

*** શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું માસિક મુખપત્ર ***

પ્રબુદ્ધ જીવન

વિક્રમ સંવત : ૨૦૬૫

વીર સંવત : ૨૫૩૫

મહા વદ - તિથિ - ૭

જિન-વચન

લાભ અને લોભ

જહા લાભો તહા લોભો લાભા લોભો પવડ્ઢઈ
દોમાસકયં કજ્જં કોડીએ વિ ન નિટ્ઠયં ।।

—ઉત્તરાધ્યયન-૮-૧૭

જેમ જેમ લાભ થાય તેમ તેમ લોભ થાય છે. લાભથી લોભ વધતો જાય છે. બે માસા સોનાથી જે કામ પાર પડી શકે, તે કામ કરોડથી પણ પૂરું થતું નથી.

जैसे जैसे लाभ होता है वैसे वैसे लोभ होता है । लाभ से लोभ बढ़ता है । दो मासे सोने से पूर्ण होनेवाला कार्य करोड से भी पूर्ण नहीं होता ।

Where there is gain, there is greed; greed grows as one gains more. A work which could have been done with two grams of gold is then not done even with ten million grams of gold.

(ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ ગ્રંથિત ‘જિન-વચન’માંથી)

આચમન

ધૂમ્રપાનનો દુશ્મન

ફાન્સનો સર્વસત્તાધીશ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પોતાના સૈન્ય સાથે ક્યુકદમ કરતો હતો. દુશ્મનના કિલ્લા પર ત્રાટકવાની એની વ્યૂહરચના હતી. આને માટે એક-એક પળ કીમતી હતી. વિલંબ થાય તો એની વિજયયાત્રા પરાજયમાં પલટાઈ જાય તેવું હતું.

નેપોલિયનનું સૈન્ય લાંબા વખત સુધી ક્યુકદમ કરતું રહ્યું. સૈનિકોએ થોડા વિરામની માગણી કરી, પરંતુ આવી વિરામની વાતો કાને ધરે તો નેપોલિયન શાનો? નેપોલિયને તો લશ્કરને સમયસર પહોંચવા માટે જોશભેર આગળ વધવા કહ્યું અને સૈન્યને જવાબ આપતાં બોલ્યો, ‘આપણે આરામ કરીશું, પણ સમય કદી આરામ નહીં કરે. સમય તો સતત આગળ વધતો જ રહેશે, થાક ખાવાની કે થોભવાની કોઈ વાત ભૂલી જાવ.’

નેપોલિયનના વફાદાર સૈન્યે એની આ

વાત સ્વીકારી અને આગેકૂચ ચાલુ રાખી. ઘોડા પર નેપોલિયન સવાર હતો. લાંબી દડમજલ થઈ ચૂકી હતી. સૈન્ય ખૂબ થાકી ગયું હતું. એણે નેપોલિયનને ધૂમ્રપાન માટે વિનંતી-આજીજી કરી. આખરે નેપોલિયને એમની વાતનો સ્વીકાર કરીને ત્રણ મિનિટનો આરામ જાહેર કર્યો.

સૈન્યે ધૂમ્રપાન કરીને ફરી સ્ફૂર્તિવંત થઈ જવાની ઇચ્છા કરી હતી. આ સૈનિકો

ધૂમ્રપાન કરવા લાગ્યા. ત્રણ મિનિટ થઈ અને નેપોલિયનનો ફરી હુકમ સંભળાયો. સૈન્યે ક્યુકદમ શરૂ કરી. કિલ્લા સુધી પહોંચવામાં નેપોલિયનને માત્ર ત્રણ મિનિટનું મોડું થયું. લશ્કરે કરેલ ધૂમ્રપાનની સજા ભોગવવી પડી અને હારીને નેપોલિયનને પીછેહઠ કરવી પડી. એ સમયથી નેપોલિયન ધૂમ્રપાનનો કટ્ટર દુશ્મન બની ગયો. *** સૌજન્ય : ‘વિશ્વવિહાર’

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
(૧)	‘યસ વી કેન...’ ઓબામા	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	જે. કૃષ્ણમૂર્તિ અને પ્રેમ	ડૉ. રણજિત પટેલ	૬
(૩)	એકવીસમી સદીમાં જૈનોનું યોગદાન શું હોય શકે? કાકુભાઈ છગનલાલ મહેતા	દિનેશ વ. શાહ	૮
(૪)	‘ભક્તિ યાત્રા’ એક અનન્ય અનુભૂતિ	હિંમતલાલ શાંતિલાલ ગાંધી	૧૧
(૫)	‘જૈનો અને લઘુમતી’	હિંમતલાલ શાંતિલાલ ગાંધી	૧૨
(૬)	ફંડ રેઈઝિંગ અભિયાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન	—	૧૫
(૭)	જૈન કથાસાહિત્ય – એક વિહંગદર્શન	ડૉ. કાન્તિભાઈ બી. શાહ	૧૬
(૮)	જયભિખ્ખુ જીવનધારા	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૦
(૯)	શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા : એક દર્શન-૪	પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વાત્સલ્યદીપ	૨૩
(૧૦)	સર્જન સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૬
(૧૨)	જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ	ડૉ. જીતેન્દ્ર બી. શાહ	૨૭
(૧૩)	પંથે પંથે પાથેય:રિક્ષાવાળો	હર્ષદ દોશી	૨૮

પ્રબુદ્ધ જીવન : ગ્રાહક યોજના

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- (U.S. \$ 15) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૩૫૦/- (U.S. \$ 40) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૫૦/- (U.S. \$ 65)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૦૦૦/- (U.S. \$120) ● કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ રૂ. ૨૦૦૦/- (U.S. \$ 150)
- ક્યારેય પણ જાXખ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે ૧૯૨૮થી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું આ મુખ્ય પત્ર ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ પ્રત્યેક મહિનાની ૧૬મી તારીખે અવિરતપણે પ્રગટ થાય છે અને ગુજરાતી પ્રજાને પ્રેરણાત્મક ચિંતન પીરસતું રહે છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પેટ્રોનો, આજીવન સભ્યો અને ગુજરાતના સંતો તેમ જ વૈચારિક મહાનુભાવોને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વિના મૂલ્યે પ્રત્યેક મહિને અર્પણ કરાય છે.
- આર્થિક રીતે નુકસાનીમાં પ્રગટ થતા આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને સદ્ગર કરવા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ની સ્થાપના કરેલ છે જેમાં દાનવીરો યથાશક્તિ પોતાના દાનનો પ્રવાહ મોકલી રહ્યા છે.
- વિચારદાનના આ યજ્ઞમાં આપને પણ આપના તરફથી ધનદાન મોકલવા વિનંતી છે.
- ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ અને ‘કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ’ આપનારને આવકવેરાની 80 G કલમ અન્વયે કરમુક્તનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.
- ચેક ‘શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ’ના નામે મોકલશો.કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક બની શકાય છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com
- email : info@mumbai_jainyuvaksangh.com

□ મેનેજર

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● પ્રબુદ્ધ જીવન પાસિક ૧૯૩૯થી ૧૯૮૯ : ૫૦ વર્ષ ● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- ● ● છૂટક નકલ રૂ. ૧૦/- ● ●

માનદ્ તંત્રી : ધનવંત તિ. શાહ

‘યસ વી કેન...’ ઓબામા

સ્વતંત્ર અમેરિકાના ૨૧૯ વર્ષના ઇતિહાસમાં પહેલી વાર ૪ ઓગષ્ટ ૧૯૬૧ના રોજ હોનોલુલૂ, હવાઈ અમેરિકામાં શ્વેત અમેરિકી કેથલિક માતા એન ડનહામ અને કેન્યન મૂળ ધરાવતા શ્યામ મુસ્લિમ પિતા હુસેનના પુત્ર બરાક હુસેન ઓબામા નામધારી એક શ્યામ માનવનો અમેરિકાના ૪૪મા પ્રમુખ તરીકે પ્રમુખાભિષેક થયો, અને જ્યાં અત્યાર સુધી કેવળ શ્વેત માનવીનો જ પ્રવેશ થતો હતો એવા પ્લાઈટ હાઉસ મહેલમાં આ શ્યામ માનવે પરિવાર સહિત પ્રવેશ કરી એક ચિરકાલીન ઐતિહાસિક ઘટનાને આકાર આપ્યો છે.

આપણી પાસે શ્વેત અને શ્યામ જેવા ઉત્તમ શબ્દો છે. પછી શ્યામ માટે અશ્વેત શબ્દનો ઉપયોગ કરી એમાં નકારાત્મક ભાવને પ્રવેશાવી શ્યામના ગૌરવ ભાવનું હનન શા માટે કરવું? શ્વેતને પોતાનું ગૌરવ છે. તો શ્યામને પણ પોતાનું ગૌરવ છે જ. કૃષ્ણને આપણે ‘શ્યામ સુંદર તારી મોહિની લાગી રે’ કહીએ છીએ ત્યારે આપણા મનમાં કેવા ઉત્તમ ભાવો સર્જાય છે! આ અશ્વેત શબ્દને આપણે જાકારો આપવો જોઈએ જ.

આ ઓબામા અને શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને બાદરાયણ સંબંધ છે! બાદરાયણ સંબંધ એટલે દૂર દૂરનો સંબંધ. દેહસંબંધ ભલે નહિ પણ ભાવસંબંધ કે સંજોગસંબંધ તો ખરો જ.

અમેરિકામાંથી રંગભેદ નાબૂદ કરવા જબરદસ્ત લડત ચલાવનાર શ્યામ માર્ટિન લ્યુથર કિંગે સ્વપ્ન જોયું હતું કે પોતાના સંતાનો એક દિવસ એવા મુક્ત અમેરિકી સમાજમાં શ્વાસ લેતા હશે જ્યાં તેમની ઓળખ ચામડીના રંગથી નહિ પણ ચારિત્ર અને વ્યક્તિત્વના આધારે થશે.

શ્યામ માર્ટિન લ્યુથર કિંગની લડત અસહકારની અહિંસક લડત હતી અને આ આદર્શ એમને ગાંધીજી પાસેથી પ્રાપ્ત થયો હતો.

માર્ટિન લ્યુથર કિંગનું સ્વપ્ન ઓબામાએ આજે સાકાર કર્યું અને આ માર્ટિન લ્યુથર કિંગનું આ મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે તા. ૨૮-૨-૧૯૫૯ના રોજ મુંબઈમાં સ્વાગત કર્યું હતું. ગાંધીજીની જેમ આ માર્ટિન લ્યુથર કિંગની પણ ૧૯૬૮માં હત્યા થઈ હતી.

તા. ૧૬-૩-૧૯૫૯માં એ સમયના ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રી શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયાએ પ્રસ્તુત કરેલો અહેવાલ અહીં અક્ષરસહ પ્રસ્તુત કરું છું.

ડૉ. માર્ટિન લ્યુથર કિંગનું

સ્વાગત :

તા. ૨૮-૨-૫૯ના રોજ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ અને ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય તરફથી કવીન્સ રોડ ઉપર આવેલા

આ અંકના સૌજન્યદાતા
શ્રી કાન્તિલાલ રમણલાલ પરીખ-દિલ્હીવાળા
સ્મૃતિ : સ્વ. શ્રીમતી કંચનબેન કાન્તિલાલ પરીખ

રોકસી થીએટરમાં રેવરન્ડ ડૉ. માર્ટિન લ્યુથર કિંગનું કાકાસાહેબ કાલેલકરના પ્રમુખપણા નીચે જાહેર સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. રોકસી થીએટરમાં બહેનો તેમજ ભાઈઓ ઘણી મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત થયા હતા. શરૂઆતમાં મુંબઈની વિધાન પરિષદના સભ્ય સૌ. મદિના બહેને ‘વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ’ એ પદ સંભળાવ્યું હતું. મુંબઈ રાજ્યના મજૂર પ્રધાન અને ગાંધીસ્મારક સંગ્રહાલયની મુંબઈ શાખાના પ્રમુખ શ્રી શાંતિલાલ શાહે અમેરિકાથી ભારતમાં એક માસના પ્રવાસે પધારેલા ત્યાંની હબસી કોમના આગેવાન ડૉ. કિંગને અને તેમના પત્નીને આવકાર આપ્યો હતો. ત્યાર બાદ કાકાસાહેબ કાલેલકરે ડૉ. કિંગનો વિશેષ પરિચય કરાવ્યો. થોડા સમય પહેલાં તેઓ અમેરિકાના પ્રવાસે ગયેલા ત્યારે તેઓ ડૉ.

કિંગના પ્રત્યક્ષ સમાગમમાં આવેલા, અને ડૉ. કિંગે હબસી કોમના સ્વમાનની રક્ષા અર્થે, અલાબામા ડિસ્ટ્રીક્ટમાં ચાલતી જાહેર બસોમાં ગોરા કાળાનો જે ભેદ કરવામાં આવતો હતો તે સામે, ૩૮૧ દિવસ સુધી સત્યાગ્રહની લડત ચલાવી હતી તે વિષે સીધી માહિતી ધરાવતા હતા. આ સ્મરણો તેમણે રજૂ કર્યા અને ગાંધીજીના સત્યાગ્રહનો વિચાર દૂર દૂર દેશોમાં કેવી રીતે ફેલાતો જાય છે તેનો ખ્યાલ આપ્યો. ડૉ. કિંગ ગાંધીજીની વિચારસરણીના ઉંડા અભ્યાસી છે, એટલું જ નહિ પણ, તેઓ પોતાના સમાજના આવા પ્રશ્નો હલ કરવામાં તે વિચારોનો પ્રત્યક્ષ અમલ કરી રહ્યા છે. આમ જણાવીને તેમનું, તેમના પત્નીનું અને તેમની લડતના અન્ય એક હબસી સાથી ડૉ. રેડીકનું પુષ્પહાર વડે તેમણે સન્માન કર્યું.

ડૉ. કિંગે આ રીતે તેમનું જાહેર સન્માન કરવા બદલ બન્ને સંસ્થાઓનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનતા જે બસ સત્યાગ્રહના પોતે સૂત્રધાર હતા તેનો ઉલ્લેખ કર્યો અને એ મતલબનું જણાવ્યું કે ‘અમેરિકામાં ચાલી રહેલા રંગભેદને લગતા અન્યાય સામે લડવાની આ પદ્ધતિ અમારા માટે નવી હતી. આ લડત દરમિયાન અમે હબસીઓએ ૩૮૧ દિવસ સુધી ત્યાં ચાલતી બસોનો બહિષ્કાર કર્યો હતો અને અમારા નિવાસસ્થાનથી ફેક્ટરીએ પહોંચવાનું ગમે તેટલું દૂર હોય તો પણ અમે પગપાળા ચાલીને જવા આવવાનું શરૂ કર્યું હતું. પણ આ સામે અમારી સામે બળજબરી સારા પ્રમાણમાં વાપરવામાં આવી હતી અને ભારે અપમાનભરી વર્તણૂંક ચલાવવામાં આવી હતી. મારા ઘર પર બૉબ ફેંકીને ઘરને ઉડાડી દેવામાં આવ્યું હતું; પણ અમે બધા અણનમ અને અહિંસક રહ્યા હતા. આખરે ૧૯૫૬ના નવેમ્બર માસમાં અમેરિકાની સુપ્રીમ કોર્ટ-મુખ્ય અદાલતે-જાહેર વાહનવ્યવહારમાં કાળા ગોરાને અલગ બેસાડવાની નીતિને ગેરકાયદેસર જાહેર કરી. આમ કાયદાની દૃષ્ટિએ વાહનવ્યવહારમાંથી તેમજ જાહેર નિશાળોમાંથી પણ ગોરા કાળાના વચ્ચે દાખવવામાં આવતો ભેદભાવ નાબુદ થયો છે, એમ છતાં પણ પરસ્પરના વર્તન વ્યવહારમાં હજુ ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે. આ ભેદભાવ ત્યાંના ચાલુ જીવનમાંથી નાબુદ થતાં હજુ દશ પંદર વર્ષ લાગવા સંભવ છે. પણ કાળા માણસો વિરુદ્ધના જે પૂર્વગ્રહો ત્યાંની ગોરી પ્રજામાં વર્ષોથી જડ ઘાલીને બેઠા છે અને જેની આસપાસ એક પ્રકારની જીવન પરંપરા ઘણા લાંબા સમયથી જામેલી છે તે નાબુદ થવા માટે આ દશ પંદર વર્ષની મુદત બહુ લાંબી ન ગણાય. પણ એ તો હવે નિશ્ચિત છે કે આ કાળા ગોરાનો-હબસી અમેરિકનનો-ભેદભાવ હંમેશાને માટે રોજબરોજના વ્યવહારમાંથી નાબુદ થવો જ જોઈએ.

‘અમારી લડત કોઈ એક યા બીજા માણસ સામે નથી, પણ એક પ્રકારની જીવનપદ્ધતિ સામે છે, અને આ નાબુદ કરવામાં અહિંસક સત્યાગ્રહ અનુપમ ઉપાય છે એ અમારા નાના સરખા આંદોલનથી પણ સિદ્ધ થયું છે. આ અહિંસાનો માત્ર સામે ઉપસ્થિત થયેલી એક યા બીજી પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા પૂરતો ઉપયોગ થવો ન

જોઈએ, પણ આપણા સમગ્ર મન, વાણી અને કર્મ તે ભાવનાથી પ્રેરિત અને પ્રભાવિત બનવા જોઈએ. ઈશુ ખ્રિસ્તે આ માટે અમને પ્રેરણા આપી છે અને મહાત્મા ગાંધીએ આ વૃત્તિને અમલી બનાવવા માટેની અમને પદ્ધતિ શીખવી છે.’

ત્યારબાદ મિસીસ કિંગ જે બહુ સારા સંગીતકાર છે તેમણે અંગ્રેજી ભાષામાં રચાયેલા બે પદો સંભળાવ્યા, જેમાંનું એક પદ હતું: ‘Lead, kindly Light, amid the encircling gloom, Lead thou me on !’ (પ્રેમજ જ્યોતિ તારો દાખવી મારો જીવનપંથ ઉજાળ) અને બીજું પદ હતું: ‘By and by, Lay my burden down.’ મધુરકંઠે ગવાયેલા આ ભાવનાવાહી પદો સાંભળીને સૌએ ઊંડી પ્રસન્નતા અનુભવી.

ત્યાર બાદ આ અવસર ઉપર ખૂબ તકલીફ લઈને દિલ્હીથી ખાસ આવવા બદલ કાકાસાહેબ કાલેલકરનો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રમુખ શ્રી ખીમજી માંડણ ભુજપુરીઆએ આભાર માન્યો અને તેમનું પુષ્પહારથી સન્માન કર્યું. પછી ‘જન મન ગણ અધિનાયક જય હૈ ભારત ભાગ્યવિધાતા’ એ રાષ્ટ્રગીત સૌ. મદિના બહેને ગાઈ સંભળાવ્યું અને સન્માન સભા પૂરી થઈ.

આ બાદરાયણ સંબંધે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે ઓબામાને આવકારવા અને અભિનંદવા જ જોઈએ.

ઈતિહાસનો કરિશ્મો તો જૂઓ કે જે ઓબામાના શ્યામ પિતાને આજથી ૬૦ વર્ષ પહેલાં અમેરિકાની કોઈ રેસ્ટોરન્ટમાં પ્રવેશ મળતો ન હતો એનો જ શ્યામ પુત્ર આજે અમેરિકાના સર્વોચ્ચ પદ ઉપર બિરાજી રહ્યો છે. માનવ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિની પ્રગતિની આ સાબિતી છે.

કચડાયેલા માનવીના સંકલ્પોનો આ વિજય છે. કુદરત અને ઇતિહાસ આ બન્ને તત્ત્વો સંકલ્પોનો કેવો ભવ્ય આદર કરે છે એ સત્યની આ પ્રતીતિ છે.

ઓબામા એટલે છલોછલ આત્મ શ્રદ્ધા. એમની વાણીમાં બુદ્ધ, મહાવીર, માર્ટિન લ્યુથર કિંગ અને ગાંધીજી છે.

પ્રમુખપદ ગ્રહણ કર્યા પછીની એમની કોઠા સૂઝ, દિશા સૂઝ અને ધારદાર ઐતિહાસિક અને હૃદય સ્પર્શી તેમજ સંમોહિત વાણીના કેટલાંક શબ્દો જોઈએ:-

‘યાદ રાખો કે આપણી સત્તા (લશ્કર) જ આપણું રક્ષણ કરી નહિ શકે. યાદ રાખો કે આપણી પાસેનું લશ્કરી બળ હોય તો તે કાંઈ મનસ્વી રીતે બીજા દેશ ઉપર વપરાય નહિ. જ્યારે સત્તાનો હડાપણભર્યો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે જ માનવ ખરો શક્તિશાળી બને છે. આપણી સલામતી શેમાં છે? આપણે માત્ર ન્યાયિક રીતે જ વર્તીએ ત્યારે જ આપણે સલામત થઈ શકીએ. આપણી સત્તાના બળના અહંકારને બદલે આપણે સંયમ અને નમ્રતા સાથે વર્તવું જોઈએ.’

ઓબામાની પાછળ ધસમસતી લોકપ્રિયતા દોડતી આવી છે. ઓબામામાં એવું તે શું છે કે ગોરી ચામડીને જ સર્વસ્વ ગણતી એ પ્રજા રાતોરાત એક શ્યામવર્ણી માનવ ઉપર વારી ગઈ? અને પોતાના

સર્વે સર્વા એમને બનાવી દીધા! આ ઓબામાને આ ગાદી આપણે ત્યાં બને છે એમ વંશપરંપરાથી નથી મળી. આપણો અહોભાવ તો એ પરંપરામાંથી હજી છૂટ્યો નથી. જવાહરલાલ નેહરુ, ઈન્દિરા ગાંધી, રાજીવ ગાંધી, સોનિયા ગાંધી અને હવે રાહુલ ગાંધીના નગારા!! અને આવતી કાલે પ્રિયંકા ગાંધીની ઝાલરો જરૂર વાગવાની જ. નક્કર જીવનની કરુણ વાસ્તવિકતાનો જેમને સ્પર્શ પણ નથી થયો એવી વ્યક્તિને અભાવમાં અને અસુરક્ષિતતાની શંકામાં સડબડતા માનવીના સંવેદનોની ધૂરા આપવાની? અમેરિકાના ભૌતિકવાદની આપણે વારે વારે નિંદા કરીએ છીએ અને આપણી આધ્યાત્મ વિચારધારાના નગારા બજાવ્યા કરીએ છીએ ત્યારે એ પ્રજાએ નવા ઈતિહાસને એક મોટો વળાંક દઈને પોતાની સંસ્કારપ્રતિભા જ નહિ, સ્વચ્છ અને ખુલ્લી બુદ્ધિનું જગતને પ્રમાણ આપી દીધું.

સંસ્કાર સંસ્કૃતિની મોટી મોટી વાતો કરનાર આપણા દેશના તકસાધુ રાજકારણીઓ આજે પણ ભાષાવાદને આગળ કરી ભારતની એકતામાં ભંગાણ પડાવે છે. ખાલીસ્તાનને આપણે માંડ માંડ નાથ્યું તો આપણા રાજભાઈ માત્ર મરાઠી માણસના જ લાભની વાત લઈને આવ્યા. ભારતમાં જન્મેલા ભારતીય નાગરિકને ભારતની રજેરજ જમીન ઉપર જીવવાનો હક છે. દલિત શબ્દને આપણે હજી જાકારો આપી શક્યા નથી. ચૂંટણી માટે જેમને રાજકારણનું શૂન્ય જ્ઞાન છે એવા લોકપ્રિય અભિનેતાઓને સંસદમાં લઈ જઈ એમને માત્ર પોતાની બહુ સંખ્યામાં બેસાડી દેવા છે! આધ્યાત્મની અને આત્માની ચર્ચા-ચિંતન કરનાર ધર્મધૂરંધરો સામાન્ય માનવી માટે કેટલા પ્રગતિશીલ છે એ વિચાર કોઈએ કદી કર્યો છે ખરો?

જગતની અતિ વિકટ પરિસ્થિતિના કાળે ઓબામાએ નિરાશ થયેલ પોતાના દેશ બાંધવોને માત્ર એક વાક્ય આપ્યું, ‘યસ વી કેન’...અને એમના દેશવાસી એમના ઉપર ઓળઘોળ થઈ ગયા. ફિદા થઈ ગયા. આ વાક્ય એક મંત્ર બની ગયું. એમાંનો ‘વી’ શબ્દ તો ‘સાથ’ અને ‘આત્મિયતા’ના ઘંટનાદ જેવો છે. એ નાદ પ્રજાના રોમરોમમાં પ્રવેશી ગયો. આપણા મહાનુભાવો તો ‘ગરીબી હટાવો’ના ઢોલ નગારા પીટી સત્તારૂઢ થયા પણ ગરીબી નહિ ‘ગરીબો’ હટ્યા, આપઘાતો થયા, ખતમ થયા. ‘ગરીબાઈ’ તો હજી મરક મરક હસતી ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભી છે અને બાકી હતું તે એના પ્રદર્શનો કરી કલાને નામે ‘વાહ’ ‘વાહ’ મેળવી એમાંથી અબજોની કમાણી થાય છે અને પેલા અસહાય જીવો તો હજી ત્યાં ને ત્યાં જ સબડે છે! ઓસ્કાર કે અન્ય એવોર્ડનું ધન આવા જીવોના પુનઃનિર્માણ માટે વાપરો તો એ જ સાચી સંસ્કારીતા છે.

ઓબામાની જેમ ભારતીય પ્રજાએ પણ નારો લગાવવો જોઈએ કે યસ, વી કેન-સાચાં, સારાં અને વિચારવંત બૌદ્ધિકોને સંસદમાં મોકલી એક સ્વચ્છ, રળિયામણા, કોઈ પણ રંગભેદ અને ભાષા ભેદ વગરના ભારતની રચના કરીશું. બહાર કે અંદરના કોઈ પણ આતંકવાદનો શક્તિપૂર્વક સામનો કરી શકીશું અને આ આર્થિક મંદીનો હિંમતથી સામનો કરી ભારતને ઉજળા દિવસો પાસે લઈ જઈશું. ભારતનો પ્રત્યેક નાગરિક ખમીરવંતો છે, એની પાસે સંયમના સંસ્કારો છે, તત્ત્વજ્ઞાનની સમજ છે. ભક્તિની ગરિમા છે.

ઓબામા! આ મંત્ર માટે જગત તમારું આભારી છે. વિશ્વને તમારી પાસેથી ઘણી અપેક્ષાઓ છે, એ અપેક્ષાઓને પૂર્ણ કરવા કાળદેવતાની કૃપા તમારા ઉપર વરસો, એ કાળ દેવને અમારી પ્રાર્થના!

□ ધનવંત શાહ

વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની વાર્ષિક સામાન્ય સભા શનિવાર તા. ૭-૩-૨૦૦૮ના રોજ સાંજના ૫-૦૦ કલાકે મારવાડી વિદ્યાલય હાઈસ્કૂલ, સરદાર વી. પી. રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪ ખાતે મળશે જે વખતે નીચે પ્રમાણે કામકાજ હાથ ધરવામાં આવશે.

- (૧) ગત વાર્ષિક સભાની મિનિટ્સનું વાંચન અને બહાલી.
- (૨) ગત વર્ષ ૨૦૦૭-૦૮ના શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તેમજ શ્રી મણિલાલ મોકમચંદ શાહ સાર્વજનિક વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના વૃત્તાંત તથા ઓડિટેડ થયેલા હિસાબો મંજૂર કરવા.
- (૩) સને ૨૦૦૮-૦૯ ની સાલ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પદાધિકારીઓ તેમ જ કાર્યવાહક સમિતિના ૧૫ સભ્યોની ચૂંટણી.
- (૪) સને ૨૦૦૮-૦૯ ની સાલ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તેમ જ શ્રી મણિલાલ મોકમચંદ શાહ સાર્વજનિક વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના અંદાજ બજેટને મંજૂરી આપવી.
- (૫) સને ૨૦૦૮-૦૯ ની સાલ માટે સંઘ તેમ જ વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના ઓડિટર્સની નિમણૂક કરવી.

(૬) પ્રમુખશ્રીની મંજૂરીથી અન્ય રજૂઆત.

ઉપર જણાવેલી વાર્ષિક સામાન્ય સભાના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે સંઘ તેમ જ વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના ઓડિટ થયેલા હિસાબો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના કાર્યાલયમાં રાખવામાં આવ્યા છે. તા. ૨-૩-૨૦૦૮ થી તા. ૪-૩-૨૦૦૮ સુધીના દિવસોમાં બપોરના ૩ થી ૬ સુધીમાં સંઘના નવા કાર્યાલયમાં કોઈપણ સભ્ય તેનું નિરીક્ષણ કરી શકશે. કોઈને આ સામાન્ય સભામાં હિસાબો અંગે પ્રશ્ન પૂછવાની ઈચ્છા હોય તો વાર્ષિક સામાન્ય સભાના બે દિવસ અગાઉ લેખિત મોકલવા તેઓને વિનંતી.

જે સભ્યોને ઓડિટ કરેલા હિસાબોની નકલ જોઈએ તો તેમની લેખિત અરજ મળતાં નકલ મોકલવામાં આવશે. વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં સર્વ સભ્યોને ઉપસ્થિત રહેવા વિનંતી છે.

કાર્યાલયનું નવું સરનામું :

૩૩, મહંમદી મીનાર, ભોંયતળિયે,
૧૪મી ખેતવાડી, A.B.C. ટ્રાન્સપોર્ટની
બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪.

નિરુબહેન એસ. શાહ

ડૉ. ધનવંત ટી. શાહ

મંત્રીઓ

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ અને પ્રેમ

□ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

બૌદ્ધિક-વિશ્વમાં જે. કૃષ્ણમૂર્તિને નહીં ઓળખનારા વિરલ જ હશે. થિયોસોફીનું નામ પડે એટલે એની બિસન્ટ, લેડ બિટર સાથે જ જે. કૃષ્ણમૂર્તિનું સ્મરણ થાય જ. માનવજાતની મૂળભૂત અનેક સમસ્યાઓની છણાવટ તેમણે અનેક ગ્રંથો અને પ્રવચનો દ્વારા મૌલિક રીતે કરી છે. આલ્ડસ હસ્કલીની પ્રસ્તાવના સમેત એક બ્રિટીશ પ્રકાશક First & Last Freedom નામે પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે જેમાં જે. કૃષ્ણમૂર્તિના લખાણ અને ધ્વનિ-મુદ્રિત વાર્તાલાપના સંગ્રહ-માંથી ચયન કરેલા વાર્તાલાપોને મુદ્રિત કરવામાં આવ્યા છે જે ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી હીરાલાલ બક્ષીએ ‘મુક્તજીવન’ નામે પ્રગટ કર્યો છે, જેમાં જે. કૃષ્ણમૂર્તિના પ્રેમ-વિષયક વિચારોની પર્યેષણા કરવામાં આવી છે.

અઢી અક્ષરનો આ શબ્દ (પ્રેમ) શસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર બેઉ છે. અત્યાર સુધીમાં વધુમાં વધુ ગરિમા પ્રાપ્ત કરનાર ને વધુમાં વધુ બદનામ થનાર કોઈ શબ્દ હોય તો તે પ્રેમ છે. કબીર અને કમાલે, પિતા-પુત્રે આ શબ્દનો સાર્થકપણો કાવ્યાત્મક પ્રયોગ કર્યો છે. કબીર કહે છે:

‘પોથી પઢી પઢી જગ મુઆ,
ભયા ન પંડિત કોઈ,
ઢાઈ અચ્છર, પ્રેમ કા
પઢે સો પંડિત હોઈ.’

કબીર કહે છે: જગતનાં બધાં જ થોથાંપોથાં ફેંટી નાખ્યાં પણ કોઈ સાચા અર્થમાં પંડિત થઈ શક્યા નહીં. પણ જેમણે અઢી અક્ષરના આ શબ્દના સાચા અર્થને અને મર્મને જાણ્યો તેઓ ‘પોથી-પંડિતો’ કરતાં આગળ નીકળી ગયા ને ‘સાચા પ્રેમપંડિત’ બની ગયા. એક ભજનમાં કબીર કહે છે:-

‘પ્રેમનગરમેં રહનિ હમારી,
ભલી બની આઈ સબૂરીમેં.
તો સંત ભક્ત કવિ કબીરનો પુત્ર કમાલ કહે છે:
‘કહત કમાલ પ્રેમ કે મારગ
સીસ દિયા ફિર રોના ક્યા?’

કવિ પ્રીતમે પ્રેમના ને હરિના માર્ગને ‘શૂરાનો મારગ’ કહ્યો છે. પ્રેમ-પંથ એ તો પાવકની જવાલા છે. એમાં ‘પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી વળતી લેવું નામ જોને’ એવો ઘાટ છે. કવિવર ન્હાનાલાલે એમના એક કાવ્યમાં ‘પરમ પ્રેમને પરબ્રહ્મ કહ્યો છે, જ્યારે જિગર મુરાદાબાદીએ કહ્યું છે:

યહ ઈશક નહીં આસાં
ઈતના હી સમજ લીજો,
ઈક આગકા દરિયા હૈ,
ઔર ડુબકે જાના હૈ.’

ઇશકે મિજાજી ને ઇશકે હકીકી-બેઉ રીતિએ પ્રેમનું નિરૂપણ થયું

છે. ‘લવ એન્ડ લસ્ટ’ ‘પ્રેમ અને મોહ’ની ભેદરેખા લેખકે સ્પષ્ટ કરી છે. ‘જાતીયવૃત્તિ’ની ચર્ચા કરતાં તેઓ કહે છે: ‘આપણે ઈશ્વરને પ્રશ્નરૂપ બનાવ્યો છે...આપણે પ્રેમને પ્રશ્નરૂપ બનાવ્યો છે. જાતીયવૃત્તિ એ ખરેખર પ્રાસંગિક પ્રશ્ન છે. (પૃ. ૨૦૪)...એ પવિત્ર નથી કે અપવિત્ર પણ નથી. દુનિયાના અત્યારના ગાંડપણનું, દુનિયાની અત્યારની ઘેલછાનું પરિવર્તન પ્રેમ જ કરી શકે. (પૃ. ૨૧૧) મન પ્રેમનો અનાદર કરે છે અને પ્રેમ વિના પવિત્રતા આવતી નથી. પ્રેમ નથી માટે જ જાતીયવૃત્તિને પ્રશ્નરૂપ બનાવ્યો છે. (પૃ. ૨૦૮) જાતીયતાના આ વિરોધભાવને સ્પષ્ટ કરતાં લખે છે: ‘સિનેમામાં જવું અને પડદા પર સ્ત્રીઓને નીરખવી, વિષયી વિચારને ઉત્તેજિત કરે એવાં પુસ્તકો કે અર્ધનગ્ન ચિત્રોવાળાં માસિકો વાંચવાં, સ્ત્રીઓ તરફ દૃષ્ટિ કરવાની તમારી રીત, અરસપરસનાં કપડી નયનો...આ સઘળું અહમ્ને પ્રબળ બનાવવામાં મનને ખોટી રીતે ઉત્તેજન આપી રહ્યું છે અને સાથે સાથે તમે માયાળુ, પ્રેમાળ અને નમ્ર બનવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છો. આ બે સાથે બની શકે નહિ...જાતીય ભોગની ક્રિયા પ્રશ્નરૂપ નથી પણ મન પ્રશ્નરૂપ છે. (પૃ. ૨૦૭).

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે સ્વના વિકાસ માટે ને વ્યક્તિત્વને વિકસાવવા માટે માનવસંબંધોની હિમાયત કરી છે. ‘જીવનનો અર્થ’ સમજાવતાં, એ શીર્ષકવાળા લેખમાં જે. કૃષ્ણમૂર્તિ લખે છે: ‘જીવન એટલે સંબંધ. સંબંધમાં થતું કાર્ય એ જીવન. પ્રેમને શોધવાથી તમો પ્રેમ મેળવી શકશો? પ્રેમ કેળવી શકાય નહીં, પ્રેમને તમે સંબંધની બહાર નહીં પણ સંબંધમાં જ પિછાની શકશો. અને આપણામાં પ્રેમ નથી માટે જ આપણે જીવનનો હેતુ જાણવા માગીએ છીએ. પ્રેમને પોતાની અનંતતા છે અને જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ઈશ્વરની શોધ રહેતી નથી કારણ કે પ્રેમ એ જ પ્રભુ છે. (સરખાવો ન્હાનાલાલ; ‘પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ’). જે માણસ ચાહતો નથી એ જ જીવનના હેતુનો પ્રશ્ન પૂછે છે. પ્રેમ કાર્યમાં એટલે સંબંધમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. (પૃ. ૨૬૦) આ જ ભાવ-વિચારને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં, ‘ઈશ્વર’ નામના લેખમાં કહે છે: ‘પ્રેમ દર્શાવવા માટે કોઈ સાથી મેળવવો ઘણું જ વસમું છે. (પૃ. ૨૪૨). એની ચર્ચા કરતાં લખે છે: ‘આપણી બધી ચર્ચાઓમાં આપણે ખરેખર એકબીજાને ચાહીએ તો તત્ક્ષણ સંબંધ થાય...અને જો પ્રેમ હશે તો અજ્ઞાતને તમે સમજશો, ઈશ્વર શું છે એ તમે જાણશો. પ્રેમ પોતે જ અનંતતા છે. આપણામાં પ્રેમ નથી અને આપણે સુખી નથી જ માટે વસ્તુઓમાં આપણે સુખ મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ. ઈશ્વર પણ આવી એક સુખ મેળવવાની વસ્તુ છે. (પૃ. ૨૪૩). ‘સત્ય અને અસત્ય’ નામના લેખમાં પ્રેમનું પૃથક્કરણ કરતાં લખે છે: ‘જ્યારે હું એમ કહું કે, હું તમોને ચાહું છું ત્યારે એમાં ઈર્ષા, અદેખાઈ, ચિંતા, ભય સમાયેલાં છે...અને એ જ અસંગતિ છે.’ (પૃ. ૨૪૦) ‘નૂતન અને પુરાતન’ નામના

લેખમાં ખરેખર પ્રેમ એ શું છે તેની ચર્ચા કરતાં લખે છે, ‘પ્રેમ અવશોષ નથી, પ્રેમ અનુભવ નથી, એ છે એક અવસ્થા, પ્રેમ સદાકાળ નવો જ છે. પ્રેમ એ ટેવ નથી, સ્મરણ નથી, પ્રેમ સદા નૂતન જ છે.’ (પૃ. ૨૨૬). ‘પરિવર્તન’ નામના લેખમાં સત્યના આવિર્ભાવની ચર્ચા કરતાં લખે છે: ‘એ સત્ય ખરીદી શકાતું નથી, વેચી શકાતું નથી, એનું પુનરાવર્તન થઈ શકતું નથી. પુસ્તકોમાં એને પકડી શકાતું નથી...તો એને ક્યાં શોધવું? કોઈ કવિની અદાથી લખે છે: ‘આનંદમાં, આંસુમાં, સૂકા પાંદડામાં, ભટકતા વિચારોમાં ને અંતે સમાપનમાં કહે છે: ‘પ્રેમની ભરપૂરતામાં એને પળે પળે શોધવું રહ્યું.’ પ્રેમ સત્યથી જૂદો નથી, પ્રેમ એવી અવસ્થા છે જેમાં કાળરૂપે વિચારની ક્રિયાનો સંપૂર્ણ રીતે અંત આવ્યો હોય છે. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં પરિવર્તન છે. પ્રેમ વિના કાન્તિનો કોઈ અર્થ નથી, કારણ કે એવી કાન્તિ ફક્ત વિનાશ, સડો, વધતું જતું ભારે ને ભારે દુઃખ જ છે. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં કાન્તિ છે, કારણ કે પ્રતિષ્ઠા પરિવર્તન એ જ પ્રેમ.’ (પૃ. ૨૬૬).

‘મનનો ગૂંચવાડો’ નામના લેખમાં પ્રેમની સાચી અનુભૂતિ થતાં કેવો આશ્ચર્યકારક ઈલમ સર્જાય છે તે સમજાવતાં લખે છે: ‘પ્રેમ શું છે એ આપણે કદી જાણ્યું ન હોય, પણ નિરંતર કજિયા, દુઃખ, ઘર્ષણોને જ જાણતાં હોઈએ તો જે પ્રેમ આ સઘળું નથી તે પ્રેમનો અનુભવ આપણને કેવી રીતે થઈ શકે? પણ એનો એકવાર અનુભવ કર્યા પછી એ બેને સંબંધ શો છે એ જાણવાની માથાકૂટ કરવી પડતી નથી. પછી તો પ્રેમ, સમજ, કાર્ય કરે છે. મનની સ્વલક્ષી ક્રિયામાંથી પર જવું એ ખરેખર જીવનનો હેતુ છે...પછી જો પ્રેમ હશે તો કોઈ સામાજિક પ્રશ્ન રહેતો નથી. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં કોઈપણ પ્રકારનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. આપણને ચાહતા આવડતું નથી એટલે જ આપણા જીવનમાં સામાજિક પ્રશ્નો તથા આપણા પ્રશ્નોનો નિવેડો કેમ લાવવો એની ફિલસૂફીઓ હોય છે.’ (પૃ. ૨૬૩).

જે કૃષ્ણમૂર્તિનાં અનેક લખાણોમાં ‘સંબંધ’ની વાત આવે છે...એ સંબંધનો વ્યાપ અમુક વ્યક્તિઓ પૂરતો સીમિત નથી. કિન્તુ સમષ્ટિગત, વિશ્વવ્યાપી છે. એ પોતે જ ‘વિશ્વ-માનવ’ છે. રાષ્ટ્રવાદ કે દેશભક્તિની સીમાને અતિક્રમીને એમનો પ્રેમ અખિલાઈને આવરી લેતો હોય છે. ‘સંબંધ’ સંબંધે તેઓ કહે છે: ‘સંબંધ વિનાનું કોઈ જીવન જ નથી. જીવન એટલે જ સંબંધ અને સંબંધ વિનાનું જીવન જ નથી.’ ‘તમે જેને કુટુંબ કહો છો એ શું છે? સ્પષ્ટ છે કે એ નિકટનો, એકતાનો સંબંધ છે. સંબંધ એટલે ભય વિનાની એકતા.’ (પૃ. ૧૫૫). સંબંધ એ પોતાને ઓળખવાનું સાધન છે. સંબંધરૂપી અરીસામાં તમે કેવા છો એ જોઈ શકો છો.’ (પૃ. ૮૪). આપણે ભલે પ્રેમની વાતો કરતા હોઈએ પણ એ પ્રેમ પર નથી જ રચાયેલો. કારણ કે જો પ્રેમ હોત તો જગતમાં વ્યવસ્થા, શાંતિ, તમારી ને મારી વચ્ચે સુખની લાગણી હોત પણ આપણા સંબંધમાં તો મોટે ભાગે દુઃખનાવટ જ હોય છે. (પૃ. ૧૮). ‘પ્રેમને અહમ્ સાથે સંબંધ નથી. અહમ્ પ્રેમને ઓળખી શકે નહિ. તમે કહો છો કે ‘હું ચાહું

હું’ પણ એ કહેવામાં જ, એના અનુભવમાં જ પ્રેમનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. જ્યારે તમે પ્રેમને પિછાનો છો ત્યારે અહમ્ હોતો નથી. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં અહમ્નું અસ્તિત્વ જ નથી. (પૃ. ૬૨). જ્યારે પ્રેમ પ્રગટ થાય ત્યારે કેવી અજાયબી સર્જાય તેની વાત કરતાં, ‘વિચારો આપણા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરી શકે?’ નામના લેખમાં કહે છે: ‘જ્યાં સુધી મનની ક્રિયા ચાલુ છે ત્યાં સુધી પ્રેમ હોય જ નહીં, જ્યારે પ્રેમ પ્રગટ થાય ત્યારે આપણા સામાજિક પ્રશ્નો રહેશે નહીં. પણ પ્રેમ કોઈ એવી બાબત નથી જે પ્રાપ્ત કરી શકાય. એક નવા વિચારની જેમ, મન એને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે પણ જ્યાં સુધી વિચારથી પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન છે ત્યાં સુધી મન પ્રેમની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. જ્યાં સુધી મન, પ્રેમની અવસ્થા અનુભવવા માટે ખ્વાહિશ રાખે છે, ઇચ્છા સેવે છે, નિયમન કરે છે ત્યાં મન એ અવસ્થાનો ઈન્કાર કરી રહ્યું છે.’ (પૃ. ૮૩). એમના અનેક લેખોમાં પ્રેમ-વિષયક અનેક ચિંતન કણિકાઓ વેરાયેલી પડી જોઈ શકાય છે. દા. ત.:— (i) એવા ખરેખર શાંત મનની સ્થિર અવસ્થામાં જ પ્રેમ પ્રગટ થાય છે અને આપણા સઘળા માનવ પ્રશ્નોનો ઉકેલ કેવળ પ્રેમ જ લાવી શકે.’ (પૃ. ૮૪). (ii) બુદ્ધિના માર્ગો આપણે જાણીએ છીએ, પ્રેમનો માર્ગ જ આપણે જાણતા નથી. પ્રેમનો માર્ગ બુદ્ધિ વડે સમજાતો નથી. (પૃ. ૮૮). (iii) સત્ય કોઈ પ્રાપ્ત કરવાની બાબત નથી. જેઓને સંચય કરવાની વૃત્તિ છે, અગર જેઓ એની સાથે એકરૂપ થવાનું પસંદ કરે છે તેઓ પ્રેમથી વંચિત જ રહેશે.’ (પૃ. ૧૦૫). (iv) કાળની આખી ક્રિયાની જાણ થાય તો એ સભાનતા જ ચૈતન્ય કે જે પ્રજ્ઞાબુદ્ધિ છે, જે પ્રેમ છે તે શક્તિને પ્રગટ કરે છે. (પૃ. ૧૧૦). (v) પ્રેમ શું છે તે આપણે જાણતા નથી. ‘હું’નું કેન્દ્ર મન જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી પ્રેમ શક્ય જ નથી.’ (પૃ. ૧૨૦). (vi) જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં જ સાચો સંબંધ થઈ શકે, પણ સંતોષની શોધ એ પ્રેમ નથી. જ્યારે ‘અહમ્’નું વિસ્મરણ થાય, જ્યારે એક-બે સાથે નહીં પણ પરમતત્ત્વ સાથે સંપૂર્ણ એકતા થાય ત્યારે જ પ્રેમ અસ્તિત્વમાં આવે છે. (પૃ. ૧૫૮). (vii) સંબંધને સમજવા માટે શાંત અવધાનતા હોવી જોઈએ. આથી સંબંધનો અંત આવતો નથી, બલ્કે આથી સંબંધ વધારે રહસ્યપૂર્ણ બને છે. એવા સંબંધમાં સાચા સ્નેહની શક્યતા છે. એમાં હૂંફ છે, એમાં નિકટપણું છે જે મનોભાવ કે સંવેદન નથી...સંબંધમાં જે સઘળું સમાયેલું છે એની જાણ થવી એ કાર્ય છે. એ કાર્ય વડે સાચા સંબંધને એના મહાન ઊંડાણને, એના ઊંડા રહસ્યને તથા પ્રેમ શું છે એને સમજવાની શક્યતા છે.’ (પૃ. ૧૮૧) (viii) ‘જ્યારે પ્રેમ પ્રગટ થાય ત્યારે જ વિચારનો અંત થાય.’ (પૃ. ૩૫). ‘જ્યારે પ્રેમ હોય છે ત્યારે કાર્ય થાય છે...પ્રેમ અને કાર્ય વચ્ચે સમયનો ગાળો રહેતો નથી. (પૃ. ૩૬). (ix) જો આપણા જીવનમાં માન્યતા ન હોત પણ શુભેચ્છા, પ્રેમ અને બીજાની લાગણીનો વિચાર હોત તો વિગ્રહો થાત જ નહીં. (પૃ. ૧૬૦). આમ વાત આવી વિશ્વ પ્રેમ સુધીની જે એમને સદૈવ ને સર્વથા અભિપ્રેત છે.

કો'ક સાધકે એમને પ્રશ્ન કર્યો: 'પ્રેમનો આપ શો અર્થ કરો છો?' ત્યારે તેમણે અન્વયવ્યતિરેક-ન્યાયે સોદાહરણ વિગતે સમજાવ્યું, 'જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે અમુકને હું ચાહું છું ત્યારે આપણે માલિકીભાવ રાખીએ છીએ...એ જ કહેવાનો અર્થ છે. એ માલિકીભાવમાંથી ઈર્ષા જન્મે છે, કારણ કે જો એ વ્યક્તિ મારી પાસેથી જતી રહે તો શું બનવા પામે છે? હું ખાલીપણું અનુભવું છું, હું નિરાધાર બની જાઉં છું. માટે એ માલિકીપણું કાયદેસર ગણાય એમ હું કરું છું. હું એ સ્ત્રીનો, પુરુષનો માલિક બનું છું. એ વ્યક્તિનો માલિક બનવાથી ઈર્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. એમાંથી ભય અને માલિકીભાવ માંથી ઉત્પન્ન થતાં અનેક અનિષ્ટો ઉત્પન્ન થાય છે. ખરેખર આવો માલિકીભાવ પ્રેમ ન જ કહેવાય.' (પૃ. ૨૦૮). વિશેષમાં, ભાવાવેશ (Sentiment) એ પ્રેમ નથી, મનો-ભાવવાળા કે લાગણીવશ થવું એ પણ પ્રેમ નથી, કારણ કે એ તો અહમ્મનો વિસ્તાર જ છે. આ સઘળી મનની ક્રિયાઓ છે. જ્યાં સુધી નિર્ણય કરનાર મન હોય છે ત્યાં સુધી પ્રેમ હોતો નથી. મન પ્રેમને અશુદ્ધ બનાવે છે. એ પ્રેમને જન્મ આપી શકતું નથી. એ પછી સમાજના ભિન્ન ભિન્ન કક્ષાના માણસો સાથેના સંબંધ અને વ્યવહારનું પૃથક્કરણ કરી કહે છે: 'આપણામાંથી કેટલા થોડા જ ઉદાર, ક્ષમાવાન, દયાળુ છે!' કશાની અપેક્ષા વિના આ સદ્ગુણો સાહજિક રીતે આપણામાં વ્યક્ત થાય તો પ્રેમ પ્રગટે. દુનિયાના

અત્યારના ગાંડપણનું, દુનિયાની અત્યારની ઘેલછાનું પરિવર્તન કેવળ પ્રેમ જ કરી શકે, નહીં કે વિચારશ્રેણીઓ. સમાપનમાં એ કહે છે: 'પ્રેમનો વિચાર થઈ શકે નહીં, પ્રેમની ખિલવણી થઈ શકે નહીં, પ્રેમની તાલીમ લઈ શકાય નહીં, પ્રેમનો અભ્યાસ, બંધુભાવનો અભ્યાસ, એ પણ મનના ક્ષેત્રનો જ છે, માટે એ પ્રેમ નથી, તો પ્રેમ શું છે? 'પ્રેમને પ્રમાણ સાથે નહિ પણ પ્રકાર સાથે સંબંધ છે. તમે એમ કહેતા નથી કે 'હું આખી દુનિયાને ચાહું છું, પણ એકને કેમ ચાહવો એ જાણો છો ત્યારે સઘળાંને કેમ ચાહવાં એ પણ તમો જાણો છો, પણ એકને કેમ ચાહવો એ આપણે જાણતા નથી, માટે જ માનવજાતિ માટેનો આપણો પ્રેમ કલ્પિત છે. જ્યારે તમો ચાહો છો ત્યારે એક કે અનેકનો પ્રશ્ન રહેતો નથી, પછી તો કેવળ પ્રેમ જ રહે છે. જ્યારે પ્રેમ પ્રગટ થાય ત્યારે જ આપણા સઘળા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ થાય અને પછી જ પ્રેમનો આનંદ અને પ્રેમનું સુખ આપણે જાણી શકીએ.' (પૃ. ૨૧૨).

દ્વેષ, વૈર કે અ-ભાવ જ નહીં પણ પ્રેમ જ પ્રાણનો ને સમષ્ટિનો આધાર છે, એટલે જ કવિ ઓડેને કહ્યું: 'Love each other or Perish.' ઈશ્વરની દેણ, કૃપા વિના પ્રેમ પ્રાપ્ત થતો નથી.

૨૨/૨, અરુણોદય સોસાયટી, અલકાપુરી, વડોદરા-૭
ફોન નં. : (૦૨૬૫) ૬૬૨૧૦૨૪

એકવીસમી સદીમાં જૈનોનું યોગદાન શું હોય શકે ?

□ કાકુભાઈ છગનલાલ મહેતા

આપણે માનવ, વિશ્વનું સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રાણી જેને બુદ્ધિનું વરદાન મળેલું છે એવા આપણે આજે આપણા જીવનને વિનાશક એવી હિંસાના ભરડામાં લપેટાઈ ગયા છીએ. જાણ્યે-અજાણ્યે આપણે આપણા અસ્તિત્વને જ હોડમાં મૂકી બેઠા છીએ. આ રોજબરોજના બૉબ વિષ્ફોટ, અકાળે અને તદ્દન નિર્દોષ માનવના થતાં મૃત્યુ, માનવીએ જ વિકસાવેલી સંપત્તિનો વિનાશ, ખીલુ-ખીલુ થતા બાળ-બાળાઓના ઉપર થતા અત્યાચાર, વ્યભિચાર અને ખૂન, બાળકોના હાથે માબાપના અને માબાપના હાથે થતાં બાળકોના ખૂન, લાગણીશીલતાનો અને નૈતિકતાનો અભાવ, ઉપરથી નીચે સુધી ફેલાયેલો ભ્રષ્ટાચાર અને એવું બધું છેલ્લા બે દાયકામાં જે બન્યું છે તે તરફ સરકારનું તો ધ્યાન જ નથી અને પ્રજા નિઃસહાય બનીને જોઈ રહી છે. કુદરતે આ વિશ્વનું નિર્માણ મનુષ્યજાતિના વિકાસ માટે કર્યું છે એજ કુદરતનું આપણે નિકંદન કાઢી રહ્યા છીએ. જાણે કે આપણે ભાન ભુલી ગયા છીએ.

વિશ્વભરના લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત લેખકો, વિચારકો, વિવેચકો, વિજ્ઞાનીઓ, શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ વગેરે એ વાતનો સ્વીકાર કરી ચૂકેલ છે કે અહિંસા સિવાય વિશ્વને મૂંઝવતા પ્રશ્નોનો ઉકેલ શક્ય નથી. વિકસીત રાજ્યોના શાસનકર્તાઓએ પણ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘે પણ મહાત્મા ગાંધીજીની જન્મતિથિ બીજી

ઑક્ટોબરને અહિંસા-દિન મનાવવાનો ઠરાવ કરીને અહિંસાના મહત્ત્વનો નિર્વિવાદ સ્વીકાર કર્યો છે. ધર્મના પ્રસાર માટે મંદિરો, મસ્જિદો અને અન્ય ધર્મોના નવા નિર્માણો થઈ રહ્યા છે. આમ છતાં ચારોતરફ હિંસાનો ફેલાવો થતો પણ આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ. સમસ્ત વિશ્વ આજે હિંસાથી ત્રસ્ત છે. માનવસંહાર કે પશુ-પંખીનો સંહાર એટલામાં જ હિંસા સીમીત નથી. માનવજીવનના વિકાસ માટે આવશ્યક એવા જ્ઞાન અને આરોગ્યથી કે શોષણ દ્વારા જીવનનિર્વાહના સાધનોથી કોઈને વંચિત રાખવામાં આવે એ પણ હિંસા જ છે.

પ્રશ્ન થવો સ્વાભાવિક છે કે અહિંસાના મહત્ત્વનો આટલો સ્વીકાર અને ધર્મનો આટલો પ્રચાર છતાં દિન-પ્રતિદિન હિંસાનો પ્રભાવ વધી રહ્યો છે તેનું કારણ શું? હિંસા તો વિશ્વભરમાં અને ભારતમાં પણ વધી રહી છે એ તો આપણા રોજિંદા અનુભવની વાત છે. કારણ એજ કે હિંસા હંમેશા પ્રતિહિંસાને જન્મ આપે છે. શોષણ દ્વારા જ્યારે માનવીને જ્ઞાન, આરોગ્ય અને જીવનનિર્વાહના સાધનોથી વંચિત કરવામાં આવે ત્યારે પ્રતિહિંસા જન્મે છે. આતંકવાદ અને નકસલવાદનો ફેલાવો એનું જ પરિણામ છે. વિકાસના નામે જ્યારે વંચિતોનો વિનાશ શરૂ થયો ત્યારથી હિંસાના પગરણ શરૂ થયા છે.

‘લીગ ઓફ નેશન્સ’ની નિષ્ફળતાને કારણે બીજા વિશ્વયુદ્ધના અંતે એનું વિસર્જન થયું અને નવી વ્યવસ્થારૂપે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘનું નિર્માણ થયું. વિશ્વઐક્યની ભાવનાને સમર્પિત રાષ્ટ્રસંઘ અને એની રચેલી જુદી જુદી સંસ્થાઓ-વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગેનીઝેશન, યુનિસેફ, આઈ.એમ.એફ, વર્લ્ડ બેંક, યુનેસ્કો, સિક્યુરિટી કાઉન્સિલ-વગેરેમાં ફક્ત ગણ્યાંગાંઠ્યા વિકસિત દેશોનું જ વર્ચસ્વ છે અને આ સંસ્થાઓ મારફત અણવિકસિત, અર્ધવિકસિત કે વિકાસ સાધી રહેલા દેશો પર અને એમની કુદરતી અને માનવશક્તિ અને અર્થવ્યવસ્થા પર પોતાનું પ્રભુત્વ જાળવી રાખવાનો જોરદાર પ્રયાસ ચાલી રહ્યો છે એ પણ જાણીતી વાત છે. ભારત સરકાર પણ આવા દબાણ નીચે કામ કરી રહી છે એવી એક સર્વસંમત માન્યતા પ્રવર્તી રહી છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ કેટલાક વખતથી એ વાત પર ચિંતા કરી રહેલ છે કે થોડીક (કદાચ હજારેક) વિશ્વવ્યાપી કંપનીઓ વિશ્વના ઉત્પાદનના 80% નો ઉપભોગ કરે છે જ્યારે પૂરા વિશ્વના ભાગે માત્ર 20% જ આવે છે. આમાં વણકથી વાત એજ છે કે આ વ્યવસ્થામાં ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના બીજ વવાઈ ચૂક્યા છે. અફસોસની વાત એ છે કે ખુદ રાષ્ટ્રસંઘ પણ લીગ ઓફ નેશન્સની જેમ પોતે લાચાર હોવાનો અનુભવ કરી રહેલ છે. અહિંસાના સાર્વાત્રીક સ્વીકાર છતાં પરિસ્થિતિ આજ છે. કારણ કે વિશ્વની મહાસત્તાઓ અહિંસાના મૌખિક સ્વીકારથી આગળ વધવા તૈયાર નથી. એમનો આંતરિક વિશ્વાસ હિંસક શક્તિમાં જ સચવાયેલો રહ્યો છે. હજારો શક્તિશાળી બૌબના ઢગ પર બેઠેલ સત્તા પણ એક અણધારે બોમ્બની શક્યતાથી ધ્રુજે છે અને છતાં અણુશક્તિનો તબક્કાવાર નાશ કરવાનો વિચાર વિનિમય કરવા પણ તૈયાર નથી. આજે આપણે બાફેલા ઢગ ઉપર ઉભા રહીને વિશ્વના વિનાશ તરફ ગતિ (પ્રગતિ!) કરી રહ્યા છીએ. ત્રીજું યુદ્ધ એ મહાભારત નહિ પણ વિશ્વ-મહાયુદ્ધ બનીને મહાભારતના અંતે બન્યું તેમ સર્વસ્વનો નાશ નોતરીને જ રહેશે એવો ભય અસ્થાને તો નથી જ.

આગળ વિચારતા પહેલા આપણે ભૂતકાળ તરફ એક દૃષ્ટિ એટલા માટે કરીએ કે ભૂતકાળમાં જે થયું તેમાંથી જ વર્તમાનનું સર્જન થયું છે અને વર્તમાનમાં જે કરીએ કે થઈ રહ્યું છે તેનાથી ભવિષ્યનું નિર્માણ થવાનું છે.

ભવ્ય ભૂતકાળ: હજારો વર્ષ પહેલાનો આપણો કાળ અદ્ભુત હતો. કૃષ્ણના સમયમાં એની પાસે અઢાર અક્ષૌહિણી સૈન્ય હતું. એક અક્ષૌહિણી એટલે ૨૧૮૭૦ રથ, ૨૧૮૭૦ હાથી, ૬૫૬૧૦ ઘોડા અને ૧૦૮૩૫૦ પાયદળનું બનેલું લશ્કર. આને અઢારથી ગુણો. આવડા મોટા લશ્કરનો નિભાવખર્ચ કેટલો આવતો હશે? હાથી-ઘોડાનો નિભાવ તો જંગલ અને મેદાનમાં બનતા ઘાસ અને વનસ્પતિથી થતો. એટલા માટે એને પશુધન કહેવામાં આવતું. આ તો થઈ રાજા-રજવાડાની વાત. નાગરિકો ગાય-બળદને પાળતા જેનો નિભાવખર્ચ નહિવત્ આવતો અને એથી જ ગાયને ગૌધન કહેવાતું. બળદનો ઉપયોગ ખેતી કરવામાં થતો. આ રીતે વિના મૂડી જીવનનિર્વાહ થતો. એટલું જ નહિ પણ ખેતીમાં વાવેલો

એક દાણો પાકે ત્યારે સોગણાથી પણ વધારે અનાજ મળી રહેતું. ધન-ધાન્યથી ભરેલી ભારતભૂમિ ઉપર રહેતો દરેક માણસ સુખ, શાંતિ અને સંતોષમય જીવન વિતાવતો. પચ્ચીસસો વર્ષ પહેલા મહાવીર અને બુદ્ધના સમયમાં સત્ય અને અહિંસાનો ખૂબ જ પ્રચાર અને પ્રસાર થયો. મહાવીરના સમયમાં કહે છે કે પાંચ લાખ શ્રાવકો એવા હતા જેમણે મર્યાદિત પરિગ્રહ (સંગ્રહ)ની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી. પરિણામે ઓછામાં ઓછી રકમ રાખીને બાકીની રકમ શ્રાવકો સમાજના હિતાર્થે, કુવા, વાવ, ધર્મશાળા, મંદિરો અને બીજા ધર્મસ્થળોના નિર્માણ માટે વાપરતા. કારીગરોને વર્ષોના વર્ષો સુધી કામ મળી રહેતું. કદી, દૂધ, છાશ, કોઈ વેચતું નહિ. જેને જોઈએ એમને એ મફતમાં મળતું. શયદાએ ગાયું:-

નદીઓ વહેતી દૂધની ત્યાં છાશ પણ મળતી નથી;

ધી તો મળે જ ક્યાંથી, ધીની વાસ પણ મળતી નથી.

તો બીજા કવીએ પણ ગાયું કે

જહાં ડાલ ડાલ પર સોનેકી ચીડીયાં કરતી હે બસેરા;

વો ભારત દેશ હૈ મેરા, વો ભારત દેશ હૈ મેરા.

મધ્યકાલિન સમય: કચ્છના જગડુશાહ પાસે એટલું અનાજ હતું કે તેરમી સદીની મધ્યમાં જ્યારે ભયંકર દુષ્કાળ પડેલો ત્યારે ત્રણ વર્ષ સુધી સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાત માટે એમણે પોતાના બધા જ ભંડારો ખુલ્લા મૂકી દીધેલા અને સમગ્ર પ્રજાને બચાવી લીધેલી. એ જાહોજલાલીનું કારણ હતું ખેતીની પેદાશ અને એટલે જ ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ બન્યો અને ગણાય છે.

ઈસ્વીસનની અગ્યારમી સદીમાં ગુજરાતના રાજા ભીમદેવના સમયમાં વિમલ મંત્રી અને બારમી-તેરમી સદીમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલ ઉપરાંત ભામાશા, પેથડ શાહ, દેદશાહ વગેરે અનેક જૈન મહાનુભાવોએ જૈન ધર્મનું ચુસ્ત પાલન કરતા કરતા રાજ્ય અને પ્રજાના કલ્યાણ માટે અનેક કાર્યો કરેલા એમને કેમ ભૂલી શકાય? વસ્તુપાલ-તેજપાલે તો લાટના સંગ્રામસિંહે ખંભાત પર હુમલો કરેલો ત્યારે લડત આપીને એને હરાવેલો. આમ રાજ્ય સંચાલનમાં જૈનોનું આગવું યોગદાન વિદિત છે.

પાછલી સાત-આઠ સદીમાં આપણા રાજા-મહારાજાઓ અંદરોઅંદર લડતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે હરીફને-હરાવવા માટે બહારના ધાડપાડુઓનો સાથ લેવા માંડ્યા. જેના પરિણામે આપણે આઝાદી ગુમાવી અને ગુલામી સ્વીકારી. આ વાત જાણવા છતાં આપણે કાંઈ ધડો લીધો હોય એવું લાગતું નથી. આપણી નબળી મનોદશાનું કારણ પણ આજ છે.

વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં આફ્રિકાથી સફળ સત્યાગ્રહ કરીને આવેલા ગાંધીજીએ ભારતનું સુકાન હાથમાં લઈને, સત્ય અને અહિંસાના આધારે લડત આપીને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની ચુંગાલમાંથી ભારતને મુક્ત કરાવ્યું એ તો આપણી નજરમાં છેજ. સત્ય અને અહિંસાનો આ પ્રયોગ વિશ્વભરના આજ સુધીના યુદ્ધોના ઇતિહાસમાં એક અજોડ પ્રયોગ હતો એટલું જ નહિ પણ માનવ જીવનને યુદ્ધમાંથી સદંતર મુક્તિ અપાવવાની એ શક્તિ પણ ધરાવે

છે એવો એક અહેસાસ પણ કરાવે છે.

પરંતુ વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં આપણે માર્ગ ભૂલ્યા. આઝાદી પછી એ વિકસિત દેશોનું આંધળું અનુકરણ વિષમતાનો વિસ્તાર કરી રહી છે. દેખીતો વૈભવ અને વિકાસ એ તો વસ્તીના બે ટકાથી પણ ઓછા અને મુખ્યત્વે શહેરમાં વસતા લોકોને માટે ભલે હોય પણ એ બધું તો સામાન્ય માનવીના શોષણમાંથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. શહેરની વસ્તીનો પણ મોટો ભાગ તો ઝૂંપડપટ્ટીમાં જ વસે છે જ્યાં શ્વાસ પણ રુંધાય જાય છે.

આપણું રાજ્ય સંવૈધાનિક દૃષ્ટિએ પ્રજાસત્તાક ખરું પણ વાસ્તવિક રીતે પ્રજાસત્તાક નહિ પણ પક્ષસત્તાક છે. ઉમેદવાર તરીકે કોને ઊભા રહેવા ટિકિટ આપવી એ પક્ષ નક્કી કરે. પ્રજાએ તો એ વ્યક્તિને જ મત આપવાનો રહે તેમાં પ્રજાનો અવાજ ક્યાં રહ્યો? અને પક્ષને જોઈએ છે સત્તા અને સંપત્તિ અને એનાથી બીજું જે કાંઈ સમ્પન્ન થાય તે. આજે બે મુખ્ય પક્ષ કેવળ સત્તા માટે જ લડે છે અને બીજા નાના નાના પક્ષો એમના પૂંછડે લટકી રહીને પોતપોતાનો સ્વાર્થ સમજીને પોતાનો માર્ગ શોધી લે છે. ચૂંટણી અધિકારીનું સૂચન ‘આમાંથી કોઈ નહિ’ એનો ઉલ્લેખ મતપત્રકમાં કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચૂંટણી એ એક માત્ર દંભ અને દંભ જ બની રહે છે. આ આવશ્યક ફેરફાર ન થાય ત્યાં સુધી પ્રજાસત્તાકના નામે પક્ષસત્તાજ રાજ્યનું સંચાલન કરતી રહેશે. આમ કહેવાતી લોકશાહી કેટલી હદે નિષ્ફળ ગઈ છે તેના આપણે સાક્ષી બની રહ્યા છીએ.

પ્રમુખશાહી પદ્ધતિ માટે સૂચનો આવે છે પરંતુ અમેરિકાએ એ પદ્ધતિ અપનાવી બસો વર્ષ પહેલા એ વખતના એમના સંજોગો અનુસાર જે આપણા જુદા જ સંજોગોમાં, આપણો ઇતિહાસ, ભૂગોળ, શિક્ષણ, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, અર્થવ્યવસ્થા, જીવનશૈલી, આશાઓ અને અપેક્ષાઓને અનુકૂળ નથી. આરબ દેશોમાં પ્રમુખના હાથમાં સર્વોપરી સત્તા હોય છે જે પણ આપણી જરૂરિયાતોને અનુકૂળ નથી. આપણી પદ્ધતિ એવી હોવી જોઈએ કે જે આપણી સંસ્કૃતિના આધારે બનેલી હોય અને આપણી એ આશા અપેક્ષાઓને પૂરી કરે.

કોમવાદ, ધર્મવાદ, ભાષાવાદ, પ્રદેશવાદ, આતંકવાદ, લઘુમતી, બહુમતી વગેરેને કાબુમાં લેવા માટે આપણને અનુકૂળ એવી નવી પદ્ધતિને વિકસાવીને જ આપણે સાચો વિકાસ સાધી શકીશું અન્યથા નહિ. આપણે એ પણ અનુભવી ચૂક્યા છીએ કે સામ્યવાદ નિષ્ફળ ગયો; કારણ કે ત્યાં માનવીને માનવી નહિ પણ સત્તાનું જ એક અંગ માનવામાં આવ્યું અને શોષણ પણ થયું અને ભયંકર હિંસા પણ. પૂંજીવાદમાં વ્યક્તિને સર્વોપરી માનવામાં આવી. માનવી એ સમાજનું એક અંગ છે અને સમાજ પ્રત્યે એમની જવાબદારી છે એ વાત ભૂલી જવામાં આવી. સમાજવાદમાં મજૂરના હક્કને જ વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું. પણ સાથે સાથે જવાબદારીનું નહિ. એનું પરિણામ સામે છેજ. આ બધા પ્રયોગો એકાંગી કે આત્યંતિક હોવાને કારણે નિષ્ફળ ગયા છે.

આજનો યુગ સંઘ શક્તિનો યુગ છે. સંગઠીત વર્ગ પોતપોતાનો

સ્વાર્થ દબાણ લાવીને અને શક્ય એટલા પ્રમાણમાં અનુકૂળ બનીને સાધી લે છે જ્યારે મોટા ભાગનો અસંગઠીત વર્ગ લાયકાર બનીને સહન કરતો રહે છે. પ્રજાના હિતાર્થે પ્રજાનું કહી શકાય એવું એક, રાજ્ય સરકારથી સ્વતંત્ર સંગઠન હોવું જરૂરી છે જે સરકારમાં જોડાયા વિના સરકાર ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે. આજના યુગની માગ છે એક એવા સમાજના નિર્માણની કે જ્યાં દરેક મનુષ્યને ઉપાર્જનના સાધનો, શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય સેવા ઉપલબ્ધ હોય. સમાજમાં સ્વમાનપૂર્વક જીવી શકે એ માટે રોટી, કપડા અને મકાન ઉપલબ્ધ હોય. વિલાસ વૈભવના સાધનો નહિ પણ આવશ્યક જરૂરિયાત પ્રાપ્ત હોય. આવા સમાજનું નિર્માણ કેવળ અહિંસાના પાયા ઉપર જ થઈ શકે.

આ હાલતમાં અહિંસામાં અનન્ય શ્રદ્ધા ધરાવનાર જૈનોનું આ એકવીસમી સદીમાં યોગદાન શું હોઈ શકે એ વિચારવાનો અને આચરવાનો સમય પાકી ગયો છે એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. જૈન ધર્મને જો કોઈ બીજું નામ આપવું હોય તો આપણે એને માનવધર્મ અથવા અલૌકિક જીવનશૈલી કહી શકીએ. જૈન ધર્મના પાંચ સિદ્ધાંતોમાં સત્ય અને અહિંસા બે મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આ બે સિદ્ધાંતોને ગાંધીજીએ ભારતમાં જ નહિ પણ વિશ્વભરમાં સામાન્યજન સુધી પહોંચાડીને જૈન ધર્મ પ્રતિ એક મહાન યોગદાન આપેલ છે. અહિંસા એટલે કીડી-મંકોડાને મારવા નહિ કે બીજા જીવોને દુઃખ ન આપવું એવી જે સામાન્ય માનવીની માન્યતા છે એથી ઘણો વિશાળ અર્થ એમાં સમાયેલો છે. જૈન સારી રીતે જાણે છે કે અહિંસા એટલે પ્રેમ, ક્ષમા અને કરુણા એવો વ્યાપક ભાવ એમાં રહેલો છે. અહિંસામાં રહેલું આ વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન જ હિંસાથી થતી ખુવારીને ડામવા માટે સક્ષમ થઈ શકે તેમ છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. જૈનોનો એક બીજો મહત્ત્વનો સિદ્ધાંત છે ‘અપરિગ્રહ’ (અસંગ્રહ). મર્યાદિત સંગ્રહ અથવા ત્યાગની વૃત્તિ જૈનોના સંસ્કારમાં સચવાયેલી છે એથી જ જૈનો આ વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ મહાન યોગદાન આપી શકે તેમ છે અને જૈનોનું સમાજમાં આગવું સ્થાન પણ એ જ કારણ છે. આવું યોગદાન આપવું એ આપણી ફરજ છે એટલું જ નહિ પણ એવી ફરજ બજાવવાની લાયકાત પણ જૈન સમાજ ધરાવે છે. લોકસભાની ચૂંટણી આવી રહી છે. પરિણામ જે આવે તે. પણ અરાજકતા નિશ્ચય ફેલાવાની છે. પ્રશ્ન છે પહેલ કરવાનો. વાતાવરણ વિશેષભાવે અનુકૂળ છે. ઉપર જોઈ ગયા તેમ ભૂતકાળમાં રાજકારણમાં જૈનોએ મહત્ત્વનું યોગદાન આપ્યું જ છે તો શું આપણે વ્યાપાર જ કરતા રહીશું કે રાજકારણમાં ઝંપલાવીને દેશ અને દુનિયાને પાયમાલીમાંથી બચાવવા આગળ આવશું? દેશ તરફથી આ એક આહ્વાન છે, જૈનો એને ઝીલે એજ અભ્યર્થના. આ રીતે આપણે ધર્મનું રક્ષણ પણ કરી શકીશું અને મહાવીરનો સંદેશ પહોંચાડી શકીશું. *** (વાચક ભાઈ-બહેનોના મંતવ્યો કે ટીકા ટિપ્પણી આવકાર્ય)

૧૭૦૪, ગ્રીન રિડ્જ ટાવર-૨, ૧૨૦ લિંક રોડ, ચિકુવાડી,

બોરીવલી (પ.), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨. ફોન : (૦૨૨) ૨૮૮૮૮૭૮

‘ભક્તિ યાત્રા’ એક અનન્ય અનુભૂતિ

□ દિનેશ વ. શાહ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે પોતાના અસ્તિત્વના ૮૦મા પ્રબુદ્ધ વર્ષમાં પદાર્પણ કર્યું! ઘડાયેલા, કસાયેલા અને સમર્પિત એવા સંસ્થાના અધિકારીઓ-પદસ્થ એવમ્ ભૂતપૂર્વ-હિતેચ્છુઓ, શુભેચ્છકો અને દાનવીરોએ પોતાનું હીર દર્શાવ્યું અને એની સુયોગ્ય ઉજવણી રૂપે ભજનયાત્રાનો કાર્યક્રમ પ્રયોજ્યો; એ મારા જેવા સંસ્થાના આજીવન સભ્યને એટલો અર્થસભર ને મનભાવન લાગ્યો કે તેને વર્ણવવા-મૂલવવા, મારી પાસે શબ્દો નથી. ભાઈશ્રી નિતીન સોનાવાલાની મંચસજ્જા અને વિશેષે ‘ભજનયાત્રા’ની પરિકલ્પના શિરમોર રહી. તેમને મારા અંતરના અભિનંદન!

ભારતના વિવિધ ચાર રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા ચાર સુમધુર કંઠોના માલિકોને, એક જ મંચ પર એક સામટા રજૂ કરવા, એ કંઈ જેવી તેવી વાત નથી. એ સર્વ ગાયકોએ પણ, પોતાના હૈયાના ભાવોને તેમના કંઠ દ્વારા પ્રવાહિત કર્યા. સમયના વહેણ સાથે સભાગૃહમાં ભક્તિભાવના પૂર ઉમટ્યાં, જેમાં કોઈ ભીજાંવામાંથી બાકાત રહી ગયું હોય, તે માની શકાય જ નહીં. આમ પણ ભજન-ભક્તિ માત્રમાં, એવું કૌવત રહેલું છે, કે એ જ્યારે સંગીતને સથવારે રજૂ થતું હોય, તો પ્રકાંડ નાસ્તિક પણ એની ભાવોર્મિથી અસ્પૃશ્ય રહી ન શકે. ભલે એ પ્રત્યક્ષપણે પ્રગટ કરે કે પોતાની નબળાઈ ન દર્શાવે!

આ સમગ્ર યાત્રામાં, મને જે વિશેષે અભિભૂત કરી ગઈ, તેવી એકાદ-બે ભક્તિરચનાઓ વિષે લખવા હું ઈચ્છું છું - કદાચિત એ વેળા ઉપસ્થિત સુજ્ઞ અને ભાવિક શ્રોતાગણની પણ આ જ અનુભૂતિ હશે, એવું હું પ્રાંજળપણે માનું છું.

આમાંની પહેલી રચના જે શ્રી કુમાર ચેટરજીએ અત્યંત ભાવપૂર્ણરૂપે ગાઈ સંભળાવી, તે આદ્ય ભક્તિકવિ ને (સંગીતકાર) કૃષ્ણભક્ત નરસિંહ મહેતાની, ‘વૈષ્ણવ જન તો..’ એના સમગ્ર પદોમાં, મને જૈનો દ્વારા દૈનિક પ્રતિક્રમણની આવશ્યક ક્રિયા દરમ્યાન, તેના એક શક્તિશાળી અંગરૂપ, ‘અઢાર પાપ-સ્થાનકો’ના સંભાવ્ય સેવનની આલોચના કરવામાં આવે છે, તેનું આબેહૂબ પ્રતિબિંબ દેખાયું-જાણે કે અઢાર પાપસ્થાનકોનો ઉલ્લેખ ભલે વ્યક્તિત્વમાં થયો હોય, પણ એનું ગાન, એ અઢાર પાપસ્થાનકોને આલોવનાર અને એથી આગળ વધીને; તે પાપોથી અળગા રહેવાની તમન્ના ધરાવનાર, વ્યક્તિવિશેષની નીતિમત્તાની-માનવતાની ઉત્તુંગ જીવનયાત્રાનું યથોચિત જીવન કવન છે, જેમાં ફક્ત ને ફક્ત ભક્તિભાવના પર્યાયરૂપ ભક્ત નરસૈયો પણ, એવી પાપરહિત વ્યક્તિવિશેષના ‘દર્શન’ની મહેચ્છા દર્શાવે છે.

અઢાર પાપસ્થાનકોમાંના પ્રત્યેક પાપનો ઉલ્લેખ, ‘વૈષ્ણવ જન

તો...’ની પદાવલિમાં શોધવો હોય, તો ‘અઢાર પાપસ્થાનકોમાં’ અનુક્રમિત પાપોનો અનુક્રમ જાળવવો ઉપયોગી થઈ પડશે.

અલબત્ત, ‘પહેલે પ્રાણાતિપાત’નો સાંગોપાંગ સંદર્ભ એ ભક્તિ-રચનામાં જડતો નથી. પરંતુ તે પાતિકની નિસ્ખત રૂપે ‘જે પીડ પરાઈ જાણે રે...’, કંઈક અંશે ઘટાવી શકાય. આ પ્રથમ પદની આંશિક દૂરી નજઅંદાજ કરતાં, ત્યારબાદના પાપસ્થાનકોના સેવનથી એક પાપભીરૂ આત્મા કેટલો વેગળો રહે છે, તેનું બયાન પ્રસ્તુત ભક્તિ રચનામાં કેટલું હુબહૂ થયું છે, તે જોઈએ. ‘બીજે મૃષાવાદ’નું વર્જ્યપણું ‘જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે’, ‘ત્રીજે અદત્તાદાન’નો ત્યાગ, ‘પરધન નવ ઝાલે હાથ રે’, ‘ચોથે મૈથુન’ અને ‘છઠ્ઠે ક્રોધ’ ને સાથસાથ લેતાં, ‘કામ ક્રોધ નિવાર્યા રે-પરસ્ત્રી જેને માત રે’; ‘પાંચમે પરિગ્રહ’ ત્યાગનું સમાનાર્થી ‘તૃષ્ણાત્યાગી’, ‘સાતમે માન’-મિથ્યાભિમાન વગળતાં, ‘પરદુઃખે ઉપકાર રે તો યે, મન અભિમાન ન આણે રે’, ‘આઠમે માયા’થી દૂરી એટલે જ ‘મોહ માયા વ્યાપે નહિ જેને’; ‘નવમે લોભ’ રહિતપણું એટલે ‘વણલોભી’, ‘દસમે રાગ’નો પ્રતિભાવ, ‘દઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે’, ‘અગિઆરમે દ્વેષ, બારમે કલહ, તેરમે અભ્યાખ્યાન અને ચૌદમે પૈષુન્ય’, એ ચારે પાપોનું નિવારણ, પ્રાય: ‘સમદૃષ્ટિ’વાનપણું-અર્થાત્ જૈન પારિભાષિક ‘સમ્યગ્દૃષ્ટિ’વાન હોવું, ‘પંદરમે રતિ અરતિ’ની સામે, ‘રોગ, શોક વ્યાપે નહિ જેને’, ‘સોળમે પરપરિવાદ’નો પડધો, એટલે ‘સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા ન કરે તેની રે’, ‘સત્તરમે માયામૃષાવાદ’ના ઉત્તર રૂપે, ‘વાચ કાછ મન નિર્મળ રાખે-કપટ રહિત છે’ અને અઢારમે મિથ્યાત્વશલ્ય’નો પ્રતિધ્વનિ, આ સમગ્ર ભક્તિરચનામાંથી ગર્ભિત રીતે એ ઉઠે છે, કે દેવ-દેવી-માતાના મંદિરો, આ જીવતી-જાગતી પાપરહિત વ્યક્તિમાં જ સમાવિષ્ટ છે. જામનગરના જોવાલાયક સ્મશાનને છેવાડે, જ્યાં અગ્નિદાહ દેવાય છે, ત્યાં એક કમાન પર પ્રસ્તુત છે એ સોનેરી વાક્ય, ‘પવિત્રતા એવી જણાસ છે, જેને ધારણ કરનારને પગલે પગલે મંદિર આકાર પામે છે’, (શબ્દોમાં તફાવત હોઈ શકે છે પણ તેનો ભાવ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો અભિપ્રેત છે) અર્થાત્ અંધશ્રદ્ધાનો પરિત્યાગ કરવા દ્વારા આત્મકલ્યાણમાં શલ્યરૂપ મિથ્યાત્વનું નિરસન.

અહીં જ્યાં ભક્તકવિ જ્યારે ઉચ્ચારે છે કે ‘રામનામ શું તાળી રે વાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે...’, ત્યારે ઘડીભર મનમાં ઝબકી જાય છે, ‘જંકિચિ નામ તિત્થં, સગ્ગે, પાયાલિ, માણુસે લોએ, જાઈ જિણ બિંબાઈ, તાઈ, સવ્વાઈ વંદામિ.’ આવી સંસારી છતાં પાપરહિત વ્યક્તિને તીર્થંકરપદે સ્થાપી દેવી-આગીયામાં ધ્રૂવના

તારાનું આરોપણ કરવું—અલબત્ત ઔચિત્યની સરાસર અવહેલના ગણાય, પરંતુ અહીં જે દોષરહિતપણું દર્શાવાયું છે, તેની ઉંચાઈ જૈન ધર્મમાં પ્રરૂપેલી ગુણ સ્થાનકોની સિડીના કયા સોપાનને સ્પર્શે છે, તે કેવળ સર્વજ્ઞ કે ગીતાર્થ મહાનુભાવ જ આપણને સમજાવી શકે. અન્યથા આ અનુચિતતાને ક્ષણાર્ધ માટે પણ ક્ષમ્ય ઠરાવવી હોય, તો કેવળ જૈન ધર્મમાં પ્રરૂપાયેલા સ્યાદ્વાદના ત્રાજવે તેનો તોલ કરવાપણે થઈ શકે. જીવાતી જિંદગીમાં આપણને આવી વ્યક્તિ સ્વપ્નમાં પણ દૃષ્યમાન થાય, તો કોણ તેની સમક્ષ નતમસ્તક થયા વગર રહે! આ તો સાંપ્રતકાળની વાત થઈ. નરસૈયાના જીવનકાળ દરમ્યાન, પાપોનું આજને મુકાબલે કેટલું અને કેવુંક ન્યૂનતમ સેવન આમ આદર્શી કરતો હશે? અને છતાંયે નરસિંહ મહેતાએ એ સર્વ અવગુણોને સર્વથા અળગા કરનારને, ‘વૈષ્ણવ જન’ કહ્યો છે. નથી લાગતું કે નરસૈયાની ભાવુકતા, તેના પંડ્યના અણજાણપણે, આપણને ‘વૈષ્ણવ-જૈન’ કહેવા પ્રેરે છે? આ ભાવાનુભૂતિનું બીજું નામ જ ‘પ્રબુદ્ધ માનવ જીવન’, જેને દેવો પણ અહર્નિશ વાંછે છે અને એવી ‘ધન ધન જનીની’ની રત્નકુક્ષિએ અવતરવા માટે વિહ્વળ છે. ખચિત જ નરસૈયો, તેની આ પ્રાતઃસ્મરણીય અદ્વિતીય કૃતિમાં, જૈનત્વનો સમર્થ ઉદ્દગાતા થઈ નિખર્યો છે.

બીજી એક ભાવવાહી રચના રજૂ કરવામાં આવી, તે ‘જો ભજે હરિ કો સદા, વો હી પરમપદ પાવતાં...’ એ સાંભળતાં મને મારા ૮૩ વર્ષીય શ્વસુર, ૭૦ લાખ નવકારમંત્રજાપ પૂર્ણ કરી, તેમની એક કોટિ જાપસંખ્યાને આંબવાની અભિપ્સાને પરિપૂર્ણ કરવા, તેમની ક્ષીણ થતી જતી ચેતનાને જાણે કે કોઈ સંજીવનીનો પાસ આપતા જણાય છે. કહ્યું છે કે,

‘નિશાનચૂક માફ, નહિ નીચું નિશાન’. સુશ્લેષુ કિં બહુના!

પ્રાંતે, ‘મિલે સૂર મેરા-તુમ્હારા...’ એ સમૂહગાને, ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના રૂપાંતરણને, જૈન-જૈનેતરના વાડાઓની વાડ મિટાવી સર્વે પ્રબુદ્ધ ચિંતકો-વિચારકોને માટે તેમની કલમ પ્રસાદીના સ્વાગતાર્થે; પોતાના દ્વાર ખુલ્લા મુકવાની સંઘના તે વેળાના દીર્ઘદૃષ્ટિ અને ઉદારચરિતતાના મશાલચી, એવા સુયોગ્ય સુકાનીઓ એવમ્ તંત્રી મહાશયની યશોગાથાને મૂર્તિમંત કરી.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દીર્ઘાયુ થાઓ-વિશ્વવ્યાપી બની રહો! એવી શુભકામના! અસ્તુ!

૭૦૧, સુરિ રાજેન્દ્ર ટાવર, આર. કે. સીંગ માર્ગ,

સોના ઉદ્યોગ પાસે, અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૯.

ફોન નં. : ૨૮૨૬૫૫૮૮

‘જૈનો અને લઘુમતી’

□ હિંમતલાલ શાંતિલાલ ગાંધી

જૈનોનો લઘુમતીમાં સમાવેશ એ ન્યાયનો વિષય છે, એક હકીકત છે—સત્ય છે. આ પ્રશ્નને રાજકીય કે સામાજિક સ્વરૂપ આપવાની જરૂર નથી.

કેટલાક આગેવાનો અધૂરી માહિતી તથા ગેરસમજના કારણે તો કેટલાક સ્થાપિત હિતેથી દોરવાઈને જૈનોના લઘુમતી તરીકેના હકોની વિરૂદ્ધ કાર્ય કરી રહ્યા છે અને જૈન સમાજને ગુમરાહ કરી રહ્યા છે.

સૌ પ્રથમ તો લઘુમતી—અલ્પ સંખ્યક—Minority એટલે શું? ભારતના બંધારણ મુજબ તથા કાનુની રીતે બે પ્રકારની લઘુમતી સ્વીકારવામાં આવેલ છે. (૧) ધાર્મિક લઘુમતી, (૨) ભાષાકીય લઘુમતી. લઘુમતી કોને કહેવાય? લઘુમતી અંગે બંધારણમાં કોઈ સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા નથી. પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટના તથા અન્ય કોર્ટોના ચુકાદા મુજબ—જે તે રાજ્યમાં તેમજ સમસ્ત દેશમાં જે તે ધર્મ પાળતા લોકોની સંખ્યા વસ્તીના ૫૦% કરતાં ઓછી હોય તે લઘુમતી ગણાય; તેજ રીતે જે તે ભાષા બોલતા (માતૃભાષા) લોકોની સંખ્યા ૫૦% થી ઓછી હોય તે લઘુમતી ગણાય. એટલે બહુમતી કે લઘુમતી એ સંખ્યા આધારીત છે. આ હિસાબે ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનના સમયથી નીચેના છ ધર્મના અનુયાયીઓને ધાર્મિક

લઘુમતી તરીકે ગણવામાં આવેલ છે. (૧) શીખ, (૨) બૌદ્ધ, (૩) પારસી, (૪) ઈસાઈ (ક્રિશ્ચિયન), (૫) જૈન અને (૬) ઈસ્લામ. ભારત સ્વતંત્ર થયા બાદ પણ એજ રીતે ગણવામાં આવતા હતા. દેશની વસતી ગણતરીમાં પણ જૈનોની અલગ જ ગણતરી થતી હતી અને આજે પણ થાય છે. જે આંકડા નીચે મુજબ છે.

વર્ષ લાખમાં વસ્તી દેશની વસતીના ટકા

૧૮૮૧	૧૨.૨૨	૦.૪૮
૧૮૯૧	૧૪.૨૭	૦.૫૧
૧૯૦૧	૧૩.૩૪	૦.૪૭
૧૯૧૧	૧૨.૪૮	૦.૪૧
૧૯૨૧	૧૧.૭૭	૦.૩૮
૧૯૩૧	૧૨.૫૧	૦.૩૭
૧૯૪૧	૧૪.૪૦	૦.૩૭
૧૯૫૧	૧૮.૧૮	૦.૪૫
૧૯૬૧	૨૦.૨૭	૦.૪૬
૧૯૭૧	૨૬.૦૫	૦.૪૭
૧૯૮૧	૩૧.૮૩	૦.૪૮
૧૯૯૧	૩૩.૫૨	૦.૪૧

(૧૯૯૧માં દેશની કુલ વસ્તી ૮૩.૮૬ કરોડની હતી.) એટલે દેશમાં જૈનો ધાર્મિક લઘુમતી જ છે, જે સત્ય હકીકત સરકારે તથા જૈનોએ સ્વીકારવી જ રહી.

ભારતના બંધારણની ૧૩ થી ૩૦ સુધીની કલમો ભારતીય નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારો-ફંડામેંટલ રાઈટ્સ અંગે છે. આમાં સર્વ નાગરિકોને કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વગર સરખી તકો તથા સરખું સંરક્ષણ આપવાની છે. દરેક ધર્મના લોકોને ધાર્મિક અને ધર્માદા સંસ્થાઓ સ્થાપવાની, તેનો વહીવટ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત ધાર્મિક અને ભાષાકીય લઘુમતીઓ માટે બંધારણમાં ખાસ અધિકારો આપવામાં આવેલ છે. ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારો (Fundamental Rights)માં (આર્ટિકલ) અનુચ્છેદ, ૨૯ તથા ૩૦ માયનોરિટી અંગે છે. જે મુજબ માયનોરિટીની માન્યતા મેળવેલ ધર્મને નીચે મુજબના સંરક્ષણ તથા લાભ મળે છે.

(૧) તે ધર્મના સિદ્ધાંતો મુજબ આચરણ કરવા, તેમના ધર્મ-સ્થાનકોનો તેમના નીતિ-નિયમો મુજબ વહીવટ કરવાનો અધિકાર આપેલ છે.

(૨) રાષ્ટ્રીય હિતના મામલા સિવાય તેમના આ અધિકારમાં કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકાર કોઈ જાતનો હસ્તક્ષેપ કરી શકતી નથી કે વહીવટ લઈ શકતી નથી. દા. ત. સમ્મેતશિખરજી માટે જ્યારે ૧૯૮૪માં વટહુકમ લાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ અને દિગંબરોએ એ વખતના પ્રધાનમંત્રી શ્રી નરસિંહરાવ ઉપર ખૂબ દબાણ કરેલું ત્યારે તે વખતના ગૃહપ્રધાન, હાલના મહારાષ્ટ્રના મુખ્યમંત્રી શ્રી અશોક ચવ્ડાણના મરહુમ પિતાશ્રી, શ્રી શંકરરાવ ચવ્ડાણે એમ લખીને મોકલ્યું કે આ લઘુમતી કોમની ધાર્મિક સંસ્થા છે એટલે સરકારે વચ્ચે આવવું જોઈએ નહીં. ન્યાયાલય જે નક્કી કરે તે મુજબ વર્તવું જોઈએ. આ કારણથી વટહુકમને અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો ન હતો. આ રીતે લઘુમતીની માન્યતાથી બહુમતી સંપ્રદાય તરીકે ગણાવાથી થતાં નુકશાનોથી સંરક્ષણ મળી શકે છે.

(૩) આ ઉપરાંત દરેક લઘુમતી ધર્મોને પોતાની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો તથા તેનું સંચાલન કરવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર આપેલ છે. આ સંસ્થાઓમાં સીટોના ૫૦% સુધીની સંખ્યામાં પોતાના ધર્મના અનુયાયીઓને એડમિશન આપી શકે છે. આમાં સરકાર કશી જ દખલ કરી શકતી નથી. આજ અધિકાર દરેક રાજ્યમાં ભાષાકીય લઘુમતીને પણ મળે છે.

(૪) માયનોરિટીના ધર્મસ્થાનો, સંસ્થાઓ તથા અનુયાયીઓના જાનમાલના રક્ષણની વિશેષ જવાબદારી કેન્દ્ર તથા રાજ્ય સરકારની બને છે.

ઉપરોક્ત અધિકારોની વિરુદ્ધનો અગર તો તેમાં હસ્તક્ષેપ કરતો કોઈપણ કાયદો કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારો ઘડે તો તે વોઈડ (Void)

તેમજ અલ્ટ્રા-વાયરલ ગણાય છે. કાનૂની પગલા લઈને તેવા કાયદાને કેન્સલ તેમજ બિન-બંધનકર્તા બનાવી શકાય છે.

આ ઉપરાંત અલ્પ સંખ્યકોના કલ્યાણ માટે નક્કી કરેલ વડાપ્રધાનના ૧૫ મુદ્દાના કાર્યક્રમો અંતર્ગત શિક્ષણ માટે એક ખૂબ જ મહત્વની ઉપયોગી સોફ્ટ લોન (હળવા વ્યાજની લોન)ની યોજના છે. જે આજે વધતી જતી મોંઘવારી તથા ઉચ્ચ શિક્ષણના આસમાનને અડતા ફીના ધોરણોમાં અત્યંત ઉપયોગી બની શકે તેમ છે. આ યોજના અંતર્ગત, ૧૬ થી ૩૨ વર્ષના અલ્પસંખ્યક સમાજના યુવક-યુવતીને અભ્યાસ પૂર્ણ કરવા, અભ્યાસક્રમના પૂર્ણ કાળ માટે વર્ષે ૩ ટકાના વ્યાજના દરે, રૂપિયા અઢી લાખ જેટલી લોન ઉપલબ્ધ કરવામાં આવશે. આ લોન ગુણવત્તાના ધોરણે અપાશે. લોનની ચુકવણી અભ્યાસ પૂરો થાય તે પછી છ મહિના પછી અથવા નોકરીએ લાગે તે પૈકી જે પહેલા નક્કી થાય ત્યારથી ૩ (ત્રણ) વર્ષમાં લોન પરત કરવાની રહેશે.

લઘુમતીની તરફેણ કે વિરોધ કરનારા મોટા ભાગના જૈન આગેવાનો, સાધુ-ભગવંતો તથા લોકોમાં એક ખોટી ગેરસમજ પ્રવર્તે છે કે લઘુમતીમાં જવાથી સરકારી નોકરીઓ તથા શાળા-કૉલેજોના એડમિશનમાં ક્વોટાનો લાભ મળે છે. આ લાભ ફક્ત બંધારણ મુજબ માન્યતા પામેલ પછાત વર્ગ, પછાત જનજાતિ, અનુસુચિત જાતિ તથા અનુસુચિત જન-જાતિ (B.C., OBC, ST and SC) ને જ મળે છે. કોઈપણ લઘુમતી આ લાભ મેળવવાને હકદાર નથી.

અગાઉ આપેલ વિગતો મુજબ-જૈનોની સંખ્યા સમસ્ત દેશમાં તેમજ કોઈપણ રાજ્યમાં ફક્ત એક ટકા જેટલી જ હોઈને જૈનો લઘુમતી છે જેનો કોઈ ઈન્કાર કરી શકે નહીં. સૂર્ય સામે આંખો બંધ કરવાથી ધરતી પર અંધકાર છવાઈ જતો નથી, માટે જૈનો લઘુમતી છે-તે સત્ય હકીકત છે, જેનો સ્વીકાર સહુએ કરવો જ રહ્યો. કોર્ટોના ચુકાદા, બંધારણ તથા કાયદા મુજબ લઘુમતી એ સંખ્યા આધારિત હોઈને જૈનો માટે લઘુમતીમાં જવું કે ન જવું તે પસંદ કરવાનો કોઈ પર્યાય (Choice) નથી. આ નિર્ણય કેન્દ્ર સરકારે કરવાનો હોઈ ને પણ આપણી પાસે કોઈ વિકલ્પ નથી.

જો જૈનો લઘુમતી હતા અને છે, તો પછી માયનોરિટીની માન્યતા મેળવવાનો પ્રશ્ન કેમ ઉપસ્થિત થયો ?

અંગ્રેજોના સમયથી મૂળ છ ધર્મના અનુયાયીઓને લઘુમતી ગણાતા આવ્યા છે. જેમાં (૧) બૌદ્ધ, (૨) શીખ, (૩) જૈન, (૪) ઈસાઈ, (૫) પારસી તથા (૬) મુસ્લિમ. સ્વતંત્રતા પછી પણ ભારતીય બંધારણે આ છ ધર્મના અનુયાયીઓને લઘુમતી ગણેલા તથા બંધારણમાં લઘુમતીને આપવામાં આવેલા દરેક રક્ષણો તેઓ ભોગવતા હતા. ૧૯૫૦ થી ૧૯૯૨ સુધી જૈન લઘુમતી અંગે કોઈ જ પ્રશ્ન ઉભો થયો ન હતો. પરંતુ ૧૯૯૨માં ભારત સરકારે

રાજકીય દબાણ તથા કારણોસર 'ધી નેશનલ કમિશન ફોર માયનોરિટીઝ એક્ટ ૧૯૯૨'નો ધારો પસાર કર્યો. આ ધારા મુજબ કેન્દ્ર અગર રાજ્ય સરકાર જે કોમને-ધર્મના અનુયાયીઓને કે ભાષા બોલતી પ્રજાને લઘુમતી તરીકે નોટીફાય કરે તે લઘુમતી ગણાશે. એ વખતે કેન્દ્ર સરકારે કોઈ અગમ્ય કારણોસર અગાઉની છ ધાર્મિક લઘુમતીઓમાંથી બૌદ્ધ, પારસી, શીખ, ઇસાઈ તથા મુસ્લિમ ધર્મના અનુયાયીઓને નોટીફાઈ કર્યા, અને જૈનોને બાકાત રાખ્યા. એ એક્ટની કલમ ૨ (સી) (ક) પ્રમાણે દેશમાં માયનોરિટી તરીકે નોટીફાય કરવાનો અધિકાર કેન્દ્ર સરકારનો છે. ૧૯૭૮માં ભારતીય સંસદમાં માયનોરિટી કમિશન સ્થાપવા અંગે બીલ રજૂ કરવામાં આવેલ ત્યારે તેમાં પણ ઉપરોક્ત પાંચ ધર્મ સાથે છઠ્ઠો જૈન ધર્મ શામેલ હતો.

આ ધારા મુજબ ઉત્તરપ્રદેશ, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તરાંચલ, જારખંડ, છત્તીસગઢ, મહારાષ્ટ્ર, હરિયાણા તથા વેસ્ટ બેંગાલ સરકારોએ પોતાના રાજ્યોમાં જૈન ધર્મના અનુયાયીઓને લઘુમતી તરીકે નોટીફાય કર્યા છે જ.

લઘુમતીમાં નોટીફાય ન હોવાના કારણે જૈન તીર્થો તથા અનુયાયીઓને અન્ય રાજ્યમાં મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડે છે જેમાં રાજસ્થાન, ગુજરાત તથા કર્નાટક મુખ્ય છે. જો કેન્દ્ર સરકાર જૈન ધર્મના અનુયાયીઓને લઘુમતી તરીકે નોટીફાય કરે તો એ રાજ્યોમાં ઉભા થયેલ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ આવી જાય.

૧૯૯૭માં જયારે નેશનલ કમિશન ફોર માયનોરિટીઝે જૈનોને લઘુમતી તરીકે નોટીફાઈ કરવા ભલામણ કરેલ ત્યારે પણ કેટલાક સ્થાપિત હિતોએ તથા વિદ્ન-સંતોષીઓએ વિરોધ કરતાં જૈનોને ન્યાય મળતો રહી ગયો હતો. એ વખતે લોકસભા ૧૧ માર્ચ, ૧૯૯૭ના રોજ સભ્યશ્રી વિજય ગોયલના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કલ્યાણ મંત્રી શ્રી બી. એસ. રામુવાલીયાએ જણાવેલ કે કમીશને ભલામણ કરેલ છે, કારણ કે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો, ફિલસૂફી તથા એથીક્સ; તેમના પૂજાના ઉદ્દેશો તથા પદ્ધતિ હિંદુઓ કરતાં તદ્દન અલગ છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં જૈનીઝમ હિંદુઓથી જુદું છે તે હકીકત છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ (૨) (બી) મુજબ જૈન ધર્મને બૌદ્ધ તથા શીખ ધર્મની જેમ ગણવામાં આવેલ છે. જુદી જુદી હાઈ કોર્ટોએ પણ જૈન ધર્મને હિંદુઈઝમ કરતાં જુદો ધર્મ ગણેલ છે. વસતીગણતરી મુજબ પણ ૧૯૭૧ તથા ૧૯૮૧માં જૈનોની વસતી બૌદ્ધ તથા પારસીની વસતી માફક જ હતી.

એક વર્ષ પહેલાં રાજ્યસભામાં એક સભ્યે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં લઘુમતી મંત્રાલયના માનનીય મંત્રી શ્રી એ. આર. અંતુલેજીએ પણ જણાવેલ કે ભારતમાં જૈનોની વસતી ફક્ત ૪૬ લાખ જ હોઈને તેઓ લઘુમતી ગણાય. મોડે મોડે પણ કેન્દ્ર સરકારની કેબિનેટે જૈનોને લઘુમતી તરીકે માન્યતા આપવાનું

સ્વીકારેલ છે તે ન્યાયનો વિજય છે-આ બાબત સ્વીકારવા માટે સરકારનો આભાર.

આ હકીકતનો કોઈપણ વ્યક્તિ, સંસ્થા કે સમુદાય સ્થાપિત હિતોથી દોરવાઈને વિરોધ કરે તો જ્ઞાનિ-ગિતાર્થ ગુરુ-ભગવંતો, સંઘો તથા સમજુ શ્રેષ્ઠિઓએ તેનો યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપીને પ્રતિકાર કરવો જોઈએ, તો જ જૈન શાસનની સાચી સેવા થઈ શકશે.

દિગંબર સમાજે તો ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે પણ માયનોરિટીમાં શામેલ થવા માંગણી કરેલ છે. આજે પણ તેઓ સંપૂર્ણ તરફેણમાં છે. જાણ મુજબ સ્થાનકવાસી સમાજ પણ સંપૂર્ણ તરફેણમાં છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સમાજનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી મુખ્ય સંસ્થાઓ જેમ કે (૧) શેઠશ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, (૨) શ્રી ઓલ ઇંડિયા જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ, (૩) તીર્થ રક્ષા સમિતિ વિ.એ તો લઘુમતીની તરફેણમાં સંમતિ આપી દીધેલ છે. શ્રી જૈન એસોસિએશન ઓફ ઇંડિયા પણ લઘુમતીની તરફેણમાં છે. ભારત જૈન મહામંડળના અધ્યક્ષે પણ તરફેણમાં નિવેદન આપેલ છે. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તેરાપંથી સભા, મુંબઈના અધ્યક્ષે પણ તરફેણમાં નિવેદન કરેલ છે. તુલસી મહાપ્રજ્ઞ પ્રજ્ઞા ભારતીય ટ્રસ્ટના અધ્યક્ષે તથા કચ્છી વિસા ઓશવાળ દેરાવાસી મહાજનના પ્રમુખે પણ તરફેણમાં નિવેદનો આપેલ છે. આથી સાબિત થાય છે કે સમસ્ત જૈન સમાજ લઘુમતી તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત કરવાની તરફેણમાં છે.

૪૦૪, સુંદર ટાવર, ટી. જે. રોડ, શિવરી (વેસ્ટ),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૫. ફોન : ૦૨૨-૨૪૧૩૧૪૮૩

મો. : ૦૯૩૨૩૩૩૧૪૮૩

જ્ઞાનસાર અને સમરાદિત્ય મહાકથાનું વિના મૂલ્ય વિતરણ

પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી ભદ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી દ્વારા લખાએલા અને શ્રી વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન-મહેસાણા દ્વારા પૂર્વ પ્રકાશિત અને આચાર્યશ્રી કૈલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, કોબા દ્વારા પુનઃ પ્રકાશિત શ્રી મહેસાણા ઉપનગર શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ-મહેસાણાના સૌજન્યથી જ્ઞાનસાર તથા સમરાદિત્ય મહાકથા ભાગ ૧ થી ૩ સર્વ મળીને કુલ ચાર પુસ્તકો શ્રુત ભક્તિ સ્વરૂપે વિતરિત થનાર છે. આપશ્રીને જે પુસ્તકોની આવશ્યકતા હોય તે માટે નીચેના સરનામે પત્ર આપના સંપૂર્ણ સરનામા સાથે લખી મંગાવવા વિનંતી.

પુસ્તક મંગાવવાનું સરનામું :

વ્યવસ્થાપકશ્રી

આચાર્યશ્રી કૈલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર

શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર,

કોબા-ગાંધીનગર-382007, ગુજરાત

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ ફંડ રેઈઝિંગ અભિયાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાનની યાદી

આ યાદીમાં આપનું પૂણ્યશાળી નામ હોવું જ જોઈએ. એક સંસ્થાને સદ્ગુરુ કરી અત્યંત માનવ સેવા સંસ્થાને જીવનદાન આપો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ ૮૦માં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. આ સંસ્થાએ અત્યાર સુધી માનવ સેવા કરતી ગુજરાતના પછાત વિસ્તારની ૨૫ સંસ્થાઓને રૂા. ત્રણ કરોડ સુધીનું દાન પહોંચાડી એ સંસ્થાઓને પ્રગતિને પંથે ચઢાવી છે. પ્રત્યેક વર્ષે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન આ દાન યજ્ઞ અવિરત યોજાય છે અને દાતાઓના સહકારથી યોજાતો રહેશે જ. એટલે આ સંસ્થાને સદ્ગુરુ કરશો તો માનવ સેવા કરતી અન્ય સંસ્થા પણ સદ્ગુરુ થશે જ.

૮૦મા વર્ષ દરમિયાન ૮૦ લાખનું સ્થાયી ભંડોળ એકત્રિત કરવાનો અમારો લક્ષ્યાંક છે.

‘ભક્તિ યાત્રા’ કાર્યક્રમ અને ‘પ્રબુદ્ધ’ના પ્રકાશન દ્વારા નીચે મુજબ રકમનો દાનનો પ્રવાહ આ સંસ્થા તરફ વહ્યો છે. એ સર્વે પુણ્યશાળી દાતાને અમારા વંદન-અભિનંદન. આ સંસ્થાની અન્ય સેવા પ્રવૃત્તિથી આપ પરિચિત છો જ. ચેક શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના નામે મોકલવા વિનંતિ.

આપના તરફથી અનુદાન મળતા ૮૦-G સર્ટિફિકેટ આપને મોકલી શકાશે.

□ ફંડ રેઈઝિંગ કમિટિ અને શ્રી મું. જૈન યુવક સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો

૧૧,૦૦,૦૦૦ મે. જવેલેક્સ ઈન્ડિયા પ્રા. લિ. હસ્તે શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી	૧૧,૦૦૦ મે. ન્યૂઓટરીક ઈન્ફરમેટીક લી.
૨,૫૦,૦૦૦ શ્રી લાલજી વેલજી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૧,૦૦૦ શ્રીમતી રમાબેન વી. મહેતા
૨,૦૦,૦૦૦ મે. એશિઅન સ્ટાર કું. લી.	૧૦,૦૦૧ શ્રીમતી મીનલ વી. પટેલ
૨,૦૦,૦૦૦ શ્રી પ્રવિણભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી	૧૦,૦૦૦ શ્રી ઘેલાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૨,૦૦,૦૦૦ શ્રી રોઝી બ્લુ ડાયમંડ	૧૦,૦૦૦ શ્રી એક સદ્ગૃહસ્થ
૨,૦૦,૦૦૦ મે. એચ. દિપક એન્ડ કું.	૧૦,૦૦૦ શ્રી યશોમતીબેન શાહ
૨,૦૦,૦૦૦ મે. ફાઈન જવેલરી લી.	૧૦,૦૦૦ શ્રી ઠાકોરલાલ કેશવલાલ મહેતા
૧,૨૧,૦૦૦ શ્રી ભણશાલી ટ્રસ્ટ	૧૦,૦૦૦ શ્રી કલાવતી હસમુખલાલ વોરા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧,૦૦,૦૦૦ શ્રી ઓનવર્ડ ફાઉન્ડેશન હસ્તે હરેશ મહેતા	૧૦,૦૦૦ શ્રી નીતિનભાઈ કાંતિલાલ સોનાવાલા
૧,૦૦,૦૦૦ મે. જયશ્રી એન્જિનિયરિંગ કું.	૧૦,૦૦૦ શ્રી રાજેન ચંદ્રકાંત શેઠ
૧,૦૦,૦૦૦ શ્રી બિપીનભાઈ કાનજીભાઈ જૈન	૯,૨૨૫ શ્રીમતી બિંદુ શ્રીકાંત શાહ
૧,૦૦,૦૦૦ શ્રી કાન્તિલાલ નારણદાસ શાહ (કે. એન. શાહ ચેરિ. ટ્રસ્ટ)	૯,૨૨૫ શ્રી શ્રીકાંત પ્રમોદચંદ્ર શાહ
૫૧,૦૦૦ શ્રી રસિકલાલ લહેરચંદ શાહ	૫,૮૦૦ શ્રીમતી નૈનાબેન બાબુલાલ યુનીલાલ ચોકસી પરિવાર
૫૧,૦૦૦ શ્રી કમલાબેન ગંભીરચંદ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦ શ્રીમતી તારાબેન મોહનલાલ શાહ ચેરિ. ટ્રસ્ટ
૫૧,૧૧૧ શ્રીમતી સવિતાબાઈ નગીનદાસ ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦ શ્રી અનીશ શૈલેશ કોઠારી
૫૦,૦૦૦ શ્રીમતી આશાબહેન હસમુખભાઈ	૫,૦૦૦ શ્રીમતી ભારતીબેન દિલીપભાઈ શાહ
૫૦,૦૦૦ શ્રીમતી કંચનબેન શાહ	૫,૦૦૦ મે. એડવાન્સ ટેકનો ટાઈમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ
૫૧,૦૦૦ શ્રી ગુણવંત ભાઈલાલ દોશી	૫,૦૦૦ શ્રી સુશીલાબેન અને સેવંતીભાઈ કપાસી
૫૧,૦૦૦ શ્રીમતી ઉષાબેન પ્રવિણભાઈ શાહ	૫,૦૦૦ શ્રી લીના વી. શાહ
૨૫,૦૦૦ શ્રીમતી રમાબહેન જે. વોરા	૫,૦૦૦ શ્રી શિવાનંદ મિશન
૨૫,૦૦૦ શ્રી અરૂણભાઈ ગાંધી	૫,૦૦૦ શ્રી તરૂલતાબેન નાનજી શાહ
૨૧,૦૦૦ મે. મિનલ જવેલર્સ	૫,૦૦૦ સ્વ. રમણીકલાલ પૂજાભાઈ પરીખ
૨૧,૦૦૦ શ્રીમતી નિર્મળા ચંદ્રકાંત શાહ	હસ્તે અતુલ પરીખ અને નીતિન પરીખ
૨૧,૦૦૦ શ્રી જુગરાજ કાંતિલાલ એન્ડ કું.	૫,૦૦૦ મે. કુસુમ ઈલેક્ટ્રીકલ એન્ડ એન્જિનિયરીંગ કું.
૨૧,૦૦૦ શ્રી મણીલાલ યુનીલાલ સોનાવાલા ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦ મે. હેમા રૂપા જવેલ્સ
૧૫,૭૫૦ શ્રી પ્રમોદચંદ્ર સોમચંદ્ર શાહ	૫,૦૦૦ મે. મફતલાલ ભીખાચંદ ફાઉન્ડેશન
૧૫,૦૦૦ શ્રીમતી નીરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ	૩,૦૦૦ સ્વ. ગુણવંતીબેન રસિકલાલ શાહ
૧૫,૦૦૦ શ્રીમતી કુસુમબેન ભાઈ	૩,૦૦૦ શ્રી રમણિકભાઈ ગોસલીયા
૧૫,૦૦૦ શ્રી અમીચંદ આર. શાહ	૩,૦૦૦ શ્રી હીરજી વસનજી ગોસર
૧૫,૦૦૦ શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ માનવરાહત ટ્રસ્ટ	૧,૫૦૦ શ્રી દેવચંદ જી. શાહ
૧૫,૦૦૦ શ્રી વિનોદ વસા એન્ડ કું.	૧,૧૦૦ શ્રીમતી ગીરાબેન શાહ
૧૧,૧૧૧ મે. કોમ્પેસર પાર્ટસ કું.	૧,૦૦૧ શ્રી પ્રકાશ મોદી
૧૧,૦૦૦ મે. વી. ગુણવંત એન્ડ કું.	૬,૦૦,૦૦૦ પ્રબુદ્ધ સ્મરણિકા દ્વારા પ્રાપ્ત
	૪૨,૭૧,૮૨૪

જૈન કથાસાહિત્ય-એક વિહંગદર્શન

□ ડૉ. કાન્તિભાઈ બી. શાહ

કથાસાહિત્ય વિશેના આ નિબંધનો આરંભ પણ નાનકડાં દૃષ્ટાંતોથી જ કરું.

એક ધર્માનુરાગી શ્રેષ્ઠીનો પુત્ર અત્યંત નાસ્તિક. નગરમાં જૈન આચાર્ય પધાર્યા. શેઠની વિનંતીને ધ્યાનમાં લઈ મહાત્માએ પેલા શ્રેષ્ઠીપુત્ર સમક્ષ શાસ્ત્રકથિત સિદ્ધાંતો ઠાલવવા માંડ્યા. પેલાએ એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાંખ્યા. મહાત્માને થયું કે ‘ઉજ્જડ ધરતી પર મેઘવર્ષા વ્યર્થ છે.’ થોડા સમય પછી બીજા એક મહાત્માએ એ બીડું ઝડપ્યું. એમણે પેલા શ્રેષ્ઠીપુત્રને પાસે બેસાડી એક રસિક કથાથી આરંભ કર્યો. નાસ્તિક પુત્રને રસ પડવા માંડ્યો. ચોત્રીસ દિવસ સુધી મહાત્માએ રોજ એકેકી કથા કહી અને શ્રેષ્ઠીપુત્ર નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક-ધર્માનુરાગી બની ગયો. આ છે ‘વિનોદ ચોત્રીસી’નો કથાદોર.

x x x

સંસ્કૃતની એક જાણીતી કથા ‘શુકસપ્તતિ’માં વિદેશ ગયેલા યુવાનની પત્ની જરકર્મ અર્થે રાત્રે બહાર જવા નીકળી. પાળેલા પોપટે સ્ત્રીનો ઈરાદો પારખી જઈને એને એક કથા સાંભળવા કહ્યું. સ્ત્રીને કથામાં રસ પડ્યો. રાત વીતી ગઈ. સ્ત્રીએ એની ભોગેચ્છા કાલ ઉપર મુલતવી. પેલા પોપટે પ્રત્યેક રાત્રીએ એકેકી કથા કહીને ૭૦ રાતો સુધી એને રોકી રાખી. પતિ પાછો આવ્યો. એની પત્ની શીલભ્રષ્ટ થતી બચી ગઈ.

x x x

શૈવધર્મી કુમારપાળ રાજાને હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન ધર્મથી અવગત કરાવવા ૫૪ કથાઓ કહી. એ કથાશ્રવણ દ્વારા કુમારપાળ રાજા જૈન ધર્મથી પ્રભાવિત અને પ્રતિબોધિત થયા.

પહેલા દૃષ્ટાંતમાં જોઈ શકાશે કે સીધી સિદ્ધાંતચર્ચા કે સીધા ધર્મપ્રદેશ જે ન કરી શક્યાં તે કથાએ કરી બતાવ્યું. બીજા દૃષ્ટાંતમાં કથાશ્રવણ આગળ પેલી સ્ત્રીનું જરકર્મનું પ્રયોજન ગૌણ બની ગયું. કથારસે એને શીલભ્રષ્ટતામાંથી ઉગારી લીધી. ત્રીજામાં કુમારપાળ રાજાને અહિંસા, દાન, દેવપૂજા, ચારિત્રવ્રતની કથાઓએ પલટાવી દીધા.

કથાનું માધ્યમ : આ છે કથાના માધ્યમની પ્રબળતા અને સક્ષમતા. એ માનવીના હૃદયને સૌંસરી સ્પર્શે છે. મર્મસ્થલને ચોટ આપી વીંધી નાંખે છે. હા, શરત એટલી કે આ કથામાધ્યમ શુભ ઈરાદાથી પ્રયોજાયું હોય તો એની સત્ત્વશીલતા અને અસરકારકતા નિરપવાદ છે. અને તેથી જ જૈન, બ્રાહ્મણ કે બૌદ્ધ પરંપરામાં ધર્મકથાનું માધ્યમ પ્રચુર માત્રામાં પ્રયોજાયેલું જોવા મળે છે.

જૈન કથાસાહિત્યનો આધારસ્ત્રોત : જેમ જૈન દર્શન અને જૈન જીવનશૈલીનો આધારસ્ત્રોત આપણાં આગમો છે તેમ જૈન કથા

સાહિત્યનો મુખ્ય આધારસ્ત્રોત પણ આપણું આગમસાહિત્ય છે. આપણાં આગમસૂત્રો સમજવા માટે ચાર અનુયોગો પ્રસ્થાપિત થયા છે. ચરણકરણાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ. આમ આપણા શ્રુતાવ્યાસમાં ધર્મકથાનું પાસું એક મહત્ત્વનું પરિબળ બની રહ્યું છે. આપણી દ્વાદશાંગીમાં છઠ્ઠું અંગ ‘જ્ઞાતાધર્મકથાંગ’ છે. જેમ આચારાંગસૂત્રમાં ચરણકરણાનુયોગની મુખ્યતા સ્વીકારાઈ છે તેમ આ છઠ્ઠા અંગમાં ધર્મકથાનુયોગની મુખ્યતા છે. પણ એનો અર્થ એ નથી કે અન્ય આગમગ્રંથોમાં ધર્મકથાનું આલેખન નથી થયું. તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, સાધુમહાત્માઓ, સાધ્વીજીઓ, રાજાઓ, મંત્રીઓ, શ્રેષ્ઠીઓ, સતી સ્ત્રીઓ આદિ નિજી જૈન પરંપરાની તેમજ બ્રાહ્મણધારાની પુરાણકથાઓથી માંડીને લૌકિક સ્વરૂપની કથાઓ આપણાં એકાધિક આગમોમાં સમાવિષ્ટ થઈ છે.

પ્રથમ અંગ ‘આચારાંગસૂત્ર’ની ત્રીજી ચૂલિકામાં ચ્યવનથી માંડી નિર્વાણ સુધીની શ્રી મહાવીરની જીવનઘટના પ્રાપ્ત થાય છે. પાંચમા અંગ ‘વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ’માં જમાલિ અને ગોશાલકનાં ચરિત્રકથાનકો મળે છે. ‘જ્ઞાતાધર્મકથાંગ’ નામક છઠ્ઠા અંગમાં મહાવીરમુખે કહેવાતી કથાઓ છે. દૃષ્ટાંતકથાઓ, રૂપકકથાઓ, સાહસશૌર્યની કથાઓ, પુરાણકથાઓથી એ આગમ-અંગ સભર બન્યું છે. સાતમા અંગ ‘ઉપાસકદશા’માં મહાવીરપ્રભુના આનંદ, કામદેવ, ચુલણીપિયા, સુરાદેવ આદિ દશ શ્રાવકોની કથાઓ ઉપલબ્ધ છે, જેઓ વિવિધ પ્રલોભનો અને ભૂત-પિશાચો દ્વારા પેદા કરાયેલાં વિઘ્નોને પાર કરીને દેવત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. આ શ્રાવકો પોતાના ભોગ અને વ્યવસાયની મર્યાદા સ્વીકારીને એમનું સાત્ત્વિક જીવન જીવ્યા છે. આઠમા અંગ ‘અંતકૃતદશા’માં જેમણે કર્મોનો અને એના ફલસ્વરૂપ સંસારનો નાશ કર્યો છે એવા ૧૦ અંતકૃત કેવલીના ચરિત્રોનું આલેખન થયું છે. એમાં ગજસુકુમાલ, અર્જુનમાલી, સુદર્શન વગેરેની રોચક કથાઓ છે. નવા અંગ ‘અનુત્તરોપયાતિકદશા’માં પોતાનાં તપ-સંયમ દ્વારા અનુત્તર વિમાનલોકમાં પહોંચેલા વારિષેણ, અભયકુમાર, ધન્યકુમાર આદિ ૩૩ રાજકુમારોનાં કથાનકો નિરૂપાયાં છે. અગિયારમા ‘કર્મવિપાક’ અંગમાં કર્મવિપાકની કથાઓ છે. દુઃખવિપાકની કથાઓમાં પૂર્વભવમાં કરેલાં દુષ્કૃત્યોના માઠા પરિણામ દર્શાવાયા છે. એમાં આવતી મૃગાપુત્રની કથા તો રૂંવાડાં ઊભા કરી નાખે એવી છે. આ મૃગાપુત્ર અત્યંત દુર્ગંધ મારતા, દેહાકૃતિ વિનાના કેવળ માંસપિંડ રૂપે જન્મ્યાં છે.

આગમ-અંગોની જેમ એનાં ઉપાંગોમાં પણ અજાતશત્રુ, અરિષ્ટ નેમિ, પ્રદેશી રાજા અને કેશી ગણધરના કથાનકો તેમજ

દેવદેવીઓના પૂર્વભવોની કથા મળે છે.

અન્ય આગમોમાં ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ જે મૂળસૂત્ર ગણાયું છે તેમાં નમિ નામે પ્રત્યેકબુદ્ધની પ્રવ્રજ્યાકથા, કપિલમુનિનું ચરિત્ર, હરિકેશબલ સાધુનું ચરિત્ર, ઇષુકાર રામ, મૃગાપુત્ર, અનાથ મુનિ, સમુદ્રપાલ, રથનેમિની કથાઓ તેમજ પાર્શ્વનાથશિષ્ય કેશીકુમાર અને મહાવીરશિષ્ય ગૌતમ વચ્ચેની સંવાદકથા પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવરણગ્રંથો અને ધર્મગ્રંથો અંતર્ગત : સમયાંતરે વિવિધ ગીતાર્થો દ્વારા આ આગમગ્રંથો ઉપર નિર્ચુક્તિઓ, ભાષ્યો, ચૂર્ણિઓ, ટીકા અને વૃત્તિઓની રચના થઈ. આગમગ્રંથોમાં ઉલ્લેખાયેલી કથાઓનો આધાર લઈને જુદાજુદા વૃત્તિકારોએ એ કથાઓને વિસ્તૃતરૂપે આલેખેલી છે તેમજ અન્ય પૂરક કથાનકો પણ આ ટીકાગ્રંથોમાં સ્થાન પામ્યાં છે. જેમકે ‘ઉત્તરાધ્યયન’ પરના ટીકાગ્રંથોમાં ૨૨ પરીષદોની કથાઓ વિસ્તારથી મળે છે. ‘નંદીસૂત્ર’ પરની મલયગિરિની ‘નંદી-અધ્યયનવૃત્તિ’માં બુદ્ધિના ચાર પ્રકારો પરની બુદ્ધિયાતુર્યની રસિક લૌકિક કથાઓ ઉપલબ્ધ છે.

જેમ આગમિક વિવરણગ્રંથોમાં તેમ આગમેતર ધર્મગ્રંથો અને તે-તે ધર્મગ્રંથો પરના ટીકાગ્રંથોમાં પણ થોકબંધ કથાઓ સમાવેશ પામી છે. જેમકે ધર્મદાસગણિનો ‘ઉપદેશમાલા’, હરિભદ્રસૂરિનો ‘ઉપદેશપદ’, જયકીર્તિનો ‘શીલોપદેશમાલા’, મલધારી હેમચંદ્રસૂરિનું ‘પુષ્પમાલા પ્રકરણ’, શાંતિસૂરિનું ‘ધર્મરત્નપ્રકરણ’ વગેરે ગ્રંથોમાં અનેક કથાઓ નિર્દિષ્ટ છે. આ ધર્મગ્રંથો પર રચાયેલા ટીકાગ્રંથોમાં એ કથાઓનો વ્યાપ વિસ્તરે છે. ધર્મદાસગણિના ‘ઉપદેશમાલા’ ઉપર ૧૦મીથી ૧૮મી સદી સુધીમાં વીસેક જેટલી સંસ્કૃત ટીકાઓ લખાઈ છે. એમાં સિદ્ધર્ષિગણિ કૃત ‘હેયોપાદેય’ ટીકામાં સંક્ષેપમાં જૈન પરંપરાના ચરિત્ર-કથાનકો મળે છે. પાછળથી વર્ધમાનસૂરિએ પ્રાકૃતમાં બીજા કથાનકો એમાં ઉમેર્યાં છે.

હરિભદ્રસૂરિની પ્રાકૃત રચના ‘ઉપદેશપદ’ પર વર્ધમાનસૂરિએ અને મુનિચંદ્રસૂરિએ ટીકાઓ લખી છે. આ ગ્રંથોમાં મનુષ્યભવની દુર્લભતાનાં દસ દૃષ્ટાંતો અપાયાં છે તેમજ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ – ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી – ને લગતી ૮૩ જેટલી દૃષ્ટાંતકથાઓ મળે છે. એમાં નટપુત્ર ભરત રોહાની ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિનાં અપાયેલા દૃષ્ટાંતો અત્યંત રસિક છે. ‘પુષ્પમાલા પ્રકરણ’ના ૨૦ અધિકારોમાં અહિંસા, જ્ઞાન, દાન, શીલ, તપ, ભાવના, ચારિત્રશુદ્ધિ વગેરેની પુષ્ટિ અર્થે દૃષ્ટાંતકથાઓ આપવામાં આવી છે. જયકીર્તિરચિત ‘શીલોપદેશ-માલા’ની સોમતિલકસૂરિ રચિત ‘શીલતરંગિણી’ વૃત્તિમાં ૩૯ કથાઓ ઉપલબ્ધ છે. કલિકાલસર્વત્ર હેમચંદ્રાચાર્યે રચેલા ‘યોગશાસ્ત્ર’ અને એની સ્વોપજ ટીકામાં ઋષભદેવ, મહાવીર સ્વામી વગેરે તીર્થંકરો, બ્રહ્મદત્તા, ભરત, સુભૂમ, સનત્કુમાર આદિ ચક્રવર્તીઓ, ચિલાતીપુત્ર, દૃઢપ્રહારી, સ્થૂલિભદ્ર આદિ સાધુ મહાત્માઓ, આનંદ, ચુલણીપિયા વગેરે શ્રાવકો, સુદર્શન શ્રેષ્ઠી વગેરેના કથાનકોનો

સમાવેશ થાય છે.

કથાકોશો : સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં કેટલાક કથાગ્રંથો એવા મળે છે જે કથાકોશની ગરજ સારે છે. હરિષેણનો ‘બૃહત્કથાકોશ’ પ્રાચીન કથા કોશ છે; જેમાં ૧૫૭ કથાઓ છે. એમાં ભદ્રબાહુની કથા નોંધપાત્ર બની છે. વિમલસૂરિનું ‘પઉમચરિયં’, જિનસેનનું ‘હરિવંશપુરાણ’, શીલાંકનું ‘ચઉપન્નમહાપુરિસચરિયં’, ભદ્રેશ્વર કૃત ‘કથાવલિ’, હેમચંદ્ર’નું ‘ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર’, શુભશીલગણિની ‘ભરતેશ્વર-બાહુબલિ વૃત્તિ’, સોમપ્રભાચાર્યકૃત ‘કુમારપાલ-પ્રતિબોધ’, વિજયલક્ષ્મી કૃત ‘ઉપદેશપ્રાસાદ’ તેમજ ઉપર જેનો ઉલ્લેખ કર્યો તે ‘ઉપદેશમાલા’, ‘ઉપદેશપદ’, ‘શીલોપદેશમાલા’ વગેરે કથાકોશ પ્રકારના કથાગ્રંથો છે.

‘ત્રિષષ્ટિ’માં ૬૩ શલાકાપુરુષોનાં ચરિત્રો છે, જેમાં ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૯ વાસુદેવ, ૯ બળદેવ અને ૯ પ્રતિવાસુદેવના ચરિત્રોનો સમાવેશ છે. આ ગ્રંથના ૧૩મા પર્વમાં મહાવીરચરિત્રની સાથે સાથે શ્રેણિક, કોણિક, ચેલ્લણા, મૃગાવતી, ધન્ના-શાલિભદ્ર, દર્દશંક દેવ અને જાસા સાસાની કથાઓ પણ સંકળાયેલી છે.

વિજયલક્ષ્મીના ‘ઉપદેશપ્રાસાદ’માં ૩૫૭ કથાનકો છે. જેમાં ૩૪૮ દૃષ્ટાંતકથાઓ અને ૯ પર્વકથાઓ છે. શુભશીલગણિની ‘ભરતેશ્વર-બાહુબલિ વૃત્તિ’ એ મૂળમાં તો ૧૩ ગાથાની ‘ભરતેશ્વર-બાહુબલિ સજ્જાય’માં નિર્દેશાયેલા ધર્માત્માઓ અને સતી નારીઓના ચરિત્રાત્મક કથાનકોનો સંગ્રહ છે. જેમાં ભરતથી મેઘકુમાર સુધીના ૫૩ પુરુષો અને સુલસાથી માંડી રેણા સુધીની ૪૭ સતી સ્ત્રીઓની કથાઓ છે.

સ્વતંત્ર જૈન કથનાત્મક કૃતિઓ/રાસાઓ : અહીં સુધીમાં તો આપણે સમૂહમાં એકાધિક કથાઓ સંગ્રહાઈ હોય એવા આગમ અને આગમેતર સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કથાગ્રંથો અને કથાકોશોની વાત કરી. પણ જૈન પરંપરાની આ બધી ચરિત્રકથાઓ નિરૂપતા સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં પ્રચુર માત્રામાં રચાયા છે. એક જ વિષય ઉપર અનેક ગ્રંથો રચાયા હોય એનું પ્રમાણ પણ સારું એવું છે. જૂજ અપવાદ સિવાય મોટા ભાગના તીર્થંકર ચરિત્રો મહદંશે પ્રાકૃતમાં રચાયા છે. એમાંયે ‘સંતિનાહ ચરિય’ કે ‘મહાવીરચરિય’ તો અનેક કવિઓને હાથે રચાયા છે. જૂની ગુજરાતીમાં પ્રવેશ કરીએ તો એ સાહિત્યનો આરંભ જ શાલિભદ્ર કૃત ‘ભરતેશ્વર-બાહુબલિ રાસ’ અને વજ્રસેનસૂરિકૃત ‘ભરત- બાહુબલિધોર’થી થયેલો છે. પ્રાચીન-મધ્યકાલીન આપણા જૈન સાધુકવિઓને માટે તો જૈન પરંપરાના ચરિત્રાત્મક કથાનકોએ એમની રાસાકૃતિઓ માટે મોટો ખજાનો ખોલી આપ્યો છે. જૂજ અપવાદ સિવાય લગભગ મધ્યકાળના બધા જ જૈન કવિઓએ કથનાત્મક રાસારચનાઓ આપી છે એની અહીં યાદી આપવી એ પણ સમુદ્ર ઉલેચવા જેવું કપરું કામ બની જાય. કેવળ રાસા-કૃતિઓમાં જ નહીં, ફાગુ, બારમાસી,

સજ્જાય જેવા લઘુ પદ્યપ્રકારોમાં પણ આ કથાનકો સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે નિરૂપાયાં છે.

શાલિભદ્રસૂરિ, લાવણ્યસમય, સહજસુંદર, જયવંતસૂરિ, કુશલલાભ, નયસુંદર, સમયસુંદર, ઋષભદાસ શ્રાવક, જિનહર્ષ, ઉપા. યશોવિજયજી, જ્ઞાનવિમલ, ઉદયરત્ન, પદ્મવિજય, પં. વીરવિજય, ઉત્તમવિજય વગેરે જૈન કવિઓએ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં આવું કથનાત્મક સાહિત્ય આપ્યું છે. એમાં જૈન પરંપરાના તીર્થંકરો, ગૌતમસ્વામી, સુધર્માસ્વામી વગેરે ગણધરો, શ્રેણિક, અભયકુમાર, પ્રદેશી રાજા, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ વગેરે રાજપુરુષો, જંબૂસ્વામી, સ્થૂલિભદ્ર, નંદિષેણ, ચંદ્રકેવલિ, ઈલાચીકુમાર, વજ્રસ્વામી, મેતાર્યમુનિ વગેરે સાધુભગવંતો, સુદર્શન શેઠ, ધન્ના-શાલિભદ્ર આદિ શ્રેષ્ઠિઓ, ચંદનબાળા, અંજનાસતી, મૃગાવતી, ઋષિદત્તા વગેરે સતીનારીઓ જેવા ચરિત્રકથાનકો સમાવિષ્ટ છે.

જૈનેતર બ્રાહ્મણધારાની પુરાણકથાઓ : અહીં સુધીમાં આપણે મુખ્યત્વે નિજી જૈન ધારાના જ કથાસાહિત્યની વાત કરી. પણ આપણા જૈન સાધુ કવિઓએ બ્રાહ્મણધારાની જૈનેતર પુરાણ-કથાઓ, જેવી કે રામ, કૃષ્ણ અને પાંડવકથાઓને પણ વ્યાપક રીતે રૂપાંતરિત કરી જૈનાવતાર આપ્યો છે. આ સિલસીલો છેક આગમકાળથી જોવા મળે છે. દા. ત. ‘જ્ઞાતાધર્મકથાંગ’માં દ્રૌપદી અને તેના પૂર્વભવની કથા મળે છે. પૂર્વજન્મની સુકુમાલિકાએ જુદા જુદા પાંચ પુરુષોને ભોગવતી ગણિકાને જોઈને પોતે પણ આવા સુખની મૃત્યુસમયે ઈચ્છા કરી, જે બીજે ભવે દ્રૌપદી રૂપે અવતરી પાંચ પતિને પામી. કૃષ્ણ અને નારદના ઉલ્લેખો પણ અહીં થયા છે. ‘અંતકૃતદશાઃ’ નામક આગમમાં પણ કૃષ્ણકથા આવે છે.

જૈનેતર પૌરાણિક રચનાઓમાં વિમલસૂરિની ‘પઉમચરિયં’ પ્રાકૃતમાં રચાયેલી સૌથી પ્રાચીન કૃતિ છે. એમાં રામનું નામ પદ્મ છે. અહીં રામકથાનો જૈનાવતાર થયો છે. આ કૃતિમાં રાવણ, કુંભકર્ણ, સુગ્રીવ, હનુમાન આદિ પાત્રોને રાક્ષસ કે પશુ રૂપે નહીં પણ મનુષ્ય રૂપે નિરૂપવામાં આવ્યા છે. આ જ પ્રાકૃત કૃતિની છાયા જેવી રવિષેણની સંસ્કૃતમાં ‘પદ્મચરિત/પદ્મપુરાણ’ રચના મળે છે. જિનસેનના ‘હરિવંશપુરાણ’ને જૈન મહાભારત કહી શકાય એવી રચના છે. એમાં નેમિનાથનું ચરિત્ર મળે છે. પણ આ ધારાની અત્યંત લોકપ્રિય બનેલી કથાકૃતિ છે સંઘદાસગણિની ‘વસુદેવ-હિંડી’. એમાં કૃષ્ણપિતા વસુદેવની દેશદેશાંતરની ભ્રમણયાત્રાનું વર્ણન છે. પણ આ કથા સાથે જૈન ધારાની તેમજ લૌકિક કથાઓ પણ મોટી સંખ્યામાં સમાવેશ પામી છે. આ કૃતિનો બીજો ખંડ ધર્મદાસગણિએ રચ્યો છે.

માણિક્યદેવે ‘નલાયન’ કથાગ્રંથમાં નળ-દમયંતીનું ચરિત્ર જૈન પરંપરાગત રીતે પ્રસ્તુત કર્યું છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં જ નળદમયંતી વિષયક ૧૩ જેટલી રચનાઓ થઈ છે. આ ઉપરાંત જૂની ગુજરાતીમાં ઋષિવર્ધન, નયસુંદર અને મેઘરાજ જેવા કવિઓ પાસેથી

‘નલદમયંતી રાસ’ મળે છે.

એ જ રીતે નયસુંદરનો ‘પાંચ પાંડવચરિત્ર રાસ’, સમયસુંદરનો ‘સીતારામ ચોપાઈ રાસ’, અને ‘દ્રૌપદી ચોપાઈ’, શાલિસૂરિનું ‘વિરાટપર્વ’, ધર્મસમુદ્રનો ‘શકુંતલા રાસ’ રચાયાં છે. આમ રામાયણ-મહાભારતની કથાઓની જૈન પરંપરા વ્યાપક સ્વરૂપે ઊભી થઈ છે.

કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પરત્વે જૈન અને બૌદ્ધ મત સમાન વલણ ધરાવતા હોઈ, બૌદ્ધ ધર્મની જાતકતથાઓ અને અવદાન સાહિત્યની કથાઓ પણ જૈન કથાસાહિત્યમાં સમાવેશ પામી છે.

લૌકિક કથાધારા : ભારતીય કથાસાહિત્યની એક ધારા લૌકિક કથાઓની છે અને તે ખૂબ જ વ્યાપક બનેલી છે. આ કથાસાહિત્યનો પ્રાચીનતમ આકારગ્રંથ ગુણાદ્યની ‘બૃહત્કથા’ છે. પણ એ ગ્રંથ લુપ્ત થયો છે. એમાંનો મોટો ભાગ ‘બૃહત્કથા શ્લોકસંગ્રહ’, ક્ષેમેન્દ્રકૃત ‘બૃહત્કથામંજરી’ અને સોમદેવકૃત ‘કથાસરિ-સાગર’માં સંગ્રહીત છે. આ ગ્રંથો એ પાછળથી રચાયેલી લૌકિક કથાઓનો મોટો આધારસ્ત્રોત ગણી શકાય.

આગમગ્રંથોથી માંડી પછીના અનેક કથાગ્રંથોમાં આ લૌકિક વાર્તાઓ પ્રવેશ પામી છે. હા, પાત્રો, પાત્રનામો કે પરિવેશ બદલાયાં હોય પણ એનો કથાઘટક એક સરખો હોય.

‘જ્ઞાતાધર્મકથાંગ’માં સસરા પોતાની ચારેય પુત્રવધૂઓના બુદ્ધિચાતુર્યની કસોટી કરે છે. શેઠ અને ચોરની, કાચબાની કથા પણ અહીં જોવા મળે છે. ‘ઉપદેશપદ’ અને એની વૃત્તિમાં તેમજ ‘નંદીસૂત્ર’ અને ‘નંદીઅધ્યયનવૃત્તિ’માં બુદ્ધિચાતુર્યની લૌકિક કથાઓ મળે છે વર્ધમાનસૂરિકૃત ‘મણોરમા કહા’, શુભશીલ-ગણિની ‘વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર’, વિજયભદ્રની ‘હંસરાજ વચ્છરાજ ચોપાઈ’, હીરાણંદની ‘વિદ્યાવિલાસ પવાડુ’, મલયચંદ્રની ‘સિંહાસન બત્રીસી ચઉપઈ’, સિંહકુશલની ‘નંદબત્રીસી ચઉપઈ’, જિનહર્ષ, રાજસિંહ આદિ પાંચ કવિઓએ રચેલી ‘આરામશોભા’, મતિસારની ‘કર્પૂરમંજરી’, કુશળલાભની ‘માધવાનલ-કામકંદલા રાસ’ તથા ‘મારુ-ઢોલા ચુપઈ’, હેમાણંદની ‘વેતાલપંચવિંશતિ રાસ’, રત્નસુંદરની ‘શુકલહોતેરી’, કીર્તિવર્ધનની ‘સદયવત્સ સાવલિંગા રાસ’ – આ બધી લૌકિક ધારાની વાર્તાઓ છે; જે જૈન સાધુ કવિઓની કલમે મધ્યકાળના વિવિધ તબક્કે રચાયેલી છે. જૈન સાધુકવિ હરજી મુનિએ ‘ભરડક બત્રીસી’ અને ‘વિનોદ-ચોત્રીસી’ એ બે હાસ્ય-વિનોદે રસાયેલી લૌકિક કથાઓને આવરી લેતી પદ્યવાર્તાઓ આપી છે.

ધર્મોપદેશના પ્રયોજનવાળી જૈન પરિવેશયુક્ત વાર્તાઓ : જૈન કવિઓને હાથે, જૈન પરિવેશ પામેલી અને ધર્મોપદેશના પ્રયોજને રચાયેલી વાર્તારચનાઓમાં પાદલિપ્તે રચેલી ‘તરંગવતી’ અને એના સંક્ષિપ્ત રૂપ સમી પ્રાકૃત કથા ‘તરંગલોલા’, હરિભદ્રસૂરિએ પ્રાકૃત ગદ્યમાં રચેલી ‘સમરાઈચ્ય કહા’ તેમજ પદ્યમાં રચેલી ‘ધૂર્તાખ્યાન’

કથાઓ મળે છે. ‘તરંગવતી’ મૂળ રૂપે ઉપલબ્ધ નથી, પણ ‘તરંગલોલા’માં એક શૃંગારકથા રૂપે એ મળે છે. સુવ્રતા સાધ્વી એક શ્રાવિકાને પોતાની જીવનકથા કહે છે એ પ્રકારની એની કથનરીતિ છે. સંસારી અવસ્થાની આ વણિકપુત્રીએ જાતિસ્મરણથી જાણ્યું કે પૂર્વભવમાં તે હંસયુગલ હતી ને એક શિકારીએ હંસને મારી નાખતાં પોતે બળી મરી હતી. પૂર્વ ભવના એના પતિને આ ભવમાં ખોળીને એની સાથે લગ્ન કરે છે. અંતમાં બન્ને સંસાર ત્યજ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે.

‘સમરાઈચ્ચ કહા’માં સમરાદિત્ય અને ગિરિસેનના નવ માનવભવોની કથા કહેવાઈ છે; જેમાં અનેક અવાંતરકથાઓ પણ આવે છે. એમાંથી ચોથા ભવની અવાંતરકથા ‘યશોધરચરિત’ ઉપર તો ૨૪ થી વધુ કૃતિઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં રચાઈ છે. એમાં હિંસાનો નિષેધ અને વ્યભિચારનું દુષ્પરિણામ દર્શાવાયા છે. ‘ધૂર્તાધ્યાનમાં’ ધૂર્તવિદ્યામાં પારંગત એવા પાંચ ધૂર્તોની કથા છે જેમાં એક સ્ત્રી-ધૂર્ત પણ છે. એ સ્ત્રી ચતુરાઈથી બાકીના ધૂર્તોને ભોજન કરાવે છે. બધા એની પ્રત્યુત્પન્નમતિની પ્રશંસા કરે છે.

સિદ્ધર્ષિગણિની ‘ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા’ જૈન પરંપરામાં અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ બનેલી કથા છે. તે સંસ્કૃત ગદ્યકથા છે. નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ – એ ચાર ભવોની વિસ્તારકથા અહીં રૂપકકથાની શૈલીએ કહેવાઈ છે. ડૉ. યાકોબીએ આ કથાની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે, ‘It is the first allegorical work in Indian Literature.’ આ કથાના અનેક સંક્ષેપો થયા છે. જૂની ગુજરાતીમાં આવી એક રૂપકકથા જયશેખરસૂરિની ‘ત્રિભુવન દીપક પ્રબંધ’ નામે મળે છે. આ કવિએ જ સંસ્કૃતમાં રચેલ ‘પ્રબોધ ચિંતામણિ’ ગ્રંથનું એ ગુજરાતી રૂપાંતર છે.

ઉદ્યોતનસૂરિની ‘કુવલયમાલા’ એ પ્રાકૃતમાં રચાયેલ ગદ્યપદ્ય મિશ્રિત કથા છે. ભવભ્રમણના કારણરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ આદિ કષાયોને સાંકળતી આ પણ એક રૂપકકથા છે. પૂર્વભવનો માનભટ્ટનો જીવ આ ભવે કુવલયચંદ્ર અને પૂર્વભવનો માયાદત્તનો જીવ આ ભવે રાજકુંવરી કુવલયમાલા તરીકે જન્મે છે. બન્ને લગ્ન કરી, સમય જતાં પુત્ર પૃથ્વીસારને રાજ્ય સોંપી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. જૂની ગુજરાતીમાં ઋષિદત્તા, નર્મદાસુંદરી, સુરસુંદરી, મનોરમા, મલયસુંદરી વગેરે નારીપાત્રોવાળી જૈન ધર્મોપદેશને બંધબેસતી કથાકૃતિઓ રચાઈ છે. જયવંતસૂરિએ ‘શૃંગારમંજરી’ નામક કૃતિમાં શીલવતીની કથા આલેખી છે. માણિક્યસુંદરે ‘પૃથ્વીચંદ્રચરિત’ નામે ગદ્યકથા આપી છે જેમાં પઈઠાણ નરેશ પૃથ્વીચંદ્ર અને અયોધ્યાની રાજકુંવરીના થતાં લગ્ન વચ્ચે અનેક વિઘ્નો નડે છે અને એનું ચમત્કારયુક્ત રીતે નિવારણ પણ થાય છે. પુણ્યનો પ્રભાવ દર્શાવતી અને જૂની ગુજરાતી ભાષાની ‘કાદંબરી’ કથા સમી આ કથા નોધપાત્ર બની છે.

બાલાવબોધો-અંતર્ગત કથાઓ : જેમ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં અનેક

જૈન-જૈનેતર લૌકિક પરંપરાની કથાઓને સંગ્રહીત કરતા કથા-સંગ્રહો – કથાકોશો રચાયા છે તેમ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ધર્મગ્રંથો ઉપરના જૂની ગુજરાતીમાં રચાયેલા બાલાવબોધોએ પણ કથાકોશ બનવાનું કામ કર્યું છે.

ધર્મદાસગણિના પ્રાકૃત ગ્રંથ ‘ઉપદેશમાલા’ ઉપર સોમસુંદર-સૂરિએ સં. ૧૪૮૫માં રચેલા બાલાવબોધમાં નાની-મોટી થઈને ૮૩ કથાઓ મળે છે. ‘ઉપદેશમાલા’ની ગાથામાં જેનો માત્ર ટૂંકો ઉલ્લેખ જ હોય ત્યાં બાલાવબોધકારે તે તે ગાથાના બાલાવબોધની નીચે વિસ્તારીને કથા કહી છે. એમાં મુનિમહાત્માઓની ચરિત્ર-કથાઓનું પ્રમાણ સવિશેષ છે. તે ઉપરાંત રાજાઓ, મહાસતીઓ, શ્રેષ્ઠીઓ, દેવો, ભીલ, માતંગ, રથકાર, ધૂર્ત, બ્રાહ્મણ, તેમજ પશુપંખીની કથા, રૂપકકથા, અન્યોક્તિ કથા, સમસ્યા અને એના ઉકેલ સમી કથા મળે છે. નિકટનાં સગાં જ સગાંનો અનર્થ કરે એ પ્રયોજનવાળી કથાઓનું તો આખું ગુચ્છ છે; જેમાં માતા પુત્રને, પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, ભાઈ ભાઈને, પત્ની પતિને, મિત્ર મિત્રને, સગો સગાને અનર્થ કરે છે.

આ જ રીતે ‘પુષ્પમાલા પ્રકરણ’, ‘ષડાવશ્યક સૂત્ર’, ‘ભવ-ભાવના’, ‘શીલોપદેશમાલા’ જેવા ગ્રંથોના બાલાવબોધોમાં આવી કથાઓ મળે છે.

જૈન કથાસાહિત્યનું પ્રયોજન : આ કથા સાહિત્યનું મુખ્ય પ્રયોજન ધર્મોપદેશનું રહ્યું છે. આ કથાસાહિત્ય ભાવકના કથારસને પણ પોષે છે, સાથે ધર્મોપદેશને મિષ્ટતાપૂર્વક હૃદયસ્થ કરવામાં સહાયક બને છે. પૂર્વભવોનાં કર્મોનો વિપાક અને એના સારાં- માઠાં ફળ દર્શાવવાના પ્રયોજનવાળી ભવભવાંતરની કથાઓની વિપુલતા જૈન કથાસાહિત્યમાં વિશેષ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે.

મનુષ્યભવની દુર્લભતા, શીલ-ચારિત્ર-તપ-સંયમ-વૈરાગ્યનો મહિમા, કામક્રોધાદિ કષાયોના માઠાં ફળ, પરીષદ, હળુકર્મી અને ભારેકર્મી જીવો વચ્ચેનો ભેદ, નિષ્કામતા, ગુરુ પ્રત્યેનો વિવેક-વિનય, સુપાત્ર દાનનો મહિમા, અભયદાન, જીવદયા, જયણા, દેવપૂજા, વૈયાવૃત્યાદિ તપ, નવપદની આરાધના-જેવાં પ્રયોજનવાળી ધર્મ અને વૈરાગ્યપ્રેરક જીવનબોધક નાનીમોટી કથાઓથી જૈન કથાસાહિત્ય અત્યંત સમૃદ્ધ છે.

આવા સાહિત્યનું વધુ ને વધુ શ્રવણ-વાચન થાય, એ પ્રત્યેના રસરુચિ કેળવાય, અને એમાંથી ફલિત થતા મર્મ-બોધને આપણે હૃદયમાં ગ્રહણ કરીએ. એના ફલસ્વરૂપ આપણું જીવન શ્રેયઃ પથગામી બની રહો.

(પૂના-‘વીરાલયમ્’ ખાતે યોજાએલા ૧૯ મા જૈન સાહિત્ય સમારોહમાં તા. ૧૪-૨-૦૮ના રોજ ‘જૈન કથા સાહિત્ય’ની બેઠકોના પ્રમુખસ્થાનેથી રજૂ થયેલો નિબંધ.)

‘નિશિગન્ધા’, ૭, કૃષ્ણ પાર્ક, ખાનપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧. ફોન નં. : (૦૭૯) ૨૫૫૦૨૩૪૮

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૩

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[સર્જકના બાલ્યજીવનમાં અને આંતરજીવનમાં કેટલાય પલટા આવતા રહે છે. પ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી જયભિખ્ખુની જન્મશતાબ્દીએ એમના બાળપણના પ્રસંગોને આલેખતું એમની જીવનકથાનું આ ત્રીજું પ્રકરણ.]

સ્વપ્નાં પણ જાણે સોનાનાં!

અંધારી રાત્રે ચાર વર્ષનો બાળક ભીખો ('જયભિખ્ખુ'નું હુલામણું નામ) આકાશમાં ચમકતા તારાઓ તરફ મીટ માંડીને બેસી રહેતો. દિવસ આખો તો નિશાળમાં, ગોઠિયાઓ સાથે પસાર થતો, પણ દિવસ કરતાં રાતની એને વધુ ઇંતેજારી રહેતી. એ વિચારતો કે આજે રાત્રે તો જરૂર તારાઓમાં વસતી મારી બાનો ચહેરો જોવા મળશે! પ્રત્યેક રાત ભીખાને માટે આશાભર્યું પ્રભાત બની રહેતી હતી. આકાશમાં તાકી-તાકીને બાળકની આંખો થાકી જતી ત્યારે તે વિચારતો કે આ વિરાટ આકાશમાં ક્યાં હશે મારી બાનો ચહેરો? ક્યારેક દૂર દૂર સુધી જુએ તો ક્યારેક માથા પરના આકાશને જુએ. આવી કેટલીય રાત્રિઓ તેની ઉજાગરા સાથે પસાર થતી. ઝીણી નજરે કેટલાય તારાઓને તાકીતાકીને તેણે નીરખ્યા હતા. અનેક વાર આખું આકાશ એણે ફેંદી નાખ્યું હતું, પણ ક્યાંય બાનો ચહેરો જોવા નહીં મળ્યો! ચાર વર્ષની વયે માતા પાર્વતીનું અવસાન થયું હતું અને મનમાં સદાય વિસ્મય રહેતું કે એનો ચહેરો કેવો હશે?! વળી-એવું પૂછવા માટે પણ તેનું મન તલપાપડ થયા કરતું હતું. 'મને તું આમ આ દુનિયામાં રેઢો મૂકીને કેમ ચાલી ગઈ?'

માતાનું હેત આપનારી વહાલસોયી માસીનું અવસાન થયું. આથી બાળક ભીખો વિચાર કરતો કે આ બધા અહીંથી વિદાય લઈને આકાશમાં જઈને તારા કેમ થતા હશે?! એમને શું પાસે રહીને જોવા કરતાં દૂર દૂર ઊંચે રહીને જોવાનું વધુ પસંદ પડતું હશે?! બાળકના મનમાં આવા તો કેટલાય તર્કવિતર્ક થતા. આકાશમાં ધૂમતી ચકળવકળ આંખોની સાથે એનું મન પણ ચકરાવા લેતું હતું. એમાંય વહાલસોયા માસીની વિદાયે તો એના જીવનમાં મોટો ખાલીપો સર્જ્યો હતો.

આજથી એકસો વર્ષ પૂર્વેના સંયુક્ત કુટુંબના એ જમાનામાં માતાવિહોણા બાળકને શીખો છાંયડો સદાય મળી રહેતો હતો. કુટુંબમાં પોતાના સંતાન અને પારકાના સંતાન એવી કોઈ ભેદરેખા નહોતી. બધાય એક કુટુંબના સંતાન તરીકે, એકસાથે, સરખી રીતે ઊછરતાં હતાં. મામી, માસી, ફઇબા જેવા સંબંધો સાથે માતાનું વહાલ જોડાયેલું હતું, આથી માતાવિહોણા બાળકને ક્યારેય માતાના વાત્સલ્યનો અભાવ ખૂંચતો નહીં. માનું સ્થાન ખાલી રહેતું નહીં, કોઈ ને કોઈ એ સ્થાને બેસી જતું.

માસીનું અપાર વાત્સલ્ય મેળવનારા ભીખાલાલને ફરી ઘર

છોડવાનો વારો આવ્યો. માસીના અવસાને સમસ્યા ઊભી કરી : હવે જવું ક્યાં? ક્યા ગામમાં રહીને નિશાળનો અભ્યાસ ચલાવવો? કોની સાથે હવે રહેવા મળશે? માસીનું અવસાન થતાં એ મામાને ત્યાં આવ્યા. પહેલી વાર જિંદગીમાં એવી કોઈ વ્યક્તિ જોઈ કે જેનો દોરદમામ અનોખો હોય. મામા પાસે એ જમાનામાં સારી ગણાય એટલી સંપત્તિ હતી; સમાજમાં એમનું મોભાદાર સ્થાન પણ હતું. બાળક ભીખાને મામામાં કાર્યદક્ષ પુરુષના દર્શન થયા.

મામાનું ઘર ઘણું મોટું હતું. એની બાંધણી સૌરાષ્ટ્રના ઘર જેવી હતી : મામાના ઘરની આગળ મોટું ફળિયું હતું અને એની આગળ મોટો ડેલો હતો. આ ડેલો બંધ કરો એટલે આખું ઘર બંધ થઈ જાય. આ ડેલા પાસે વડીલોની બેઠક જામતી. ગામના ઘરડા, ડાહ્યા અને અનુભવીઓ મામાને મળવા; એમની સલાહ લેવા કે એમની સાથે વેપારના કામકાજ માટે આવતા. કેટલાકનો તો સવારસાંજ અહીં આવીને બેસવાનો નિત્યક્રમ હતો! આમાં ભાતભાતના અને જાતજાતના ગામગપાટા ચાલતા હોય અને સૌની વચ્ચે રહેલો સોનાની નાળવાળો હોકો તે એક પછી એક વ્યક્તિ દ્વારા ગડ ગડ અવાજ કાઢ્યા કરતો હોય!

મામાને ઘેર ઘણી ગાયો હતી, રોજ વલોણાં થતાં, આથી રોજ સવારે ભીખાને શિરામણ (સવારનો નાસ્તો)માં બાજરાના રોટલા પર લગાડવા માટે ઘણું માખણ મળતું. રોટલા પર માખણનું થર બરાબર જમાવે અને પછી મોજથી આરોગે! વળી પોતાના ઢોરને સારામાં સારું ખાવા મળે એની મામાને ભારે ચીવટ. ક્યારેક એમ લાગે કે માણસને ન મળે તેથીય સારું ખાણું ઢોરને મળે છે! ઢોરને ખાવા માટે શેરડીના ભારા આવે, ટોપરાંનાં કાચલાં આવે અને એથીય વધુ બાજરાની ઘૂઘરી (કંસાર) રંધાઈને આવે. ઢોરના આ ભોજનમાંથીયે ભીખો અને બીજા બાળકો ભાગ પડાવતાં! આ તે કેવું? સામાન્ય રીતે માણસનો ખોરાક વધ્યો હોય તે ઢોરને મળે, અહીં ઢોરનો ખોરાક માણસ ખાતા હતાં! અરે! મહિનામાં એક-બે વખત તો બળદોને ઘી પીવડાવવામાં આવતું હતું. વળી ઘોડીના જોગાણ માટે આવેલા ચણાના કોથળા ડેલામાં પડ્યા જ હોય. ગાજરની ઋતુમાં રાતડિયા (ગાજર) અને ઉનાળે મીઠોમધ ચાસઠિયો (છાસઠ દિવસ પાણી પાઈને ઉગાડેલી જુવાર) આવે.

બાળપણના એ સુંદર મજાના દિવસો હતા. ભીખાનું જીવન

રમત અને તોફાનમાં આનંદભરે પસાર થતું હતું. એ સમય એવો હતો કે સ્વપ્ના પણ જાણે સોનાના આવે. એને સ્વપ્નમાં સુંદર વસ્ત્રો પરિધાન કરીને આકાશમાં અહીંતહીં ઊડતી પરીઓ દેખાતી હતી. સોનાના પર્વતો, રૂપેરી પંખીઓ અને દૂધની મોટી મોટી નદીઓ સ્વપ્નમાં આવતી હતી. મામાના ઘરનું સુખ ભીખો સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં પણ અનુભવવા લાગ્યો.

મામાના ઘરમાં સાલ્વબી બધી હતી, માત્ર દુઃખ એ વાતનું હતું કે કુળને ઉજાળે એવો દીપક નહોતો. આજથી શતાબ્દી પૂર્વેના સમયમાં સંતાન ન હોય એના જેવો બીજો મોટો શાપ નહોતો. નિઃસંતાન નારીને સતત મહેણાં-ટોણાં સાંભળવા પડતાં. એ હીન કે ઉપશિત હોય એમ એના પ્રત્યે તિરસ્કારયુક્ત નજરે જોવાતું અને અપમાનજનક વર્તન કરાતું. એને વાંઝિયાપણા માટે કટુ વેણ સાંભળવા પડતાં. સંતાનપ્રાપ્તિ માટે કેટલીય બાધા-માનતાઓ રાખવામાં આવતી. ભૂવાઓ આવીને ધુણાવતા હતા. એ સમયે એમ કહેવાતું કે વાંઝિયાના ઘરનું ચણ ચલકાં પણ ન ચણે.

સંતાનપ્રાપ્તિ એ જ સ્ત્રીના જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય. નિઃસંતાન સ્ત્રીને માટે જીવવું ઝેર સમું બની જતું. મામાને લગ્ન કર્યા ઘણો સમય વીતી ગયો, પરંતુ મામીને કોઈ સંતાન થયું નહીં. મોટા મોટા વૈદ્યરાજો પાસે કેટલાંય ઔષધ લીધાં, દોરા-ધાગા કરાવ્યા. ક્યાંક કોઈ નાનકડી આશા બતાવે એટલે દોડી જાય; પરંતુ સંતાન ન થયું તે ન જ થયું.

ભલાભોળા મામી પર એક સ્ત્રીને ભારે દાઝ હતી. એ દાઝ દ્વેષમાં પરિણમી અને દ્વેષ એટલો બધો વકરી ગયો કે એ સ્ત્રીએ ભોળી મામીને ભરમાવીને એનું કાસળ કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સંતાનભૂખી મામીને એણે ઠાવકું મોં રાખીને સંતાનપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ ઉપાય બતાવતાં કહ્યું, ‘વાંઝિયાપણું દૂર કરવા માટે એક રસાયણ બતાવું, મોરથૂંડું છાશમાં ઘોળીને નરણા કોઠે પી જજો એટલે દલમાં દીવા થશે, રોગ-દોગ, સંતાપ જશે અને દીકરા રહેશે.’

મામીને સંતાનની તીવ્ર લાલસા હતી. સમાજ પણ તે વખતે એવો હતો કે નિઃસંતાનને માટે જીવન દોહલું બની જતું. સંતાનપ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવનારી સ્ત્રીના મનોભાવને ભલાંભોળાં મામી પારખી શક્યાં નહીં. એના હૃદયનો દ્વેષ જીભ પર હેત બનીને આવ્યો હતો. મામીએ એના હેતને જોયું અને એને પરિણામે એક દિવસ કટોરો ભરીને પેલું ‘રસાયણ’ ગટગટાવી ગયાં, પછી તો પેટમાં વાઢ શરૂ થઈ, ભારે દોડાદોડી થઈ, એટલી બધી ઊલટીઓ થઈ કે મામીનો જીવ નીકળી ગયો. સંતાનપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઝંખનાએ એમના પ્રાણ હરી લીધા. એ પછી મામાએ બીજા લગ્ન કર્યા. દુર્ભાગ્યે, બીજીવારના પત્નીને પણ સંતાન થયું નહીં. આવા નિઃસંતાન મામાના ઘેર ભીખો આવતા ઘર ખીલી ઊઠ્યું. સંતાનની ખોટ ઓછી લાગવા માંડી અને ભીખો મોસાળમાં સહુનો માનીતો

બની ગયો. ચાર વર્ષની વયે માતાએ વિદાય લીધી હોવા છતાં ભીખાલાલને વાત્સલ્યનો શીળો છાંયડો સદાય મળતો રહ્યો, પણ બનતું એવું કે આ બાળકનો જીવ કોઈ જગાએ થોડો ઠરીઠામ થાય, ત્યાં વળી બીજે જવાનું બનતું.

દોમદોમ સાલ્વબી ધરાવતા મામા એકાએક બીમાર પડ્યા અને થોડા દિવસોમાં તો અવસાન પામ્યા. એમનો વેપાર ઘણો બહોળો હતો. એ આખોય વેપાર એકાએક સમેટાઈ ગયો. ઉઘરાણીનો લાંબો-પહોળો પથારો એમ ને એમ રહ્યો. બાળક ભીખાના આનંદના સ્વપ્નો આથમી ગયા. મામા વિનાનું ઘર ખાવા ધાતું હોય એમ લાગ્યું. એક સમયે જે ઘરમાં લોકોની સતત અવરજવર રહેતી, ત્યાં હવે બધું સૂમસામ બની ગયું. પોતાનું શું? ભીખાને થયું કે આ ગામ છોડીને જવું પડશે. ફરી કોઈ બીજે ગામ વસવું પડશે.

આ ભૂમિ ભીખાને અત્યંત પ્રિય બની ગઈ હતી. સ્વપ્નાની આ સોનેરી ભૂમિ છોડતાં જીવ ચાલતો નહોતો. એક બાજુ મામા વિનાના ઘરમાં ગોઠતું પણ નહોતું, તો બીજી બાજુ આ પ્રિય ભૂમિને છોડવી નહોતી! પણ કરે શું? પિતાનો સંદેશો આવ્યો હતો અને તેઓ એમની પાસે વરસોડા બોલાવવા માગતા હતા. ભીખાને વિજાપુર તાલુકાના વરસોડા ગામે મોકલવા માટે મામી કોઈ સારો સથવારો શોધવા લાગ્યાં. એક દિવસ સારા સથવારા સાથે ભીખાએ પોતાની પ્રિય ભૂમિની વિદાય લીધી.

ગામનું એ પાદર, નિશાળના એ ગોઠિયાઓ અને મામાના ઘરના એ ઢોરઢાંખર – બધાની યાદ ભીખાના મનમાં સતત ધૂમતી હતી; પણ પછી બન્યું એવું કે ફરી બાળપણની એ પ્રિય ભૂમિમાં જઈ શકાયું.

ભીખાલાલ વરસોડા આવ્યા. પિતા વીરચંદભાઈની છત્રછાયામાં રહેવા લાગ્યા, પણ કોણ કેમ વીંછિયા અને બોટાદ ભુલાતા નહોતાં. વરસોડામાં બધી વાતે સુખ હતું, છતાં મન સતત ઉદાસ રહેતું હતું. એમને વીંછિયા અને બોટાદના સ્વપ્નાં આવતા હતા. એમ લાગ્યા કરતું કે આ ગામ એ મારું ગામ નથી, આ ઘર એ મારું ઘર નથી, આ સગાં મારા સગાં નથી, હું તો બહારથી આવેલો કોઈ પરદેશી છું. વીંછિયાના તોફાનો અને બોટાદનો રઝળપાટ યાદ આવતા હતા અને જાણે પોતે કોઈ અણગમતી ભૂમિ પર આવી ગયા હોય એવો ભાવ અનુભવતા હતા.

મનમાં ભારે બોજ હતો, ગામમાં ક્યાંય ગોઠતું નહોતું. સમય પસાર થતો ગયો તેમ તેમ ધીરે ધીરે મન વળવા લાગ્યું. નિશાળમાં નવા નવા ગોઠિયાઓ મળ્યા; એમની સાથે ભીખાલાલ અનેક પ્રકારની રમત ખેલવા લાગ્યા. પિતા વીરચંદભાઈ પુત્ર ઉપર સ્નેહ વરસાવે. ધીરે ધીરે ભીખાલાલને એ સત્ય સમજાયું કે આખી પૃથ્વીમાં મારું કાયદેસરનું સરનામું તો આ જ છે. આ જ મારું પોતાનું ઘર

કહેવાય; બીજે રહેવાનો કોઈ અર્થ નથી.

બાળક ભીખાનું મન એકાએક બદલાઈ ગયું. પહેલાં જે પરાયું લાગતું હતું, તે હવે પોતીકું લાગવા માંડ્યું. વરસોડાની અણગમતી ભૂમિ વહાલ વરસાવતી લાગવા માંડી. પાદરનાં વૃક્ષો એની સાથે વાતો કરવા લાગ્યાં. અહીંની હવા હૂંફ આપનારી લાગી, નદીના કોતરો ગમવા લાગ્યાં અને એમાં ભમવા લાગ્યા, રસ્તાની વેકૂર (ઝીણી કાંકરીઓવાળી મોટી રેતી) જાણે વહાલભરે પંખાળતી હોય તેવું લાગ્યું. આ સાવ નવી દુનિયા પોતાની દુનિયા બની ગઈ. અભાવને સ્થાને ભાવનો અને ઉપેક્ષાને બદલે આનંદનો અનુભવ થયો. થોડા સમયમાં તો આ બાળક અહીંનો રહેવાસી બની ગયો. હૃદયમાં પડેલી માસીની છબી આજ સુધી તરવરતી હતી. હવે એને સ્થાને ફઈબા આવીને બેઠાં.

માનું હેતુ ગુમાવનારા ભીખાને માસી અને મામીનું હેતુ મળ્યું હતું, હવે ફઈબાનું હેતુ અનુભવવા લાગ્યો. આ બાળકને કોઈ ને કોઈની વાત્સલ્યની છાયાની ભૂખ રહેતી હતી અને એ ભૂખ કોઈ ને કોઈ રૂપે તૃપ્ત થતી હતી. એનું મન આવા વાત્સલ્યને પામવા માટે સદૈવ વ્યાકુળ રહેતું હતું.

નાનપણમાં વિધવા થયેલા ફઈબા પોતાના ભાઈ વીરચંદભાઈને ત્યાં રહેતા હતા. સ્વમાનના એ પૂજારી હતા, કોઈનું એક વેણ પણ સાંખી લેતા નહીં. બાળક ભીખાને એમનું પડખું ઘણું હૂંફાળું લાગ્યું. આ ફઈબા એક દિવસ ભીખાને માટે નાનકડી વીંટી લઈ આવ્યાં. આ બાળકને જાણે કોહિનૂર હીરો ન મળ્યો હોય! એમના આનંદનો પાર ન રહ્યો. એ વીંટીમાં માણેક હતો. એનો ચળકાટ આ બાળક ચમકતી આંખે જોઈ રહ્યો. ભીખો તો ફઈબા પર ખુશ થઈ ગયો. જમવાનું પણ એમની સાથે અને સૂવાનું પણ એમની પાસે. આ બાળકને ઘુવડ અને ચીબરીની બહુ બીક લાગે. એ બોલે ત્યારે ભયથી ડરી જાય. આવે સમયે ફઈબા પાસે પહોંચી જઈને તેમના પડખામાં લપાઈ જાય. રોજ રાત્રે ફઈબા અવનવી વાર્તાઓ કહે: કૃષ્ણલાલ કાગડાની, ફૂલણશી દેડકાની અને ગંગારામ પોપટની! ક્યારેક સોનબાઈની કથા અને રૂપબાઈની વાર્તા પણ કહે. આપકર્મી અને બાપકર્મીની વાત સંભળાવે. ફઈબા હોંશે હોંશે ગાઈ ઊઠતાં:

‘ઠાગાઠેયા કરીએ છીએ,
ચાંચુડી ઘડાવીએ છીએ;
જાવ રે કાબરબાઈ,
અમે અમારે આવીએ છીએ.’

ફરી ભીખાના હૃદયમાં ઝંઝાવાત જાગે છે. એક દિવસ ફઈબા એમનો સરસામાન બાંધવા લાગ્યાં. એમની પાસે રહેલો ભીખાનો સામાન જુદો તારવી તારવીને મૂકવા લાગ્યાં. સામાન લઈને ફઈબા બહાર નીકળ્યાં. એમણે ભીખાને પડખામાં લીધો, ગાલ પર ચૂમી સાથે ખૂબ વહાલ કર્યું અને કહ્યું, ‘બેટા, રાજી રહેજે. હું જાઉં છું.’

ભીખાને માથે જાણે ધોળે દિવસે વીજળી પડી. એના ગળામાં ડૂમો બાઝી ગયો; એ કંઈ બોલી શક્યો નહીં. એણે વિચાર્યું, આ ફઈબા ક્યાં જતા હશે? બા, માસી અને મામી ગયાં ત્યાં?

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫; મો. : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫:

પંથ પંથે પાથેય

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાનું ચાલુ)

ઉપર ભાર સાથે દોડતો હશે? સાથે એ પણ યાદ રાખવાનું કે રિક્ષાને બ્રેક નથી હોતી. તેના પગ તેની બ્રેક છે.

કાળી મજૂરી અને હાડમારીમાં જીવતો રિક્ષાવાળો પ્રમાણિક છે. તે બાળકો અને વૃદ્ધોનો સહારો છે. છતાં કોલકતાના રસ્તા ઉપર સૌથી વધુ હડધૂત થતો માણસ પણ રિક્ષાવાળો છે. ધીમી ગતિને કારણે તે મોટરગાડીને આડો આવે છે. ટ્રાફિક પોલિસ માટે તેનો કંટાળો અને ક્રોધ ઉતારવાનું નિમિત્ત પણ રિક્ષાવાળો છે. નાના એવા ટ્રાફિકના નિયમના ઉલ્લંઘન માટે તેના ઉઘાડા વાંસા ઉપર સોટી વિંઝતા કે તેની રિક્ષા જપ્ત કરતાં પોલિસ અચકાતો નથી. ગરીબોથી ચૂંટાયેલી અને ગરીબો માટે બનેલી માર્ક્સવાદી સરકારના રાજમાં આ બની રહ્યું છે.

સરકારને હાથરિક્ષા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવો છે, કારણ કે તે ઝડપી વાહન વ્યવહારમાં બાધારૂપ છે, નહિ કે માનવતાની દૃષ્ટિએ. સરકાર પાસે હાથરિક્ષાવાળા માટે કોઈ વિકલ્પની યોજના નથી. સરકાર ધારે તો ઓટોરિક્ષા આપીને તેમની સ્થિતિ સુધારી શકે છે. કોલકતામાં હજારો ઓટોરિક્ષા છે, પણ કોઈ હાથ-રિક્ષાવાળાને ઓટોરિક્ષા અપાવ્યાનું જાણમાં નથી. બિહારથી આવેલા હોવાને કારણે તેમનું વોટ બેંકમાં કોઈ સ્થાન નથી.

આ ઉપેક્ષિત અને સમાજના કચડાયેલા વર્ગ ઉપર પણ ક્યારેક કોઈની અનુકંપાભરી નજર પડે છે. મારા મિત્ર બુલબુલભાઈ શાહ હંમેશા તેની ગાડીમાં થોડી ચંપલની જોડી રાખે છે. જ્યારે પણ કોઈ ઉઘાડા પગવાળા રિક્ષાવાળાને જુએ કે તરત જ તેને એક જોડ ચંપલ આપે છે. કોલકતાના રિક્ષાવાળાની સમસ્યા જોતાં અનેક બુલબુલભાઈની જરૂર છે.

બિમલ રોયની ‘દો બિઘા જમીન’ ફિલ્મમાં બલરાજ સહાનીએ રિક્ષાવાળાનું પાત્ર ભજવ્યું હતું. દોડતી મોટર સાથે તેના રિક્ષાને હોડમાં ઉતારીને બિમલ રોયે શહેરી જીવનની વિસંવાદિતાને આબેહૂબ રજૂ કરી હતી. ડેમિનિક લેપિઅરે પણ તેની નવલકથા અને પછીથી ફિલ્મ ‘સિટી ઓફ જોય’માં રિક્ષાવાળાની દર્દભરી દાસ્તાન રજૂ કરી હતી. એવી કોઈ વાર્તા, કોઈ ફિલ્મ, થોડી ક્ષણની શહેરી સહાનુભૂતિથી અલિપ્ત અને અજાણ એ બે ટાંગવાળો ઘોડો એ જ રફ્તારથી આજ પણ કોલકતાના નાગરિકોનો ભાર વહન કરી રહ્યો છે.

જૈન એકાડમી કલકત્તા, ૩૨-B, ચિત્તરંજન એવન્યુ, કોલકાતા-૭૦૦૦૧૨.
ટેલિ. : (૦૩૩) ૨૨૧૨૦૨૦૧.

ઘર : ૨૪૭૫૩૯૭૧-૨૪૮૬૩૯૮૦.

શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા-એક દર્શન :૪

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ

ચતુર્થ અધ્યાય : ધર્મ યોગ
(૧)

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’માં ચતુર્થ અધ્યાય ‘ધર્મયોગ’ છે. આ પ્રકરણમાં ૫૧ શ્લોક છે.

ધર્મ વિશે વિશ્વભરમાં વ્યાપક ચિંતન થયું છે. કિંતુ ધર્મની ગહનતા પામવી સરળ નથી. ધર્મની મહાનતા એ છે કે તે સાધકને સિદ્ધ બનાવે છે, ભક્તને ભગવાન બનાવે છે. સાધકમાં જેટલી સરળતા, નિર્મળતા, ધાર્મિકતા ગહન તેટલું તેનું ઉત્થાન ઝડપી બને છે. ધર્મ માત્ર વૈચારિક ક્રાંતિ માટે નથી, આચરણની પારદર્શક જીવનસાધના માટે છે. ધર્મી જીવ પ્રભુમય બની જાય પછી એને સર્વત્ર મૈત્રીના મંગળગીત જ સંભળાય:

પ્રભુ સમ દિલ થાવાથી, જીવોની માફીઓ મળશે;

જીવોને આપતાં માફી, પ્રભુ દિલમાં પ્રગટ થાતા.

ધર્મની શક્તિ એ છે કે તે આત્માને પરમાત્મા બનાવી દે છે પણ તે માટે નિતાંત સમર્પણ જોઈએ. ધર્મનું શરણું સ્વીકાર્યા પછી સંસારનું સ્મરણ રહેતું નથી, એ તો અંતરને આરપાર સ્ફટિકથી ચ વધુ નિર્મળ આત્મ નિર્માણ કરે છે. ધર્મની સાધના એ તો અણમોલ ઘટના છે. કબીર એ અનુભવ આમ વર્ણવે છે:

રામ ભગતિ અનિયાલે તીર

જેહિ લાગે સો જાને પીર !

રામની ભક્તિ અણિયાળા તીર સમાન છે: એની કથા તો જેને લાગે તે જાણે ! ધર્મના આસ્વાદની આ વાત છે. ‘ઘાયલ કી ગત ઘાયલ જાને’ વાળી વાત છે. આ ધર્મનો શબ્દ જેની ભીતર પ્રવેશી જાય તેનું જીવન અશબ્દ સાધનાના શરણમાં પહોંચી જાય.

અનહદ શબ્દ હોત ઝંકાર

તિહાં બૈઠે પ્રભુ સમરથ સાર !

ધર્મ આપણી સન્મુખ આપણને જ ધરી દે છે. ધર્મ આપણને જ અંતરથી શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ બનાવે છે. ધર્મ આપણી ઓળખાણ આપણને આપે છે. ધર્મનો એકાદ શબ્દ અંતરમાં પ્રવેશે, ભીતર હજાર સૂરજ ઝળહળી ઉઠે. કવિ ‘સરોદ’ની આ રચના મમળાવી જોવા જેવી છે.

આપ કરી લે ઓળખાણ

એ સાચ શબ્દનાં પરમાણ-

સાકર કહે નહિ, હું છું મીઠી ?

વીજ ન પૂછે, મુજને દીઠી ?

મોત બતાવે ન યમની ચિઠ્ઠી,

પેખ્યામાં જ પિછાણ.

એ સાચા શબ્દનાં પરમાણ.

કોયલ ટહુકે આંબા ડાળે,

અંગ ન તોડે, કંઠ ન વાળે,

ગંગા વહતી સમથળ ઢાળે,

ખેંચ નહિ, નહિ તાણ

એ સાચા શબ્દનાં પરમાણ.

ફૂલ ખીલે નિત નવ જેમ ક્યારે

શ્વાસ લિયે ને સૌરભ સારે,

અંતરથી એમ ઊઠે ત્યારે,

વહે સ્વયંભૂ વાણ

એ સાચા શબ્દનાં પરમાણ.

આ પંક્તિઓનું ભાષ્ય લખવાની જરૂર છે ?

ધર્મની અસામાન્ય શક્તિ છે. એની શરણાગતિ સ્વીકાર્યા પછી બીજું કશું કરવાનું રહેતું નથી. આમ છતાં, પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે ધર્મની આવી મહાનતા હોવા છતાં આજે વિશ્વમાં ધર્મના નામે જ કલહ, વિતંડાવાદ, આતંકવાદ કેમ છે ? એમ કહેવાય છે કે આ વિશ્વમાં આજ સુધીમાં થયેલાં યુદ્ધ અને કતલ ધર્મના નામે થયા છે ! કેવી કરુણ વાત છે એ !

જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી જ્ઞાની છે, યોગી છે, કવિ છે તેવી જ રીતે જીવનના રોમરોમમાં ધર્મપાલન કરનારા સાધુજન છે. ધર્મ વિશે તેમની પાસે શાસ્ત્રીય અને વૈચારિક સ્પષ્ટતા ઉદાહરણીય છે. ધર્મથી આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે માટે ધર્મના પંથે અપ્રમત્ત, નિર્દભ પ્રયાણ કરવું જોઈએ તેવું એમણે નિરંતર કહ્યું છે. અને, જે લોકો ધર્મના નામે દંભ, પ્રપંચ, માયાચરણ કરે છે તેમના પ્રત્યે તેમણે પ્રહાર પણ કર્યો છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીની ‘ધર્મ વિશેની ભ્રાન્તિ’ સજ્જાયમાં કહ્યું છે:

સબ જન ધરમ ધરમ મુખ બોલે

અન્તર પડદો ન ખોલે !

આ સજ્જાયમાં દંભ પર આકરા પ્રહાર કરવામાં આવ્યા છે. સર્વે લોકો ધરમ ધરમ ગુંજ્યા કરે છે પણ અંતરપટ ખોલતા નથી. ધર્મ ક્યાં છે ? ધર્મ શેમાં છે ? ધર્મ શેમાંથી આવે છે ? અધ્યાત્મ એટલે શું ? યુગોથી આ સવાલ પૂછાય છે અને ઉત્તર પણ મળે છે, પરંતુ ક્યારેક ક્યારેક ધાર્મિકતાના નવા નવા પરિવેશ નિહાળવા મળે છે ત્યારે સત્યના સુવર્ણપાત્ર પર ચઢેલી વ્યક્તિના અહંકારમાંથી પ્રકટેલા સંપ્રદાયની ધૂળને ખંખેરવાનો સમય આવી જાય છે. ધર્મ એક શાશ્વત સત્ય છે અને તે તેના સત્ત્વ તત્ત્વના આંતરિક જોર પર ટકે છે. લાઈટની સ્વીચ ઓફ કરી દેવાથી બલ્બનો પ્રકાશ ઓલવાઈ જરૂર જાય છે. પણ ખતમ થતો નથી: સ્વીચ ઓન થાય એટલે પ્રકાશ ઝળાંહળાં

થાય જ છે: સત્યનું આવું છે. સંપ્રદાયની ધૂળ તળે એ ઢંકાઈ જાય તેમ બને, પણ છેવટે તો સત્યનું-ધર્મનું સૌંદર્ય ચમકે જ.

(૨)

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’માં ‘ધર્મયોગ’ નામના ચતુર્થ અધ્યાયનો પ્રારંભ આમ થાય છે:

કર્મયોગ ફલં શ્રુત્વા, પ્રસન્ના ગૌતમાદયઃ ।

ધર્મયોગં મનુષ્યાણાં, પ્રપચ્છુઃ પ્રયુમાદરાત્ ॥

(ધર્મયોગ, શ્લોક ૧)

‘કર્મયોગનું ફળ સાંભળીને ખૂબ પ્રસન્ન થયેલા ગૌતમ ગણધર વગેરેએ પ્રભુને મનુષ્યો માટે ધર્મયોગ માટે આદરપૂર્વક પૂછ્યું:

દુઃખાદિષુ પતજ્જીવાન, યો ધારયતિ શક્તિભિઃ ।

દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચૈવ, જૈનધર્મઃ સ ઉચ્યતે ॥

(ધર્મયોગ, શ્લોક ૪)

‘જે પોતાની શક્તિ વડે દુઃખોમાં પટકાતા જીવોને ધારણ કરે છે તે પદાર્થની રીતે અને ભાવનાત્મક રીતે જૈન ધર્મ કહેવાય છે.’

શ્રી ગૌતમ ગણધર વગેરેની વિનંતીથી શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું તેમ પ્રારંભ કરીને શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી જૈન ધર્મની સચોટતા મુખરિત કરે છે. ધર્મયોગના ૩૫ શ્લોકમાં કહ્યું છે: ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મ કહેવાય છે, સર્વ શક્તિને ધારણ કરનાર હોવાથી તાત્ત્વિક રીતે પણ તેને ધર્મ કહેવાય છે.’ ૬૬ શ્લોકમાં આવું વિધાન છે: ‘જ્ઞાનના આવરણનો, કર્મનો નાશ કરનાર અને આત્મશુદ્ધિ કરનાર એવો સનાતન જૈનધર્મ છે.’

ધર્મ વિશેની સ્પષ્ટ અને ક્રાંતિકારી વ્યાખ્યા ‘ધર્મયોગ’માં પ્રત્યેક શ્લોકમાં નિહાળવા મળે છે. ધર્મની સમર્થતા અનંત છે. જીવ એક ક્ષણમાં કર્મ બાંધીને સાતમી નરકમાં પટકાઈ શકે તો જીવ એક ક્ષણમાં ધર્મ સાધીને મોક્ષમાં પણ અવશ્ય પહોંચી શકે. આ ધર્મનું સામર્થ્ય છે. જૈન ધર્મ અનાદિકાળથી છે. જૈન ધર્મનું ગણિત, ભૂગોળ, કર્મવિજ્ઞાન પોતાની શ્રેષ્ઠતા પૂરવાર કરી ચૂક્યું છે, જૈન ધર્મની આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ અવશ્ય છે અને તે વિશે જેટલું પણ ચિંતન થાય તેટલું ઓછું છે. જૈન ધર્મની તાત્ત્વિક ગહનતા અપાર છે.

શ્રી મહાવીર સ્વામી કહે છે:

અનાદિતઃ પ્રવૃત્તો યો, મદ્ધર્મો વિશ્વપાવકઃ ।

સૂર્યચન્દ્રાદિ સર્વેષાં, સ્થિતિઃ શ્રી જૈનધર્મતઃ ॥

પરબ્રહ્મ સ્વરુપોઽસ્તિ. જૈનધર્મ સ્વભાવતઃ ।

જૈન ધર્મ પ્રભાવેણ, વિશ્વશાન્તિ વ્યવસ્થિતિઃ ॥

પાલકઃ સર્વજીવાનાં, સર્વવર્ણસ્ય શાસકઃ ।

અનાદિતઃ પ્રવૃત્તો યો, જૈનધર્મઃ સનાતનઃ ॥

વિશ્વ પ્રવર્તિતા ધર્મા, જૈનધર્મ મહોદધેઃ ।

તરણા વેદિતવ્યાસ્તે, સર્વસત્યવિવેકતઃ ॥

(ધર્મયોગ શ્લોક, ૭, ૮, ૯, ૧૦)

‘મારો ધર્મ અનાદિકાળથી પ્રવૃત્ત થયેલો છે અને વિશ્વને પવિત્ર કરનાર છે, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરેની સ્થિતિ જૈનધર્મના કારણે છે. જૈનધર્મ સ્વભાવથી જ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ છે, અને જૈનધર્મના પ્રભાવથી વિશ્વશાંતિ ની વ્યવસ્થા છે. સર્વજીવોનો પાલક, સર્વગણનો શાસક, અને અનાદિકાળથી પ્રવૃત્ત થયેલો એવો આ જૈનધર્મ સનાતન છે. સર્વ સત્યના વિવેકના કારણે જૈન ધર્મ મહાન સમુદ્ર છે, અને વિશ્વના બીજા ધર્મો તેના તરંગો જેવા જાણવા જોઈએ.’

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી જૈન ધર્મની વિશાળતા પ્રત્યે અંગૂલિ નિર્દેશ કરીને તેની પ્રભાવકતા સમજાવે છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા અનંત દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય શક્તિસ્વરૂપ છે તેવું જૈન ધર્મ માને છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા અનંતગુણ નિધાન છે. ‘ધર્મયોગ’ના ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે:

‘બધા ધર્મો મારા ધર્મમાં અભિન્નતા પામે છે અને બધા ધર્મો મારામાં વ્યાપ્ત છે. હું બધા ભેદવાળો હોવા છતાં હું ભેદવાળો નથી. આથી મારામાં રહેલા બધા ધર્મોને સેવવા જોઈએ. તેથી મારા ધર્મનું સેવન કરવામાં આવે તે બધા ધર્મોના સેવન બરાબર છે. બધા ધર્મો મારાથી અભિન્ન છે. તે બધા મારા ધર્મરૂપી સમુદ્રના બિંદુઓ છે. સત્યના આચાર અને વિચારથી ભરપૂર એવો મારો ધર્મ પૂર્ણ સાગર છે. ભૂતકાળના, ભવિષ્યકાળના, વર્તમાનકાળના જે જે ધર્મો છે તે બધા સર્વ અપેક્ષાયુક્ત નીતિ દ્વારા મારા ધર્મમાં સમાવેશ પામેલા છે. જેમ સમુદ્રમાં અનેક જુદા જુદા નામવાળી નદીઓ મળી જાય છે તેમ સત્યના અંશવાળા બધા ધર્મો મારા ધર્મમાં ભળી જાય છે.’

સંઘબળ એ ધર્મની શક્તિ છે. શ્રી ભગવદ્ ગીતામાં આવું વિધાન મળે છે: સંઘે શક્તિઃ કલૌયુગે । કલિયુગમાં સંઘશક્તિનું વિશેષ મહત્ત્વ ગણાવું જોઈએ. જૈનધર્મ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા સ્વરૂપ ચતુર્વિધ સંઘને તો ૨૫માં તીર્થંકર સમાન ગણે છે. સ્વયં તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી સંઘને ‘નમો તિત્થસ્સ’ કહીને આદર કરે છે. ચતુર્વિધ સંઘનો મહિમા જૈનધર્મ સમયે સમયે કયો છે અને તેનું ધર્મશાસ્ત્રોમાં ખૂબ વર્ણન મળે છે; કેમ કે ચતુર્વિધ સંઘ જ ધર્મ વાહક બળ છે. એ શક્તિ અખંડિત રહેવી જોઈએ અને તેનો સાથ સદાય કરવો જોઈએ એમ પૂર્વાચાર્યોએ હંમેશાં કહ્યું છે. ‘ધર્મયોગ’ના ૨૦માં શ્લોકમાં કહ્યું છે, ‘જેનાથી ચાર પ્રકારના સંઘનો નાશ થાય, તથા સંઘશક્તિનો નાશ થાય તેને સજ્જનોએ અધર્મ ગણાવો જોઈએ.’

આ વિશ્વમાં સૌને પોતાનો અધિકાર છે. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય અને વિચાર સ્વાતંત્ર્યની ઉપેક્ષા કદી કરી શકાય નહિ, આપણે સૌ આજે સ્વતંત્ર ભારતમાં શ્વાસ લઈએ છીએ. પ્રજા જ રાજા છે તે સિદ્ધાંત વ્યાપક છે. વ્યક્તિના સ્વાતંત્ર્ય પર પ્રહાર થાય ત્યારે અકલ્પ્ય મુસીબત બહાર આવતી હોય છે. શ્રી મહાવીર સ્વામી ‘ધર્મયોગ’ના ૨૧માં શ્લોકમાં કહે છે, ‘મનુષ્ય પોતાના અધિકારનો વિવાદ કરે તે અધર્મ છે, અને તેનાથી અંતે જગતમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે.’

મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા ‘સત્યમેવ જયતે’ સૂત્ર અધિકાધિક લોકપ્રિય થયું. અલબત્ત, આજની નેતાગીરી એનાથી અવળું વર્તન કરીને ભ્રષ્ટતાને પ્રોત્સાહિત કરે છે તે સૌ જાણે છે. પણ અંતે જય તો સત્યનો જ થાય. ‘ધર્મયોગ’ના ૨૨માં શ્લોકમાં કહે છે, ‘જ્યાં ધર્મ હોય છે, સત્ય હોય છે, ત્યાં ચોક્કસ જય થાય છે, અને જ્યાં અધર્મ હોય છે ત્યાં દુઃખની પરંપરા હોય છે.’

થોડાંક શ્લોકાર્થ જોઈએ:

‘અનાદિકાળથી આત્મા અને પ્રકૃતિનો સંયોગ રહેલા છે, ધર્મ દ્વારા આ વિયોગ થાય તેને મોક્ષ કહે છે.’ (ગાથા, ૨૪)

સર્વત્ર ધર્મ જ રક્ષણ કરે છે, ધર્મથી મહાન અન્ય કોઈ નથી. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યો ધર્મથી જ અરિહંત વગેરે પદ મેળવે છે. (ગાથા, ૨૬)

‘વ્યક્તિ અને સમદૃષ્ટિરૂપથી બાહ્ય અને આંતરિક શક્તિઓ જેનાથી વ્યક્ત થાય છે તેને હું ધર્મ કહું છું.’ (ગાથા, ૨૯)

‘જેના દ્વારા રાષ્ટ્ર, સમાજ વગેરેની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય અને લોકો સુખપૂર્વક જેને ધારણ કરી શકે તેને ધર્મ કહે છે.’ (ગાથા, ૩૦)

‘ત્રણે જગતમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય ભાવથી મિશ્રિત એવો (જૈન) ધર્મ કર્મનો નાશ કરવા માટે સમર્થ છે. (ગાથા, ૩૨)

‘મારા કહેલા જૈન ધર્મમાં બધા ધર્મો આવી જાય છે, જુદા જુદા નામવાળા ધર્મો હોવા છતાં, મનુષ્યો મારા ધર્મને પામે છે. (ગાથા, ૩૬)

‘પાપી લોકો પણ મારી સ્મૃતિ અને ધ્યાન યોગથી મુક્તિ પામે છે. સારા ભાવથી બધા ધર્મોને છોડીને મને જ ભજો.’ (ગાથા, ૩૮)

‘સજ્જનો અસંખ્ય દૃષ્ટિથી મારું રૂપ વર્ણવે છે પરંતુ અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોવા છતાં મારા રૂપનો એકાદ અંશ જ દેખાય છે. (ગાથા, ૪૦)

‘દ્વૈત, અદ્વૈત વગેરે દૃષ્ટિઓ મારામાં સમન્વય પામે છે, આથી પૂર્ણભક્તિપૂર્વક સર્વદૃષ્ટિ સ્વરૂપ એવા મને ભજો.’ (ગાથા, ૪૪)

‘મારું રૂપ સાકાર પણ છે અને નિરાકાર પણ છે. સ્વભાવથી જ હું ધર્મ અને આદર્શના ચરિત્રોનો સાગર રૂપ છું.’

‘મારા વચનોનું અવલંબન કરીને મારા ધર્મને ગણધરોએ પ્રથમ બાર અંગવાળા નિગમો રચેલા છે. તે બધામાં ધર્મના અંગો પ્રદર્શિત કરેલા છે. જ્ઞાની અને યોગી લોકો મારા વેદના રહસ્યને જાણે છે. (ગાથા, ૪૮, ૪૯)

‘બધા વેદો સનાતન છે અને ભરતે તેને પ્રવર્તાવેલા છે. તે તત્ત્વરૂપે નિત્ય છે અને શબ્દ રૂપે અનિત્ય છે.’ (ગાથા, ૫૦)

‘પંડિતો પણ મારા આ આગમ અને વેદનો સાર પામી શકતા નથી. તેમાં નિત્ય અને અનિત્ય ધર્મોની વ્યવસ્થા બતાવવામાં આવી છે. (ગાથા, ૫૧)

ધર્મનો પંથ સાધનાનો પંથ છે. જે ત્યાં ચાલે, તે પામે. ધર્મ, શાસ્ત્ર, મત, પંથની વચમાં હંમેશાં કોઈક કદાગ્રહ જીવિત રહ્યો

હોય છે. એ કદાગ્રહથી મુક્ત ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ બની જાય છે ત્યારે ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’નો આ ‘ધર્મયોગ’ આપણને મૂલધારા પ્રતિ દોરી જાય છે તે ઘણી ઉત્તમ વાત છે. કલેશ, વિવાદ, દુઃખ, સુખની ઝંખના વગેરે તમામ મનોમંથનનો જ્યાં વિરમી જાય તે ધર્મ. એ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટેનું દૃષ્ટિબિંદુ આ ‘ધર્મયોગ’માંથી મળે છે પણ તેને પામવા, સમજવા માટે ઊંડું આધ્યાત્મિક ચિંતન અનિવાર્ય છે. પરંપરાગત વિચારધારાથી ભિન્ન આ શબ્દ સૃષ્ટિ છે પણ તેનું આરંભ અને અંતબિંદુ તો પ્રભુ મહાવીરમાં જ શ્રદ્ધાપૂર્વક સમાઈ જવાનું સ્થિર લક્ષ્ય સાથેનું છે.

ધર્મ ક્યાં છે ?

જ્યાં સુધી અંતરપટ ન ખૂલે ત્યાં સુધી કંઈ વળે નહિ. હૃદયમાં પડેલાં રાગ-દ્વેષના જાળાં ખતમ થવા જોઈએ. માયા-મમતાનું મરણ થવું જોઈએ.

આત્મ તત્ત્વનો પરિચય થાય ત્યારે ભવભ્રમણનો અંત થાય, એ છે ધર્મ.

નિર્મળ મન, પવિત્ર અંતઃકરણ અને ચારિત્ર્યમય જીવનની પ્રાપ્તિ, એ છે ધર્મનું સૌંદર્ય.

માનવતા, સદાચાર, પ્રભુભક્તિ, એ છે ધર્મનો પંથ.

સંપૂર્ણ કર્મક્ષય, પ્રભુનું પદ, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ: એ છે ધર્મનું ફળ.

(કમશ:)

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ, જૈન ઉપાશ્રય,
૭, રૂપ માધુરી સોસાયટી, સંઘવીના રેલ્વે કોસીંગ પાસે,
નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા પ્રકાશિત

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ લિખિત

નવા ગ્રંથોનું પ્રકાશન

૧. જિનતત્ત્વ ગ્રંથ-૧-આવૃત્તિ બીજી, જુલાઈ-૨૦૦૭, પૃષ્ઠ સંખ્યા-૫૦૩, મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/- ૧ થી ૫ ભાગમાં વિસ્તરિત આ ગ્રંથમાં જૈનધર્મ વિષયક ૪૭ લેખો છે.

૨. જિનતત્ત્વ-ગ્રંથ-૨, ઑગસ્ટ-૨૦૦૭, પૃષ્ઠ સંખ્યા-૩૬૪, મૂલ્ય રૂ. ૨૪૦/- છ થી ભાગ ૮ સુધી વિસ્તરિત આ ગ્રંથમાં જૈન ધર્મ વિષયક બીજાં ૨૬ લેખો છે.

૩. પ્રભાવક સ્થવિરો (ભાગ-૧ થી ૬) આવૃત્તિ-બીજી માર્ચ-૨૦૦૬, પૃષ્ઠ સંખ્યા-૬૧૨, મૂલ્ય-રૂ. ૩૫૦/-.

છ ભાગમાં વિસ્તરિત આ ગ્રંથમાં ૨૫ જૈન પ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધ સાધુ ભગવંતોના ચરિત્રનું વિગતે આલેખન થયું છે.

આ પુસ્તકો એક સાથે ખરીદનારને ૨૫% ડિસ્કાઉન્ટ.

□ મેનેજર

પુસ્તકનું નામ :

રમણલાલ વ. દેસાઈ વ્યક્તિત્વ અને વાઙ્ગમય

લેખક : ડૉ. હસમુખ દોશી

પ્રકાશક : નિરંજન દોશી

‘સંદીપ’, સેતુબંધ સોસાયટી, કાલાવાડ રોડ,

રાજકોટ-૩૬૩૦૦૧.

કિંમત રૂ. ૨૮૦, પાના : ૩૮૦, આવૃત્તિ-બીજી
ઓગસ્ટ-૨૦૦૭.

ડૉ. હસમુખ દોશીએ Ph.D.ની ડીગ્રી માટે થીસીસ લખવાના હેતુસર ગુજરાતના લોકપ્રિય નવલકથાકાર અને લેખક રમણલાલ દેસાઈના જીવન અને સાહિત્ય વિશે મહાનિબંધ તૈયાર કર્યો.

આ મહાનિબંધની પ્રથમ આવૃત્તિનું બૃહત્ સંક્ષેપ સંસ્કરણ આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે. અહીં લેખકે રમણલાલ દેસાઈના સાહિત્ય પર પ્રભાવ પાડનાર યુગબળોનો, જીવનનો અને એને ઘડનારા તત્વોનો વિગતવાર અભ્યાસ કર્યો છે તેની પ્રતીતિ વાચકને ગ્રંથના પાને પાને થાય છે.

શ્રી હસમુખ દોશીએ આ ગ્રંથમાં રમણલાલના અધ્યયન વિસ્તાર, સામાજિક, રાજકીય મંતવ્ય વિશે સ્પષ્ટતા કરી છે. આ ગ્રંથ દ્વારા મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ રમણલાલના માનસનું અન્વેષણ કરી તેમના સમગ્ર વ્યક્તિત્વનું દર્શન કરાવવાનો લેખકનો પ્રયાસ અહીં નિહાળી શકાય છે. રમણલાલની સાહિત્યયાત્રા યુગબળો સાથે કેવી રીતે સંકળાયેલી છે તે પણ સારી રીતે સમજાવ્યું છે.

શ્રી હસમુખ દોશીનો આ મહાનિબંધ રમણલાલના વાઙ્ગમયને જ નહિ પરંતુ વ્યક્તિત્વને પણ આવરી લે છે. તે સમયનું હિન્દ અને ગુજરાત, રમણલાલની કલાની સિદ્ધિઓ અને મર્યાદાઓ વિશે પ્રતિષ્ઠિત વિવેચકોના અભિપ્રાયો વગેરે હસમુખ દોશીના પરિશ્રમ, વ્યવસ્થા તથા વિવેક બુદ્ધિની પ્રતીતિ કરાવે છે.

સાહિત્ય રસિકો, પ્રાધ્યાપકો અને પીએચ.ડી. કરનાર સર્વેને ગમે તેવો અને વાંચવા-વસાવવા જેવો આ ગ્રંથ છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણકમ્

મુલાગમ કર્તા :

શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી સ્વહસ્ત દીક્ષિત

પૂજ્યપાદ વીરભદ્રગણિ મહારાજા

સંપાદક-સંશોધનકાર :

પ્રવચન પ્રભાવક પૂજ્ય પાદાર્ચ

સર્જન સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

શ્રીમદ્ વિજય કીર્તિયશસૂરીશ્વર

પ્રકાશક : સન્માર્ગ પ્રકાશન, અમદાવાદ

કિંમત રૂ. ૨૦૦, પાના : ૨૭૮, આવૃત્તિ-પ્રથમ
વિ. સં. ૨૦૦૮.

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રામસૂરીશ્વરજી મહારાજાની શ્રુતસિદ્ધિ અને શ્રુતનિયોગની અનુમોદનાના બીજરૂપે પૂ. આ. શ્રી વિજય રામચંદ્રસૂરિ સ્મૃતિ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત કરવાના હેતુથી સન્માર્ગ પ્રકાશન દ્વારા એ શ્રેણીના ૨૨મા પુસ્તક ‘શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણકમ્’ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે.

વીર પ્રભુના ૧૪૦૦૦ શિષ્યો પૈકી તેમના સ્વહસ્તે દીક્ષિત થયેલ શ્રી વીરભદ્રગણિ નામના શિષ્યે રચેલ ચતુઃશરણ નામનો આ પયગ્રો છે. શ્રી આદિનાથના ૮૪૦૦૦ શિષ્યા શિષ્યો હોવાથી તેમના ૮૪૦૦૦ પયન્ના તથા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના ૧૪૦૦૦ શિષ્યો હોવાથી ૧૪૦૦૦ પયન્નાની રચના થયેલ છે. પૂર્વાચાર્યોએ ૪૫ આગમો સૂત્રોની ગણતરીમાં ૧૦ પયન્નાને સ્થાન આપ્યું છે. જેમાં ચતુઃશરણ પયન્નો પ્રથમ સ્થાને છે.

જૈન શાસનમાં આરાધકોને પરમ પદ પામવા માટેની અનેક આરાધનાઓ પ્રસિદ્ધ છે. જેમાં અંતિમ આરાધના અતિશય મહત્ત્વની છે. અંતિમ આરાધનાનું અનેક પ્રકારનું વર્ણન આગમો તથા ઉપદેશ ગ્રંથોમાં મળે છે.

વર્તમાન કાળે ૧. ચતુઃશરણ પયન્નો, ૨. શ્રી ચાતુર પ્રત્યાખ્યાન, ૩. શ્રી ભક્તપરિજ્ઞા અને ૪. શ્રી સંસ્તારક પયન્નો. આ ચાર સૂત્રોમાં અંતિમ આરાધનાને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાથી અને રોચક પદ્ધતિથી જણાવવામાં આવી છે. જેમાંથી અહીં શ્રી ચતુઃશરણ પયન્નાનું પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રી ચતુઃશરણ પયન્ના સૂત્રમાં મુખ્ય ત્રણ અધિકાર છે. (૧) ચતુઃશરણ સ્વીકાર, (૨) દુષ્ટત ગર્હા, (૩) સુકૃત અનુમોદના.

ચતુઃશરણ પયન્નો ઉત્કાલિક છે. તેનો સ્વાધ્યાય કોઈ પણ સમયે કરી શકાય છે.

આત્માના આરાધક મુમુક્ષોએ અધ્યયન કરવા વસાવવા જેવો આ અમૂલ્ય ગ્રંથ છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ :

સજીવ સંરક્ષણ એજ માનવ ધર્મ

લેખક-સંપાદક :

નિમિષ મહેન્દ્રભાઈ કાપડિયા (એડવોકેટ)

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન : સજીવ સંરક્ષણ પરિવાર વાસવી નિમિષભાઈ કાપડિયા (એડવોકેટ), ‘ઈન્દ્રાલય’, ૫, બાળગાયત્રી સોસાયટી, વિભાગ-૨, શ્યામલ ચાર રસ્તા પાસે, ૧૩૨ ફૂટ રીંગ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૧.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૪૦, પાના : ૨૩૦, આવૃત્તિ-તૃતીય

આ પુસ્તકમાં જીવોની રક્ષાની હિમાયત કરવામાં આવી છે. સાથે સાથે એક નવીન દૃષ્ટિકોણ પણ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય રીતે જીવોની રક્ષા કરવી જોઈએ એ ધર્મની માંગ છે. પરંતુ જીવોની રક્ષાથી આપણી જિંદગીને પણ કેવી રીતે સહાય મળે અને આપણું જીવન સ્વસ્થ અને સુખમય બને તેવા મંતવ્યો લેખકે અહીં રજૂ કર્યા છે. જીવનમાં થોડી સાવધાની રાખીએ તો ઘણાં જીવોનું રક્ષણ કરી શકીએ અને તે દ્વારા પર્યાવરણનું રક્ષણ પણ થાય.

વિશ્વનો કોઈ પણ ધર્મ-હિંદુ, જૈન, મુસ્લિમ, પારસી, ખ્રિસ્તી કે શીખ ધર્મ હિંસા કરવાની પ્રેરણા આપતો નથી. માનવધર્મ અને આપણા સ્વાસ્થ્યને ધ્યાનમાં રાખીને ઘણી બાબતો આ પુસ્તકમાં આવરી લેવામાં આવી છે.

ઓછામાં ઓછી હિંસા કુદરત સાથે તાદાત્મ્ય દર્શાવે છે. પૂર્વજો આ બધી બાબતોનું ધ્યાન રાખી જીવન જીવતા હતા તેથી નિરોગી અને દીર્ઘાયુ હતા. આ બધી જયણાનું પાલન નાશ પામતાં લોકોનું આયુષ્ય ઘટતું જાય છે.

‘જયણા’ જૈન ધર્મનો ખૂબ મોટો અને મહત્ત્વનો શબ્દ છે. જયણા જીવરક્ષા. આખો જૈન ધર્મ આ શબ્દની આસપાસ વણાયો છે. જીવોની રક્ષા એ સર્વના સ્વસ્થ અને સુખી જીવનની મહામૂલી ચાવી છે.

વર્તમાનકાળમાં જીવાતા જીવનમાં દરેકને ઉપયોગી થાય તેવું આ પુસ્તક છે.

‘ફાસ્ટ ફૂડની સ્વાદ લોલૂપતામાં અટવાયેલા જીવો અને મનોરંજનના ઓથા હેઠળ હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં રમમાણ છે. જીવોને એક નવી દિશા, નવા વિચાર અને સૂઝ પ્રાપ્ત થશે.’ * * *

બી/૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ/૧૦૪, ગોકુલ-ધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.
ફોન નં. : ૨૨૮૨૩૭૫૪

જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ

□ ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ

(જાન્યુઆરી-૨૦૦૯ના અંકથી આગળ)

૫૨૪. પરલિંગ : જૈનેતરપંથનું લિંગ.
 પરલિંગ : જૈનેતર પંથ કા લિંગ્ગ.
 Parlinga : One Possessing the linga charactristic of a non-Jaina.
૫૨૫. પરવિવાહકરણ : પોતાની સંતતિ ઉપરાંત કન્યાદાનના ફળની ઇચ્છાથી કે સ્નેહસંબંધથી બીજાની સંતતિના વિવાહ કરી દેવા, તે પરવિવાહકરણ.
 પરવિવાહકરણ : નિજી સંતતિ કે ઉપરાંત કન્યાદાન કે ફલ કી ઇચ્છા સે અથવા સ્નેહ સંબન્ધ સે દૂસરે કી સંતતિ કા વિવાહ કર દેના પરવિવાહકરણ હૈ.
 Parvivahkarana : Not being content with arranging the marriage of one's own children to do the same in the case of someone else's children either out of affection or with a view to reaping the beneficial fruit of Kanyadana
૫૨૬. પરવ્યપદેશ (અતિચાર) : પોતાની દેય વસ્તુને 'એ પારકાની છે' એમ કહી તેના દાનથી પોતાની જાતને માનપૂર્વક છૂટી કરી લેવી, તે પરવ્યપદેશ.
 પરવ્યપદેશ : અપની દેય વસ્તુ કો 'યહ દૂસરે કી હૈ' એસા કહ કર ઉસકે દાન સે અપને આપકો માનપૂર્વક બચા લેના પરવ્યપદેશ હૈ.
 Parvyapadesh (Atichar) : To say about one's own possession that it belongs to someone else, so as to absolve oneself honourably from the duty to donate it.
૫૨૭. પરાઘાત (નામકર્મ) : દર્શન કે વાણીથી બીજાને આંજ નાંખે એવી દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ તે 'પરાઘાતનામ.'
 પરાઘાત (નામકર્મ) : દર્શન યા વાણી સે દૂસરે કો નિષ્પ્રભ કર દે એસી દશા પ્રાપ્ત કરાનેવાલા કર્મ પરાઘાત.
 Paraghata (Namkarma) : The Karma on account of which one beats down others through ones appearance or through one's speech that is called Paraghata-nama.
૫૨૮. પરિગ્રહ : આ વસ્તુ મારી છે અને હું એનો માલિક છું એવો સંકલ્પ રાખવો, તે પરિગ્રહ.
 પરિગ્રહ : યહ વસ્તુ મેરી હૈ ઓર મૈ ઇસકા માલિક હૂં એસા સંકલ્પ કરના પરિગ્રહ હૈ.
 Parigrah : An emphatic assertion to the effect that this thing is mine while I am its owner is accumulation of possession.
૫૨૯. પરિણામ : પોતાની જાતિનો ત્યાગ કર્યા વિના થતો દ્રવ્યનો અપરિસ્પંદરૂપ પર્યાય જે પૂર્વાવસ્થાની નિવૃત્તિ અને ઉત્તરાવસ્થાની ઉત્પત્તિરૂપ છે, એને પરિણામ સમજવો.
 પરિણામ : સ્વજાતિ કા ત્યાગ કિએ બિના હોનેવાલા દ્રવ્ય કા અપરિસ્પન્દ રૂપ પર્યાય, જો પૂર્વાવસ્થા કી નિવૃત્તિ ઓર ઉત્તરાવસ્થા કી ઉત્પત્તિરૂપ હૈ, ઉસે પરિણામ સમજના ચાહિએ.
 Parinama : One's being – that is, one's retaining, one's specific nature and yet undergoing origination and destruction is Parinama.
૫૩૦. પરિણામી નિત્યતા : મૂળ વસ્તુ ત્રણેય કાળમાં સ્થિર રહ્યા છતાં દેશ, કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે એ પરિણામી નિત્યતા.
 પરિણામી નિત્યતા : તીનોં કાલો મેં મૂલ વસ્તુ કે કાયમ રહને પર ભી દેશ, કાલાદિ કે નિમિત્ત સે યદિ પરિવર્તન હોતા રહતા હૈ – વહ પરિણામી નિત્યતા હૈ.
 Parinaminyata : When the basic entity persists there in all the three phases of time and yet there is change pertaining to place, time etc. that is the state of Parinamaminyata.

કોલકતા અનેક વિવિધતા અને વિરોધાભાસથી ભરેલું અજાયબ મહાનગર છે. આ શહેર જમીનદારો અને નાના-મોટા રજવાડાઓની આલિશાન રાજબાડીઓથી છવાયેલું છે. એટલે અંગ્રેજો તેને ‘City of Palaces’ – મહેલોની નગરી કહેતા હતા. પરંતુ આ રાજબાડીઓ અને મહેલો ઝુંપડપટ્ટીઓથી ઘેરાયેલી છે. વૈભવશાળી મોટરગાડીઓની સાથેસાથે માણસથી ખેંચાતી-ચાલતી હાથરિક્ષાઓ પણ અહીં જ જોવા મળે છે.

પૂરા ભારતમાં રિક્ષા સાઈકલથી ચાલે છે ત્યારે એક માત્ર કોલકતામાં માણસથી ખેંચાતી હાથરિક્ષા જોવા મળે છે. એક હાથરિક્ષામાં સામાન સાથે બે માણસોને સવાર થયેલા જોઈને કોલકતામાં નવો આવનાર આઘાતથી સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. તેને રિક્ષા ચલાવનાર કમનસીબ પ્રત્યે હમદર્દી થયા વગર રહેતી નથી. તેને સહેજ પ્રશ્ન થાય છે કે માણસથી ખેંચાતી હાથરિક્ષામાં બેસીને કોઈ કેવી રીતે મુસાફરી કરી શકે ? એ રિક્ષા ખેંચનારનું જીવન કેવું હશે ?

કોલકતાના મોટા ભાગના રિક્ષાવાળાઓ બિહારી છે. બિહારના જમીનવિહોણા અને નિરક્ષર ગ્રામવાસીઓ કારમી ગરીબી અને વંશપરંપરાના દેણામાંથી છૂટવા માટે મોટી સંખ્યામાં કોલકતા આવે છે. તેમાંનો સારો એવો ભાગ રિક્ષા ખેંચવાનું કામ કરે છે.

મેં પોતે રિક્ષામાં બેસવાનું હંમેશાં ટાળ્યું છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષથી રિક્ષામાં બેસવાનું યાદ નથી. તે પહેલા પણ જ્યારે અનિવાર્ય સંજોગોમાં રિક્ષામાં બેસવું પડ્યું છે ત્યારે થયેલા થોડા અનુભવો કાયમ માટે હૃદયમાં કોતરાઈ ગયા છે.

વર્ષો પહેલા હું કોલકતાના બડાબજાર વિસ્તારમાં રહેતો હતો ત્યારે મારે અવારનવાર બહારગામ જવાનું થતું હતું. એ સમયે ટેક્સીની તંગી હતી. ટેક્સી ડ્રાઈવરો ગીચ બડાબજારમાં જતા નહીં. એટલે સ્ટેશને જવા માટે રિક્ષામાં પાસેના બ્રેબર્ન રોડ પહોંચીને ટેક્સી પકડવી પડતી હતી.

એકવાર સ્ટેશન જવા માટે હું બ્રેબર્ન રોડ પહોંચ્યો. રાતના ૮ વાગ્યા હતા. ટેક્સીની તંગી, ભીડ અને ટ્રાફિકની ભરમારને કારણે ટેક્સી માટે દોડાદોડી કરવી પડે તેમ હતું. સામાન ફૂટપાથ

પંથે પંથે પાથેય...

રિક્ષાવાળો

□ હર્ષદ દોશી

ઉપર ઉતારી ટેક્સી શોધવામાં મુશ્કેલી પડતી હતી.

મારી મુંઝવણ જોઈને રિક્ષાવાળો મારી મદદે આવ્યો. તેણે કહ્યું, ‘સાહેબ, તમે ટેક્સી શોધો. હું તમારા સામાનનું ધ્યાન રાખીશ.’

હું વાહનોની ભીડમાં ટેક્સી શોધવામાં પરોવાયો. સાથેસાથે ત્રાંસી આંખે સામાન ઉપર પણ મારી નજર હતી. પરંતુ ટેક્સી પકડવી હોય તો સામાનથી નજર હટાવવી પણ પડે. તેમાં સામાનની સલામતીનો ભય હતો. રિક્ષાવાળો મારી મુંઝવણ સમજી ગયો. ‘સાહેબ, સામાનની ચિંતા ન કરો. માણસના ભવમાં હું ઘોડાનું કામ કરી રહ્યો છું. હવે તમારો સામાન ઉચાપત કરીને આવતા ભવે ક્યાં જઈશ ?’

રિક્ષાવાળાના શબ્દોએ મને આંચકો આપ્યો. તેની બાહ્ય ગરીબી અને ચિંથરેલાલ અવસ્થા જોઈને તેની આંતરિક અમીરી અને ખમીરને જોઈ ન શકવા બદલ મને શરમ આવી. તેની ઉપર શંકા કરીને હું અન્યાય કરી રહ્યો હતો તેવી લાગણી થઈ.

દરરોજ રિક્ષાવાળાને માણસનો ભાર ખેંચતા જોઈને આપણી સંવેદનાની ધાર બુઝી થઈ ગઈ છે. આપણને માણસ અને પશુનો તફાવત દેખાતો નથી. એ રિક્ષાવાળાએ જ્યારે કહ્યું કે માણસના ખોળિયામાં રહીને ઘોડાનું કામ કરી રહ્યો છું ત્યારે તેની આંતરવ્યથા કેવી હશે ?

આજ જ્યારે ભણેલા-ગણેલા, સુખી શ્રીમંતોના કરોડોના કૌભાંડના સમાચાર સાંભળું છું ત્યારે એ રિક્ષાવાળાનો ચહેરો આંખ સામે તરવરે છે. સમૃદ્ધિ છલકી રહી છે, વૈભવમાં આળોટી રહ્યા છે, છતાં ધનની લાલસા આગની જેમ ભભૂકી રહી છે અને ખોટું કરતા અચકાતા નથી તેવા અમીરોને જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે કે તદ્દન ગરીબી

અને અભાવમાં જીવી રહેલો એ રિક્ષાવાળો કઈ રીતે પોતાને લોભ-લાલચથી દૂર રાખતો હશે ? મોટા શહેરની ઝાકઝમાળથી તે કેમ અંજાતો નથી ?

મેં અનુભવ્યું છે કે કોલકતાના રિક્ષાવાળા ગરીબ હોવા છતાં વિશ્વાસુ છે. આજ પણ હજારો નાના બાળકોને, ઘરના કોઈ પણ સભ્યના સાથ વગર, સમયસર અને સલામત રીતે નિશાળે પહોંચાડવાનું અને પાછા ઘેર લાવવાનું કામ રિક્ષાવાળા કરે છે. તડકો કે વરસાદ, દરેક ઋતુમાં મા-બાપ તેમના બાળકોને નિશ્ચિત થઈને, પૂરા ભરોસા સાથે રિક્ષાવાળાને સોંપે છે.

ચોમાસામાં કોલકતાની શેરીઓ વરસાદના પાણીમાં ડૂબેલી હોય છે ત્યારે બીજો બધો વાહનવ્યવહાર ખોરવાઈ જાય છે. એક માત્ર રિક્ષાવાળા જ બાળકો, વૃદ્ધો અને અશક્તોને સહીસલામત ઘેર પહોંચતા કરે છે.

આ રિક્ષાવાળાનો ખોરાક શું છે ? આટલી તનતોડ મહેનતને અંતે કયા પોષક તત્વો તેના શરીરને ટકાવી રાખે છે ?

બપોરના સમયે કોલકતાની ફૂટપાથ ઉપર રિક્ષાવાળા ભોજન લેતા નજરે પડે છે. થોડું નિમક અને પાણી મેળવેલો એક પવાલું સતુનો લોટ (શેકેલા ચણાનો લોટ), લીલા મરચાં અને ડુંગળી તેનું ભોજન છે. દાળ-ભાત, શાક, તેલ-ઘી કે અથાણાનો વૈભવ તેને પોસાતો નથી. મિઠાઈ અને ફરસાણ તો તેને સ્વપ્નમાં જ જોવા મળતા હશે. ઘોડો આખા ચણા ખાય છે. રિક્ષાવાળો નસીબદાર છે કે તેને ચણા લોટરૂપે મળે છે. સાથે થોડું નિમક, મરચું અને ડુંગળી ! મોટા ભાગના રિક્ષાવાળા ચાલીસ વર્ષે ટી.બી.ના શિકાર બને છે.

ઉનાળાના ખરા બપોરે, ધોમ ધખતા તાપમાં રસ્તાનો ડામર પીગળવા લાગે છે ત્યારે રિક્ષાવાળાના ચંપલ ડામરમાં ચોંટી જાય છે. તે ચંપલ સાથે રિક્ષા ચલાવી નથી શકતો એટલે આગ ઝરતા તાપમાં તે ઉઘાડા પગે રિક્ષા ચલાવે છે. જ્યારે મોટા ભાગના માણસો ગરમીમાં ઘર બહાર પણ નીકળતા નથી ત્યારે એ ઉઘાડા પગે કઈ રીતે રસ્તા (વધુ માટે જુઓ પાનું ૨૨)